

OSMANELİ (LEFKE) HG. GEORGIOS
OSMANLI DÖNEMİ RUM KİLİSESİ

Seçkin Evcim

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

OSMANELİ (LEFKE) HAGİOS GEORGİOS OSMANLI DÖNEMİ RUM
KİLİSESİ

Seçkin EVCİM

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2003

Danışman: Prof. Dr. Ebru Parman

Bilecik ili Osmaneli ilçesinde yapım tarihi ve yaptıranı bilinmeyen bir Osmanlı dönemi Ortodoks Rum kilisesi bulunmaktadır. Kilisenin adı **Hagios Georgios**'tur.

Bizans döneminde **Leukea**, Osmanlı döneminde **Lefke** olarak bilinen bu ilçede, ilçe merkezinde bulunan bu yapı hakkında daha önce herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Olasılıkla XIX. yy' ın sonları, XX. yy' ın başlarında yapılmış olan kilise, kısa bir süre (en geç mübadeleye kadar) kullanıldıktan sonra terk edilmiştir. T.C döneminde ahır, depo ve ev olarak kullanılmış, örtüsü, merdivenleri, gynekaionu dışında günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu çalışma, bu kilisenin mimari tanıtımını ve bu yapı tipinin kısaca var olma nedenlerini içermektedir. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda ulaşılan temel sonuçlar; kilisenin XIX. yy'ın sonlarıyla XX.yy başları arasında inşa edildiği, batı kiliselerinde görülen özellikler taşıdığı ve mimari açıdan hiçbir sorun ortaya koymayan yapının, herhangi bir bakım ve onarım geçirmediğidir.

Çalışmamın Osmanlı dönemi azınlık mimarisıyla ilgili çalışmalara ve bu konuyla ilgilenenlere faydalı olması en büyük dileğimdir.

ABSTRACT

There is an Anatolian Greek orthodox church belongs to the term of Ottoman's in Osmaneli in Bilecik. It is unknown that who was it's builder and when. The name of the church is Hagios Georgios.

There haven't been any researches carried out about this church in the town which is known as Lefke in the Otoman period, Leukea in the Byzantine period. The church ,which was most probably built at the end of the 19th. century between beginning of the 20th. century , was left after being used for short era, till the last population exchange .During the republic of Turkey it had been used as stable, warehouse, and shelter.

It has remained till today except it's roof,stairs and gynekaion. This study contains an architectural presentation and introduction of this church, and the reasons of the existence of these typical constructions briefly.

The examinations and the researches which had been carried out have reached some basic results: The church was built at the end of the 19 th. century between the beginnig of 20th century, it shows characteristics which can be seen in western churchs and it which hasn't caused any architectural problems, hasn't had any restorations on it.

It is my strong desire to be useful with this research for those who are interested in this subject and to further studies concerning the architecture of the minority term of Ottoman Empire.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Seçkin EVCİM'in "Osmaneli (Lefke) HG.Georgios Osmanlı Dönemi Rum Kilisesi" başlıklı tezi **28 Ocak 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ebru PARMAN

Üye : Prof.Dr.Halime DOĞRU

Üye : Doç.Dr.Yelda OLCAY

Prof.Dr.Nuhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Sunulan bu çalışma 2000 yılında Sayın Prof. Dr. Ebru Parman'ın, henüz yeterince tanınmayan bu dönem yapılarının incelenmesi gerekliliğine işaret etmesi ve konumuz olan kiliseyi önermesi; bizim de, bu gerekliliğe olan inancımız üzerine yüksek lisans tezi olarak seçilmiştir.

Sanat Tarihi camiasında konuyla ilgilenen ya da ilgilenmeyen hiç kimsenin varlığından haberdar olmadığı kiliseyle ilgili ilk bilimsel çalışma olan, kilisenin mimarisini tanıtmayı ve Osmanlı dönemi azınlık mimarisi içindeki yerini işaret etmeyi amaçlayan bu yüksek lisans tezi ile ilgili yaptığımız ilk çalışma, dönem mimarisine yönelik çalışmaların incelenmesi ve bu mimarinin tarihsel arka planıyla birlikte anlaşılması olmuştur. Bu noktada Sayın Doç. Dr. M. Sacit Pekak'a , Prof. Dr. Fügen İlter'e ve Zafer Karaca'ya bu konuyla ilgili yaptıkları çalışmalardan dolayı teşekkür ederiz.

Tez konumuz olan Hagios Georgios Kilisesi'nin ait olduğu dönem hakkında yukarıda bahsettiğimiz gibi bilgi edindikten sonra çalışmalarımıza başladık. Çalışmamızın kütüphane çalışması aşamasında Ankara, İstanbul ve Eskişehir'deki çeşitli kütüphanelerden faydalandık. Osmaneli'ndeki Hagios Georgios Kilisesi'nde fotoğraf ve rölöve çalışmaları yaptık. Bu çalışmaların sonucunda ulaştığımız sonuçları yüksek lisans tezi olarak sunduk.

Çalışmamızın çeşitli aşamalarında yardımlarını ve desteklerini gördüğümüz şahıs ve kurumlar arasında ilk başta bu çalışılması zevkli ve gerekli konuyu yüksek lisans tezi olarak tavsiye ettiği, gerekli teknik donanımı edinme konusundaki yardımları, ve çalışmamız sırasında gösterdiği sabır ve hoşgörü için danışmanımız Sayın Prof. Dr. Ebru

Parman'a teşekkür etmek isteriz. Özellikle, kilisede gerçekleştirdiğimiz fotoğraf ve rölöve çalışmaları sırasında yapı üzerinde ölçü alma işlemlerinde sağlığını riske atarak yardımda bulunan, bunun dışında yapılması ve yazılması gerekenler ve çizimlerin yapılması konularında fikirler veren, Sanat Tarihi öğrenimime başladığımızdan beri birlikte çalışıp sayesinde çok şey öğrendiğimiz Sayın Öğr.Gör.Yalçın Mergen'e teşekkürü bir borç biliyoruz. Bursa koruma kuruluyla iletişime geçmemizde yardımcı olan Sayın Doç.Dr. B.Yelda Olcay Uçkan'a ve Erkan Uçkan'a, koruma kurulu çalışanlarına, Öğr. Gör. A. Oğuz Alp'e ve Yrd.Doç.Dr. Canan Parla'ya, İstanbul Rumları TNBC web sitesi halkla ilişkiler yardımcısı Eleni Ioannu'ya teşekkür ederiz.

Elbette ki arkadaşlarımızın da maddi ve manevi yardımları olmadan bu çalışma gerçekleştirilemezdi. Başta rölöve ve çizim aşamasında çok emek sarf eden K. Gökçen Öztaşkın'a, tezin bilgisayarda yazım aşamasındaki yardımları için, Atilla Tekin ve Evren Çelikel'e, Almanca çevirileri yapan M. Onur Katıkıran'a, çeşitli yardımlarından dolayı Rennan Kanadıkırık'a, Ali Gerengi'ye, Ö. Cem Selvi'ye, Belma Kılıç'a, ve Yorgos Brokolakis'e destekleri için teşekkür ederiz.

Osmaneli'ndeki çalışmalarımız sırasında ilgilenen ve yardımlarda bulunan Osmaneli kaymakamına, emniyet müdürüne ve Osmaneli halkına da teşekkürlerimizi sunarız.

Çalışmamı, sanat tarihçi olma yolunda maddi ve manevi zorluklara göğüs geren, bu yolda hırsla değil istekle yürüyen, sermayesi dürüstlüğü, serveti bilgi edinme ve bilgilendirme isteği olan insanlara ithaf ediyorum.

Seçkin Evcim

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	xi
LEVHA LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANELİ İLÇESİ'NİN TARİHİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

1. OSMANELİ (LEFKE)	3
1.1. Osmaneli İlçesinin Tarihi	3
1.2. Osmaneli İlçesinin Demografik Yapısı	5

İKİNCİ BÖLÜM

HAGİOS GEORGIOS KİLİSESİ'NİN TANITIMI

1. YERİ, ADI VE TARİHÇESİ	8
2. MİMARİ TANITIM	9
2.1. Plan	9
2.1.1 Alt Seviye Planı	9
2.1.1.1. Naos	10
2.1.1.2. Bema	11

2.1.1.3 Apsis	11
2.1.1.4 Protesis	11
2.1.1.5 Diakonikon	12
2.1.1.6. Narteks	12
2.1.1.7. Kulelere ve Gynekaiona Çıkış Odaları ...	12
2.1.2. Üst Seviye Planı	13
2.1.2.1. Açıklıklar	13
2.1.2.2. Gynekaion	14
2.1.2.3. Çan Kuleleri	15
2.2. İç Tanıtım	16
2.2.1. Naos	16
2.2.2. Bema	17
2.2.3. Apsis	18
2.2.4. Protesis ve Diakonikon	18
2.2.5. Narteks	18
2.2.6. Kulelere e Gynekaiona Çıkış Odaları	19
2.3. Dış Tanıtım	19
2.3.1. Batı Cephe	19
2.3.2. Güney Cephe	24
2.3.3. Doğu Cephe	27
2.3.4. Kuzey Cephe	28
2.4. Örtü Sistemi	29
2.5. Malzeme Teknik	30
2.5.1. Malzeme	30
2.5.2. Teknik	32
2.6. Süsleme	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE TARİHLENDİRME

Değerlendirme ve Tarihlendirme	33
SONUÇ	37
EKLER	40
KAYNAKÇA	58

ŞEKİL LİSTESİ*

- 1) Hg. Georgios Kilisesi planı
- 2) Batı cephe
- 3) Güney cephe
- 4) Doğu cephe
- 5) Kuzey cephe
- 6) Beşli pencere kesiti
- 7) İkiz pencere kesiti
- 8) İkiz pencere
- 9) Apsis penceresi kesiti
- 10) Protesis-Apsis penceresi kesiti
- 11) Kuzey cephe- Protesis penceresi kesiti
- 12) Kuzey girişi kesiti
- 13) Kule kapısı kesiti

* Rölöve çalışmaları Öğr. Gov. Yalçın Mergen, Seçkin Evcim, K.Göçen Öztaşkın tarafından gerçekleştirilmiş olup, çizimler Seçkin Evcim ve Gökçen Öztaşkın tarafından yapılmıştır.

LEVHA LİSTESİ

1. Hagios Georgios Kilisesi, güneyden görünüş
2. a) Naos, batıdan bakış
b) Naos, doğudan bakış
3. a) Diakonikon batı girişi ve üzerindeki kemer
b) Kuzey haç kolundan batıya bakış
4. a) Güney haç kolundan batıya bakış
b) Diakonikon batı girişi
5. a) Narteksten güneybatı odası girişi
b) İkili pencere açıklığı
6. a) Beşli pencere açıklığı
b) Kuzeybatıya içeriden bakış
7. a) Kuzeybatıya içeriden bakış
b) Kuzeybatı kule odası iç köşesi üzerindeki paye
8. a) Çan kulesi kubbesine içeriden bakış
b) Çan kulesi kubbmesine içeriden bakış
9. a) Kubbeye geçiş elemanları ve kubbeyi taşıyan kemerler
b) Örtü sistemine doğudan bakış
10. a) Kubbeye geçiş elemanı (Pandantif)
b) Batı çift pahlı çatıyı taşıyan kemer
11. a) Apsis yarım kubbesi
b) Protesis örtü sistemi
12. a) Kule kubbesi
b) Kule kubbesi ayrıntı
13. a) Doğu cephe genel
b) Doğu cephe, ana apsis
14. a) Güney cephe genel
b) Güney cephe giriş ve üzerindeki pencere açıklıkları
15. a) Güney cephe giriş
b) İkili pencere açıklığı

16. a) Batı cephe genel
b) Batı cephe giriş ve üzerindeki pencere açıklıkları
17. a) Batı cephe üçlü giriş açıklığından ayrıntı, sütun
b) Beşli pencere açıklığından ayrıntı, sütun
18. a) Kuzey cephe
b) Kuzey cephe beşli pencere açıklığı
19. a) Protesis kuzey pencere açıklığı
b) Sokaktan yapının olduğu düzleme çıkılan merdivenler ve kuzey cephe
20. a) Çan kulesi batıdan bakış
b) Çan kulesi güneyden bakış
21. a) Kuzeydeki Taraça Duvarı
b) Duvardan Ayrıntı
22. a) Kadıköy Hg. Triada Kilisesi
b) Kumkapı Hg. Kyriake Kilisesi
23. a) Kumkapı Panagia Elpida Kilisesi
b) Arnavutköy Taksiarhes Kilisesi

GİRİŞ

Sunulan bu çalışmanın amacı, Osmaneli ilçesindeki Osmanlı dönemi Rum kilisesi Hagios Georgios'u belgelemek ve tanıtmaktır.

Anadolu'da M.S. IV. yy'da başlayan kilise mimarisi Anadolu topraklarının Osmanlı yönetimine geçmesiyle yok olmuş değildir; Osmanlı döneminde de ileride değineceğimiz yasalar dahilinde devam etmiştir. Bununla birlikte, Hıristiyan nüfusunun giderek azalması sebebiyle yüzyılın hemen başlarından sonra hiçbir kilise inşa edilmemiştir. Bu yüzden Anadolu'da IV. yy'da başlayan kilise mimarisinin XIX. yy sonu XX. yy başı itibarıyla sona erdiğini söylemek öyle sanıyoruz ki yanlış olmaz.

Bu bağlamda en geç XX. yy başlarında inşa edilmiş olduğunu düşündüğümüz Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi, her ne kadar bir ilk olmasa, bir yenilik veya çözümlene gerektiren sorunlar içermese de, bu aşağı yukarı on beş yüzyıllık sürecin Anadolu'daki son örneklerinden olması itibarıyla incelenmesi ve tanıtılması önemli bir yapıdır.

Dört ana başlıktan oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Osmaneli'nin tarihçesine ve geçmişten günümüze demografik yapısına değinilmiştir.

İkinci bölüm kilisenin tanıtımına ayrılmıştır. Önce kilisenin künyesi ve tarihçesi verilmiş ardından da yapının ayrıntılı bir mimari tanıtımı yapılmıştır. Bu tanıtım plan ve iç tanıtım, cephe, örtü sistemi, malzeme-teknik ve süsleme alt başlıklarından oluşmaktadır. Çalışmanın sonuna eklenen, kilisenin planı, cephe çizimleri, pencere ve kapı kesitleri, ve fotoğraflar ile tanıtım desteklenmiştir.

Üçüncü bölüm kilisenin mimari özelliklerinin, dönem mimarisi göz önünde bulundurularak değerlendirildiği tarihlendirme ve değerlendirme bölümüdür. Dördüncü bölüm olan Sonuç bölümünde çalışmamızın tespitleri özetlenmiştir. Dönemin mimari özelliklerine kaynakçadan sonra gelen ekler kısmında yer verilmiştir. Osmanlı tarihi içerisinde azınlıkların konumundan, haklarından ve gelişmelerin azınlık mimarisine etkilerinden de ekler kısmında bahsedilmiştir.

Sunduğumuz bu çalışma, Hıristiyan dini mimarisi bakımından henüz yeterince aydınlatılmadığını düşündüğümüz Islahat sonrası döneme ait bir yapıyı tanıtmaktadır. Bu tanıtımı yaparken bu yapı tipinin var olma nedenlerini tarihi gelişmelere dayandırarak anlatmaya ve bu nedenlerin oluşturduğu özellikleri de elimizden geldiğince açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızın bundan sonraki çalışmalara katkı sağlaması en büyük dileğimizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANELİ İLÇESİ'NİN TARİHİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

1. OSMANELİ (LEFKE)

Bağlı olduğu Bilecik iline 35 km mesafede bulunan, İstanbul - Eskişehir asfaltı ve diğer taraftan demir yolu ile bağlantısı olan ilçe, güneyde Bilecik, kuzeyde Geyve, doğuda Gölpazarı, batıda İznik ve Yenişehir'le çevrelenmiştir. Sakarya nehri ilçenin içinden geçmektedir ve Göksu ile Göynük çayları nehre kasaba dahilinde dökülmektedir. İlçe arazisi, Sakarya, Göksu, Göynük vadilerinin genişlediği alanlarda, kuzeybatıda Kocakuyu Ovası ve Oğulpaşa Yaylası'nda, batıda ve güneybatıda Güvence ve Karapınar mevkilerinde, güneyde Boyalıca Mevkii ile Paşalar Boğazı ve Karasu Vadisinde uzanmaktadır. Bulunduğu bölge dağlık ve tepeliktir. En yüksek yeri batıda 926 metre olan Avdan Dağı'dır. En alçak yeri kuzeyde 80 metre ile Ciciler Köyü'dür. Ortalama yükseltinin 300 metre olduğu ilçede kültür topraklarının çoğu 150 - 300 metre arasındadır ve dağlık ve tepelik alanlara nispeten azdır¹.

Osmaneli'ne demiryolu ile, İstanbul-Eskişehir asfaltı hattında hizmet veren şehirler arası otobüslerle, Bilecik'ten ve çevre ilçelerden minibüslerle ulaşılabilir.

1.1. Osmaneli İlçesinin Tarihi

Geçit bölgesinde yer alan Osmaneli'nin çok eskiden beri yerleşme merkezi olduğu bilinmekle beraber kasabanın tarihi hakkında yeterli bilgi bulmak mümkün olmamıştır. Bulunabilen en eski yazılı malzeme 1926'da Osmanlıca olarak basılmış ve Başmuallim Talat tarafından

¹Bilecik İl Yıllığı, (Eskişehir, 1989)

kaleme alınmış olan “Osmaneli Kazasının Tarihi” adlı kitapçıktır². Bu yayında da kasabanın tarihi hakkında yeterli hiçbir kayda rastlanılmadığı belirtilmektedir. İlçe dahilinde Trakyalılara, Romalılara ve Bizanslılara ait tarihi eserler vardır. İstasyon karşısında Sakarya nehrinin sağ sahilinde görülen mezarın Trakyalılara, ilçeye bağlı Soğucakpınar, Kaşıkçı, kazancı ve Büyük Yenice köylerinde bulunan tümülüslerin ve Medetli yolu taşlarının ise Romalılara ait olduğu kesin olarak bilinmektedir. Adalar mevkiinde su kanalı ve su tesisleri ile kuleler mevkiinde iki kule mevcuttur. Bereke ve Çiftlik köylerinde de Bizanslılara ait lahitler görülmektedir³.

Osmaneli'nin eski ismi Lefke'dir. Lefke ismi yerleşimin Bizans dönemindeki adı olan “Leuke”nin Türkçeleşmiş biçimi olup Leuke, Hellen dilinde hem “beyaz” anlamındaki Leukos sıfatının dişi biçimidir, hem de “ak kavak” anlamına gelmektedir⁴. Yerleşimin Bizans dönemindeki önemi, başkentten doğuya giden yolda ilk karargah olan Malagina kalesinin Leuke'de veya civarında olmasıdır. Osmaneli, Bizans Tarihi kaynaklarında ve araştırmalarında sadece, bu kalenin tam olarak nerede olduğu soruları sırasında anılmaktadır⁵.

Osmaneli, 1308'de Osman Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmaneli'nin Osmanlılar devrinde İstanbul - Bağdat - Mekke yolu üzerinde bulunan bir uğrak yeri olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi Osmaneli'yi şöyle anlatmaktadır: “Lefke Osman Gazi fethidir. Levke de denir. Hüdavendigâr (Bursa) sancağında 150 akça kaza merkezidir.

² Bu kitaba tüm çabalarımıza rağmen ulaşamadık.

³ **Bilecik İl Yıllığı**, (Eskişehir, 1989)

⁴ Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, (İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999)

⁵ Bu konu için bkz: W.M. Ramsey, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960) s.220-225; B.A. Pancenko, “Reize in Kleinasien 1903”, **Berich Uber die Tatigkeit des Russichen Archahaologischen Institutes im Jahre 1903** (Izvestie R.A.I), IX, 1904, s. 422 - 424

Sakarya'nın güney kıyısında, İzmit'in güneydoğusundadır. 70 köy bu kazaya bağlıdır. Kadının ayrıca yılda 3 kese (120.000 akça) tahsisatı vardır. 600 bağlı bahçeli hane, 5 cami ve mescit, 4 han, birer mektep ve çarşı, bir küçük çarşılı kasabadır.⁶ Dört hanının bulunması bu küçük kazanın bir uğrak yeri olduğunu desteklemektedir. Aynı zamanda Bilecik'le arasında bulunan Vezirhan da bu konuda en iyi kanıttır. Bu açıdan önemi nedeniyle bölgeye padişah tarafından Cebecioğlu adında bir yeniçeri gönderilmiş, uzun süre Osmaneli bu yeniçeri ve ailesi tarafından yönetilmiştir. Cebecioğlu soyu sonraları Osmaneli'nden dışlanmıştı. Onlara ait son konağın da yakılması sırasında birçok belge ve ferman da yanmış, Osmaneli'nin tarihine ışık tutabilecek pek çok vesika böylece yok olmuştur.

Yakın tarihte ise, 1885'te Ertuğrul Livası kurulduğunda bu livanın merkez kazasına bağlı bir nahiye olan Lefke'nin 1913'te Osman Gazi' ye ithafen ismi değiştirilmiş ve Osmaneli ismi verilmiştir. 1924 yılında Bilecik'in il olarak teşkilatlanmasından sonra, önceleri nahiye olarak idari bölünüş içinde yer alan Osmaneli, 1926'da ilçe haline getirilmiştir⁷.

1.2. Osmaneli İlçesinin Demografik Yapısı

Osmaneli, Osmanlı toprağı olduğu tarihten istiklal harbine kadar Türk ve Rumların birlikte yaşadığı bir kasabadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk sayım olan 1831 sayımında etnik gruplar tam olarak belirtilmemesine rağmen İslam ve Reaya (Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum vatandaşları) nüfusları ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre bu dönemde kasabada 2618 Müslüman, 231 de Hıristiyan Rum

⁶ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV. Kitap, Çev: Zuhuri Danışman, (Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1970.); Lefke orijinal el yazmasının üçüncü cildinde, "1058 senesi Şaban'ın sonunda Üsküdar'dan Şam'a giderken konduğumuz konaklar" bölümünde yer almaktadır.

⁷ **Bilecik İl Yıllığı**, Eskişehir, 1989

bulunmaktadır. Bunların dışında Kıpti, Yahudi ya da Ermeni bulunmadığı kaydedilmiştir⁸.

1876 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre 1516 haneli Lefke kasabasında 3559 Müslüman, 399 Gayrimüslim bulunmaktadır⁹. 1893 kayıtlarında Lefke bulunmamaktadır¹⁰.

İstikbal harbi sırasında Osmaneli işgal edilmemiş, herhangi bir harbe sahne olmamıştır. Ancak çok yakın köylere kurulmuş mevziler nedeniyle, harp yıllarının etkilerinin Osmaneli'de görülmediği de düşünülemez. O günleri yaşayanların anlattıklarına göre kasabanın tamamına yakınının Sakarya'nın kuzeyindeki köylere çekildiği, bu arada defalarca eşkiya baskınlarının olduğu, zenginlerden yüklü miktarda para ve ziynet eşyası gasp edildiği anlaşılmaktadır. Büyük bir olasılıkla, çoğunlukla ticaretle uğraşan ve varlıklı olan Rum aileleri bu durumdan Müslüman halka göre daha fazla rahatsız olmuşlardır. Rumlar harpten sonra kasabayı yavaş yavaş terk etmeye başlamışlardır.

1922 mübadelesiyle Rumlar kasabadan ayrılırlar da tamamının kasabayı terk etmediği 1927 sayımında halen Rumların var olduğu görülmesinden anlaşılmaktadır¹¹. Bununla birlikte 1930'ların sonu gelmeden Osmaneli'nde kalan ve Türk aileler tarafından büyütülen iki Rum çocuğunun dışında hiç Rum kalmamıştır. Onlar da Yetişkin olduktan sonra ilçeden ayrılmışlardır.

⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831**, (Ankara, 1943); Kemal H. Karpat, **Otoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristic**, (The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.)

⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, "Bilecik", Cilt 11, (Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.); 1831 sayımıyla karşılaştırıldığında 45 yıl içerisinde nüfusun oldukça arttığı görülmektedir. Ancak, bunun nedeni bilinmemektedir.

¹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, a.g.m.

¹¹ **Türkiye Nüfusu, 1927 Umumi Nüfus Sayımı**, (Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1928.)

1831 sayımında 2849 olan ilçe nüfusunun 1935 sayımında 2138'e düştüğü görülmektedir¹². Aradaki bu 711 kişilik azalmanın yarısının Rumların ilçeyi dönem koşulları ve mübadele nedeniyle terk etmesinden

kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yarısı da İstiklal harbi sırasında civar köylere, ilçelere veya illere yerleşen ve geri dönmeyenlerden ibaret olmalıdır. 1935 sayımından sonra ilçenin nüfusu Selanik'ten gelen göçmenlerle (muhacirlerle) tekrar artmaya başlamıştır.

¹² **Gncel Nüfus Sayımı 1935**, (Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.)

İKİNCİ BÖLÜM

HAGİOS GEORGIOS KİLİSESİ'NİN TANITIMI

1. YERİ, ADI VE TARİHÇESİ

Hagios Georgios Kilisesi, Osmaneli ilçe merkezinde, Cami-i Kebir Mahallesi Cumhuriyet Caddesi'nde, caddenin güney ucunun hemen karşısındadır. Yapı kuzeyinden geçen cadde seviyesinden yüksektedir. Caddeyle arasında bulunan, yapıyla çağdaş istinat duvarını bölen taş basamaklar caddeden yapıya ulaşmayı sağlar.

Hakkında daha önce hiçbir bilimsel araştırma yapılmamış olan kilisenin ismi, yapım tarihi ve yaptıranı hakkında bilgi veren bir kitabesi bulunmamaktadır. Ortodoks Rumlara ait olduğu bilinen kilise, T.C. Kültür Bakanlığı Taşınmaz Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 24/06/1983 tarihli A-4429 numaralı kararıyla tescillenmiştir. Araştırmamız sırasında kaynaklarda bulmadığımız ve Osmaneli halkı tarafından yalnızca "kilise" olarak adlandırılan yapının ismi, Bursa Koruma Kurulu tarafından 2000 yılında yapılan envanter çalışmasının raporundan elde edilmiştir¹³.

Kilise büyük bir olasılıkla XIX. yy'ın sonuyla XX.yy'ın başında inşa edilmiş olup mübadeleye kadar kullanılmıştır. Bu tarihten sonra kaderine terk edilen yapı 1950'li yıllarda şahıs tarafından satın alınmış, depo ve ahır olarak kullanılmıştır. Bir dönem narteksi ev olarak kullanılmış, 1990'ların sonunda belediye tarafından alınan kararlar

¹³ Raporun yapının isminin nereden bulunduğu dair bilgi içeren ek sayfası kaybolduğu için bilginin kaynağı tespit edilememiştir. Yapının ismine dair -bu rapor dışında- herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

boşaltılıp etrafı tellerle çevrilmiştir. 2001 yılında sahipleri tarafından camiye çevrilmesi teklif edildiyse de bu teklif Kültür Bakanlığı tarafından İç ve Dış İşleri Bakanlıklarının uluslararası bir probleme neden olabileceği uyarısıyla reddedilmiştir.

Zemin döşemesi, merdivenleri ve örtüsü insan tahribatı nedeniyle günümüze ulaşamayan kilise hiçbir onarım ve değişiklik geçirmemiştir. Halen tahribata açık haldeki kiliseyle ilgili herhangi bir onarım veya restorasyon projesi bulunmamaktadır.

2. MİMARİ TANITIM

2.1. Plan (Şekil 1)

2.1.1. Alt seviye planı

Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen olup¹⁴, dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasındadır¹⁵. Batıda narteks ve çan kuleleriyle gynaikaiona çıkışı sağlayan odalar, ortada naos, doğuda apsis, kuzeydoğuda protesis, güneydoğuda diakonikon bulunmaktadır. Ana apsis dıştan beş, protesis ve diakonikonun apsisleri dıştan üç cepheli olup hepsi içten yuvarlaktır.

¹⁴ Yapının ölçüleri doğu-batı doğrultusunda 26.35m, kuzey-güney doğrultusunda 14.70m'dir.

¹⁵ Kapalı Yunan haçı planının tanımında, kubbeyle örtülü olan merkezin dik eksenindeki haç kollarının tonozla, bu haç kollarının arasındaki köşe bölümlerinin ise kubbe veya tonozla örtülü olduğu görülmektedir. Konumuz olan Lefke Hg. Georgios Kilisesi'nde ise haç kollarını oluşturan kısımlar çift pahlı kırma çatıyla, köşe bölümleri ise tek pahlı kırma çatıyla örtülüdür. Kapalı Yunan haçı planının tanımı ve uygulandığı örnekler için bakınız: Richard Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture (Harmondsworth, 1986)

2.1.1.1. Naos

Naos dikdörtgen planlıdır¹⁶. Örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır ancak kare planlı orta kısmın dört paye üzerine oturan pandantif geçişli kubbeyle, haç kollarının beşik çatı, kolların arasında kalan kısımlarınsa tek pahlı çatıyla örtülü olduğu gerek örtü sisteminin anlatılacağı kısımda belirtilen sebeplerden, gerekse örtünün yıkılmadan önceki halini hatırlayanların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Haç kolları dikdörtgen planlı olup, doğu ve batı haç kolları kuzey ve güney haç kollarından genişlerdir¹⁷. Batı haç kolu ve narteks arasındaki naosa giriş kısmı yıkılmıştır ancak, izlerden batıdaki sütun ve kemerlerle oluşturulmuş üçlü giriş sisteminin tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Doğru haç kolu doğrudan bemaya açılmaktadır. Yapının kuzeyindeki ve güneyindeki iki giriş naosun tam kuzey güney ekseninde oldukları gibi, kuzey ve güney haç kollarını da tam ortalarlar¹⁸(Şekil 12). Haç kolları yuvarlak kemerlerle köşe odalarına açılmaktadırlar. Bu kemerler duvarlarda duvar payelerine, içte ise sütunların üzerindeki yastıklara oturmaktadır.

Haç kollarının arasında kalan köşe bölümleri dikdörtgen biçiminde ve eşit boyuttadırlar¹⁹. Doğudaki köşe bölümlerinden protesis ve diakonikona yuvarlak kemerli geçişler vardır. Buna karşılık batıdaki köşe bölümleri ile batıdaki kule ve gynekaiona girişi sağlayan odalar arasında geçişi sağlayan açıklıklar bulunmamaktadır.

¹⁶ Naos doğu-batı doğrultusunda 15m, kuzey-güney doğrultusunda 13.30m'dir.

¹⁷ Doğru ve batı haç kolları 7m'ye 3.20m, kuzey ve güney haç kolları 7m'ye 2.40m'dir.

¹⁸ Kuzey ve güney girişleri yaklaşık olarak dışta 1.50m, içte 1.75m'dir

¹⁹ Köşe bölümleri 3.30m'ye 2.40m'dir

2.1.1.2. Bema

Bema kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır²⁰. Doğu haç kolunu örten çift beşik çatının bemayı da örttüğü anlaşılmaktadır. Kuzey ve güney duvarları eksenindeki yuvarlak kemerli kapılar protesis ve diakonikona açılmaktadır. Bema doğuda ana apsise bağlanmaktadır.

2.1.1.3. Apsis

Ana apsis, içte yarım daire dışta beş cephelidir²¹. Bu cephelerden doğu-batı doğrultusunda olup başlangıçları oluşturanlar oldukça dardır. Diğer üç cephe hemen hemen eşit genişlikindedir²².

2.1.1.4. Protesis

Protesis kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, dar bir tonoz ve kendi apsisinin yarım kubbesiyle bu tonozun arasındaki bağlantı kemeriyle örtülüdür²³. Protesisin yarım yuvarlak apsisi protesis kullanım alanının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu apsis dıştan üç cephelidir²⁴. Kuzey duvarında alt başlangıcı protesis zeminine yakın olan dikdörtgen bir pencere daha vardır.

²⁰ Bemanın ölçüleri 6.95m'ye 2.20m'dir.

²¹ Apsis genişliği 6.40m, derinliği 3.20m'dir. Bu ölçülere göre apsis tam bir yarım dairedir.

²² Dar cepheler 55cm, orta cephe 2.95m, diğer iki cephe 3m'dir.

²³ Protesis apsisiyle birlikte 2.65 uzunluğunda, 2.50m genişliğindedir.

²⁴ Kuzeydoğu cephesi 1.60m, doğu cephesi 1.45m, güneydoğu cephesi 80cm genişliğindedir.

Protesise kuzey haç koluyla arasındaki köşe bölümünden ve bemandan birer yuvarlak kemerli girişle geçilmektedir.

2.1.1.5. Diakonikon

Diakonikon protesisle eşit büyüklükte ve aynı yapıdadır. Aralarındaki tek fark protesisin kuzey duvarında bulunan pencere açıklığının diakonikonda güney duvarında karşılığının bulunmayışıdır. Bu fark kilisenin planında simetriyi bozan tek özelliktir.

2.1.1.6. Narteks

Batı haç koluyla eşit genişlikteki narteks kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır²⁵. Varlığını batı duvarının iç cephesindeki ahşap giriş kalıntılarından anladığımız gynekaionun bugün bulunmayan ahşap zeminiyle örtülü olmalıdır.

Narteks batıda iki sütun ve üç kemerli girişle dışarıya, doğuda ise bugün var olmayan ancak narteksin doğu uçlarında bulunan kemer kalıntılarından girişteki gibi üç kemerli bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılan bir açıklıkla batı haç koluna açılmaktadır. Narteksin kuzey ve güneyindeki birbirine eş dikdörtgen açıklıklardan kulelere ve gynekaiona çıkışı sağlayan odalara geçilmektedir.

2.1.1.7. Kulelere ve gynekaiona çıkış odaları

Kulelere ve gynekaiona çıkışı sağlayan bu odalar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır²⁶. Kule kubbelerinin tam altına gelen kare kısımlarda bugün bulunmamasına rağmen duvarlardaki giriş deliklerinden ve ahşap kalıntılardan ahşap merdivenler bulunduğu, odanın batıda kalan kısımlarının üzerinde ise gynekaionun uzantılarının yer aldığı anlaşılmaktadır.

²⁵ Narteks 7.50m'ye 3.72m'dir.

²⁶ Odaların ölçüleri 4m'ye 2.45m'dir.

Odalara giriş, yapının dışından, batılarındaki yuvarlak kemerli girişlerle²⁷ (Şekil 13); içinden, narteksin kuzey ve güneyindeki dikdörtgen girişlerle sağlanmaktadır.

Odaların dört yönde, toprak zeminden 40 cm kadar yukarı doğru sahip oldukları sekiler zeminlerinin ahşap olup, bu çıkıntılar üzerine oturtulduğunu göstermektedirler²⁸.

2.1.2. Üst Seviye Planı

2.1.2.1. Açıklıklar

Plan özellikleri bakımından alt seviye ile üst seviye arasındaki temel farklılık pencere açıklıklarıdır.

Kuzey, güney ve batıda girişlerin üzerinde ve ekseninde, birbirlerinin eşi, kemerli ve dışarıya bakan yüzleri yuvarlak sütun şeklinde olan, kare kesitli sütunlarla oluşturulmuş beşli pencere açıklıkları (Şekil 6) ve onların üzerinde büyük yarım daire pencere açıklıkları bulunmaktadır²⁹(Lev. 6a). Köşe bölmelerinin ana beden duvarları ekseninde -birer adet yani toplam dört- kemerli ve sütunlu, ikili pencere açıklığı vardır³⁰(Şekil 7-8, Lev.5b). Ana apsisin, dıştan üç geniş cephesinin eksenlerine gelecek şekilde üç adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı³¹ (Şekil 9, Lev.2a), Protesis ve diakonikonun da tam

²⁷ Bu girişler yaklaşık olarak dışta 1.05m, içte 1.50m genişliğindedirler.

²⁸ Bu sekiler odaların nartekse bakan yönlerinde 15cm, diğer yönlerde 45cm kadardır

²⁹ Beşli pencere açıklığında her pencere içte ve dışta yaklaşık 70cm genişliğindedir

³⁰ İkili pencerelerin açıklıkları dışta 1.20m, içte 1.83 m genişliğindedir.

³¹ Ana apsis pencereleri yaklaşık olarak dışta 60cm, içte 1.06m genişliğindedir

eksende birer dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır³²(Şekil 10, Lev. 3a). Üst seviyenin diğer pencere açıklıkları ise kulelerin batıya ve kuzeybatı kulenin kuzeye, güneybatı kulenin güneye açılan yuvarlak kemerli ikiz pencereleri ile onların her birinin üzerinde ikişer adet bulunan ve aralarının ortası kule dikey eksenine gelen küçük dikdörtgen pencerelerdir (Lev. 3b, Lev. 4a).

Üst seviye planındaki bir diğer farklılık, kulelere ve gynekaiona geçişi sağlayan odaların nartakse ve naosa bakan duvarlarının üst seviyede devam etmemesidir. Nartakse bakan duvarlar gynekaionun alt taban seviyesine kadar devam etmektedirler. Naosa bakan duvarlar da bu seviyede sonlanır ve üzerlerinde üst seviyesi gynekaion üst seviyesiyle aynı olan kemerli açıklıklar bulunmaktadır³³ (Lev. 3b). Bu açıklıkların sebebi gynekaionun sadece narteks üzerinde değil kule odaları üzerinde de devam etmesidir.

2.1.2.2. Gynekaion

Kilisenin gynekaionu günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte narteksin ve kulelerle gynekaiona çıkışı sağlayan odaların üzerindeki giriş deliklerinden ve ahşap kalıntılarından, ahşap kullanılarak inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz (Lev. 2b).

Bu gynekaion, izlerden anlaşıldığı kadarıyla, narteksin ve kuleye çıkış odalarının üzerinde uzanmaktadır³⁴. Narteksin üzerindeki bölümü doğal olarak naosu gördüğü gibi, odaların üzerinde kalan kısımlarının da odaların doğu duvarları devam ettirilmeyerek ve kubbe kemerleri

³² Protesis ve diakonikon pencereleri yaklaşık olarak dışta 55cm, içte 80cm genişliğindedirler

³³ Bu açıklığın yüksekliği yaklaşık 4.10m, genişliği ise 2.30m'dir

³⁴ Gynekaionun taban yüksekliği stilobattan, yaklaşık olarak 5.40m'dir

seviyesine kadar yükselen kemerli birer açıklık oluşturularak naosu görmeleri sağlanmıştır.

Gyneaionu üstte düz ve ahşap bir yüzeyin sınırladığı yine duvardaki kalıntılardan anlaşılmaktadır (Lev. 3b). Bu kısım gyneaiona tavan görevi yapıyor olabileceği gibi gyneaionun üzerinde başka bir kat daha olabileceğini de düşündürmektedir. Yaptığımız incelemeler sonucunda bu konuda kesin bir sonuca ulaşamamıştır³⁵.

2.1.2.3. Çan Kuleleri

Kilisenin batısında, kuzeybatı ve güneydoğu köşelerde bulunan , dört yöndeki açıklıklarıyla baldaken tarzındaki çan kuleleri, kare planlı ve birbirlerinin aynısıdır³⁶ (Lev. 6b, 7a, 8a-b). Köşelere ana duvarların üst hizasında duvarlara ve içte çelik kirişlere oturtulan kulelere günümüze ulaşamayan ancak az miktardaki kalıntılarını görebildiğimiz merdivenlerden çıkılmaktadır. Bu merdivenler gyneaiona da çıkışı sağlamaktadırlar.

Kulelerin her duvarında kemerli ve sütunceli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Birbirine eş olan bu pencerelerin üzerlerinde, yarısı saçaklık hizasından yukarıda olan dairesel açıklıklar vardır. Kuleler pandantif geçişli kubbelerle örtülüdür. Bu kubbelerin hemen altında kuzey-güney doğrultusunda karşılıklı iki ahşap giriş bulunmaktadır; bu girişler çanların asılması içindir (Lev. 8b). Kulelerin dış köşeleri pahlıdır.

³⁵ Bu kısım stilobattan yaklaşık olarak 9.50m'dir.

³⁶ Kuleler yaklaşık olarak 2.50m'ye 2.50m'dir

2.2. İç Tanıtım

2.2.1. Naos

Tüm kısımlarında engebeli toprak zemin görülen yapının hiçbir zemin döşemesi günümüze ulaşmamıştır. Yerli halktan bazı kişilerin hatırlayabildiklerinden anladığımız kadarıyla, naos, bema, apsis, narteks, prothesis ve diakonikon düzgün kesme taş kaplamalı, kulelere ve gynekaiona çıkışı sağlayan odaların zemini ise ahşap kaplamalıdır. Bu malzemeler büyük ihtimalle zaman içerisinde çeşitli amaçlarla sökülmüş veya tahrip edilmiştir. Toprak zeminin çeşitli bölgelerinde define çukurları görülmektedir.

Haç kollarını oluşturan kemerler duvarlarda duvar payelerine, içte ise payelere oturmaktadırlar.³⁷ Payelerin üzerindeki yastıklar birbirinden farklı kalınlıktaki altı silmenin birbirleri üzerinde yukarı doğru kademelenerek genişlemesiyle oluşmuşlardır. Payeler arasında bu başlıkların hemen altından uzanan ve ortada birbirine kenetlenen yuvarlak profilli demir gergiler bulunmaktadır³⁸.

Naosa kuzey ve güneyden açılan ikili pencerelerin içte çerçevesini oluşturan yuvarlak kemerli açıklıklar, pencerelerin iç sınırlarından sonra iç cephe yüzeyine kadar duvar kalınlığı içerisinde genişlemektedirler³⁹ (Lev. 5b). Kuzeybatı köşe bölümünün sol-altında, güneybatı köşe bölümünün ise sağ altında dışa açılan daire kesitli kanallar bulunmaktadır⁴⁰. Kuzey ve güney girişlerinin genişlikleri de içte

³⁷ Bu kemerlerin zeminden yüksekliği yaklaşık olarak 9m'dir.

³⁸ Bu gergilerin zeminden yüksekliği 4.84 m'dir.

³⁹ Bkz. Dipnot 27

⁴⁰ 18cm çapındaki bu kanalların içeride yakılan mum ya da gaz lambası gibi aydınlatma araçlarından kaynaklı isin dışarıya aktarmaları için yapıldığını düşünmekteyiz. Karşılıklı duvarlarda, birbirlerine çapraz yerleştirilmiş olmaları hava akımı yaratarak isin dışarıya kolaylıkla çıkmasını sağlıyor olabilir.

dıştakinden fazladır⁴¹. Beşli pencere açıklıklarının genişliği ise içte de dışta olduğu gibidir. Kuzeydeki beşli pencere açıklığının üzerindeki, yarım daire şeklindeki büyük pencerede ahşap şebeke kalıntıları görülmektedir. Kuzeydeki ve güneydeki bu pencerelerin üzerinde duvar, beşik çatıya uygun bir şekilde sonlanmaktadır. Bu duvarların ucunda, yapının merkezine dik gelen, çatının sabitlemesiyle ilgili ahşap hatılların kalıntıları görülmektedir (Lev. 18b).

Naosun batı, kuzey ve güneyinde giriş açıklıkları bulunmaktadır. Bu açıklıklardan, narteksten naosa geçiş kısmı günümüze ulaşamamıştır ancak kemer başangıçları halen görülebildiğinden, bir zamanlar burada üçlü bir açıklık olduğu anlaşılmaktadır⁴² (Lev. 2b). Bu kısmı yıkılmadan önce gören bazı kişiler, bu üçlü açıklığı onaylamakla birlikte, yalnızca ortadaki kemerli açıklığın naosa girişi sağladığını; yanlardakilerin ise, zeminden bir metre kadar yüksek pencereler olduğunu söylemektedirler. Kuzey ve güneydeki yuvarlak kemerli açıklıklar dıştan içe doğru genişlemektedirler. Bu açıklıklardan kuzeydekinin zeminini stilobatu oluşturan kesme taşlardan ikisinin düzgün yüzeyli üst yüzleri meydana getirmektedir, güneydeki girişin zemini ise defîne bulmak amacıyla kazılmış ve tahrip edilmiştir.

2.2.2 Bema

Naoasun doğru haç kolu doğrudan bemaya açılmakta olup, bema da doğuda apsise kuzey ve güneyde ise yuvarlak kemerli açıklıklarla köşe odalarına açılmaktadır. Bemanın zemini diğer alanlarda olduğu gibi toprakla örtülüdür ve zemin burada naos ve nartekse oranla daha alçaktır. Bunun sebebi yine defîne bulmak amaçlı yapılan bir ya da

⁴¹ Bkz. Dipnot 15

⁴² Bu açıklığın toplam genişliği 5.70m'dir.

birden fazla kazıdır⁴³. Bemada ikonostasisin yerleştirilmesine yönelik hiçbir işaret bulunmamaktadır.

2.2.3. Apsis

Tam yarım daire şeklindeki apsisin ekseninde yaklaşık iki buçuk metre genişliğinde ve yüksekliğindeki alan yıkılmış ve oldukça büyük bir delik açılmıştır (Lev.2a). Apsiste, apsisin üç geniş cephesinin tam ekseninde bulunan ve içeriye doğru genişleyen üç uzun pencere açıklığı bulunmaktadır. Toprakla kaplı zemini naos ve bemaya göre daha alt seviyededir.

2.2.4. Protesis ve Diakonikon

Protesis ve diakonikon, protesisin kuzeyinde dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunması dışında birbirlerinin aynısıdır. Bemaya yuvarlak kemerli, batılarındaki köşe bölümlerine yine yuvarlak kemerli ancak kademeli açıklıklarla bağlanmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda ve dar bir tonoz ve ona bitişik bindirme kemeriyle örtülü olan (Lev. 11b) bu mekanların zeminleri diğer bölümlerden oldukça aşağıda olup yine toprakla örtülüdür.

2.2.5. Narteks

Narteks, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına, dikdörtgen bir mekandır. Batısında kare prizma ve mermer altıklar üzerine oturtulmuş, iki mermer sütun, bu sütunların karşılığı olan taştan yapılmış parçalı ve gömme iki sütun ve bunları birbirine bağlayan karni profilli üç kemerle oluşturulmuş üçlü giriş açıklığı bulunmaktadır (Lev. 2b). Kuzey ve güneyinde ise kulelere ve gynekaiona çıkışı sağlayan odaların lentolu-söveli açıklıkları vardır (Lev. 5a). Narteks, bir zamanlar merdiven odalarıyla birlikte ikametgah olarak kullanılmıştır; güney duvarlarında

⁴³ Bazı şahıslar, bemanın ve apsisin zemininin tahrip edilmeden önce naosa oranla daha yüksek olduğunu söylemektedirler.

bu dönemden kalma mavi renkte kireç boya görülmektedir. Zemini diğer alanlarda olduğu gibi toprakla kaplıdır.

2.2.6. Gynekaiona ve Kulelere Çıkış Odaları

Gynekaiona ve kulelere çıkışı sağlayan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı odaların ilk göze çarpan özelliği, dört yönde bulunan düzgün kesme taşla oluşturulmuş sekilerdir. Bu sekiler zemininin ahşap kaplı olabileceğini düşündürmektedir. Güneydeki odanın duvarlarında mavi kireç boya bulunmaktadır.

2.3. Dış Tanıtım

2.3.1 Batı Cephe (Şekil 2, Lev.16-17)

Batı cephe, stereobat ve stlobatın bu cephedeki yüzeyleri; üçlü giriş, beşli pencere-büyük yarım daire pencere düzenlemesi ve saçaklığın bulunduğu ana yüzey ve ana yüzeyin iki yanındaki çan kulelerine doğru uzanan dışa taşkın kule altı cepheleri ile kule cephelerinden meydana gelmektedir⁴⁴.

Bu cephenin üzerinde yükseldiği kısımda arazi eğimi kuzeyden güneye doğru yükselmektedir. Cephenin kuzeyinde üst temelin (Stereobat ve stilobattan oluşan) tamamı, hatta alt temeli oluşturan moloz taşların bir kısmı görülürken, güneye doğru artan eğimden dolayı güney uçta stereobat görülmemektedir. Stereobat ve stilobati oluşturan düzgün kesme taşlar, tüm temel düzenlemesinde olduğu gibi bu cephede

⁴⁴ Batı cephe dikey ekseninde yaklaşık 14.70m yükseliğinde, yatay ekseninde de yaklaşık 14.70m genişliğindedir. Kule yükseklikleri ise stilobattan kubbe tepesine yaklaşık 18.70m'dir

de birbirlerinden farklı boyutlardadırlar. Stilobati oluşturan taşların üst kenarları pahlıdır⁴⁵.

Bu üst temel düzenlemesinin üzerinde yükselen batı cephenin ana yüzeyinin temel unsurları, yukarıda belirttiğimiz gibi üçlü giriş, beşli pencere-büyük yarım daire pencere düzenlemesi ve üçgen alınlıktır. Bu kısmın sınırlarını iki yanda uzanıp, yarım daire pencerenin kemer alınının etrafında bir kemer yayı oluşturan, içe doğru kademelenen silmeli bordür çizmektedir.

Üçlü giriş açıklığı ortada iki yuvarlak sütun, yanlarda gömme sütunlar ve bunların üzerinde atılan üç yuvarlak kemerden meydana gelmektedir⁴⁶. Yuvarlak sütunlar ve gömme sütunlar birbirinin aynı düzenlenmiş olup aralarındaki fark yuvarlak sütunların beyaz mermerden, gömme sütunların ise bir çeşit kum taşı olan Lefke taşından yapılmış olmasıdır⁴⁷. Sütunlar, içbükey ve dışbükey silmelerle, aralarındaki daha ince silmelerle oluşturulmuş kaidelere⁴⁸, kaideler de, yaklaşık kare prizma olan altlıklara oturmaktadırlar⁴⁹ (Lev. 17a). Sütunlarda başlıktan önce, iki silmeden oluşturulmuş bilezikler bulunmaktadır⁵⁰. Sütun başlıkları silmelerle oluşturulmuş yastıklardır⁵¹.

⁴⁵ Stereobat 28 cm yükseklikte, stilobat 70 cm yüksekliğindedir. Stereobat, stilobattan 6cm kadar dışa çıkıntı yapmaktadır. Stilobatin üst kenarı boyunca devam eden pah yatay ve dikeyde 6cm'dir. Bu özellikler üst temel düzenlemesinin her yerinde aynıdır.

⁴⁶ Üç açıklık da aynı ebatlarda olup genişlikleri 1.62m, yükseklikleri 4.52m'dir.

⁴⁷ Bu fark altlık, kaide ve başlıklar için de geçerlidir.

⁴⁸ Bu kaideler aşağıdan yukarıya doğru şu düzendedir: Topuk silme, şerit silme, boyunsak silme, şerit silme ve ters armudi silme.

⁴⁹ Bu altlıklar, 60 cm genişliğinde ve derinliğinde, 54 cm yüksekliğindedirler.

⁵⁰ Bilezikler, bir topuk silme ile bir damlalıktan meydana gelen bilezik silmedir

⁵¹ Yastıklar aşağıdan yukarı doğru; damlalık, kaval, yarım kaval, oluk ve şerit silmelerden oluşturulmuştur.

Başlıklarla üzengi taşları arasında demir pabuçlar vardır. Yedi eşit parçadan oluşan kemerlerin alınlarında da, üzengi taşlarında yaptıkları dik açılı dönüşlerle devam eden, dışa doğru kademelendirilmiş silmeler bulunmaktadır⁵².

Bu şekilde düzenlenmiş ve silmelerle hareketlendirilmiş olan üçlü girişin üzerinde, beşli pencereyle arasında, yukarıya doğru kademelenen ve bir denizlik silmeyle sonlanan bir dizi silme vardır⁵³. Bu silmelerden sonra beşli açıklığın denizliğine kadar düz duvar bulunmaktadır.

Beşli açıklığın yanlardaki sınırlarını, büyük yarım daire açıklığın kemer alınının üzerinden açıklığın denizliğine kadar devam eden, içe doğru profilli bordür oluşturmaktadır. Bu açıklık; başlardakiler gömme olmak üzere, ön yüzleri yarım daire kesitli altı sütun ve onların üzerinde atılan karınları kademeleri yuvarlak kemerlerle oluşturulmuştur⁵⁴. Açıklığın zemininde, sütunlar arasında, pencere müstemilatını yerleştirmekle ilgili yükseltmeler bulunmaktadır. Sütunların altlıkları yoktur. Bununla birlikte yuvarlak sütun görünümündeki ön yüzde, zemine basan son parça yarım yuvarlak sütunun altlığı görünümündedir. Bu altlığın üzerinde, alttaki daha geniş ve dışa taşkın olmak üzere iki silmeden oluşan kaide bulunmaktadır. Bu sahte kaidenin üzerinde uzanan yarım yuvarlak sütunda başlıktan önce bir kaval silme vardır.

Silmenin üzerinde alt köşeleri sütuna doğru pahlı, sepet tipine sütun başlığı bulunmaktadır (Lev 17b). Başlığın ön yüzünü çerçeveleyen kabartma bordürün uçları, üstte birleşmeyip, içe doğru yarım daire

⁵² Bu silmeler, üstteki kemer alınlarını çerçeveleyecek şekilde, ortadaki daha geniş olmak üzere üç sıradır.

⁵³ Aşağıdan yukarıya doğru önce dört sıra, sonra denizlik silmeye kadar sekiz sıra yatay silme. Bu silmeler iki yandaki bordürlerle sınırlandırılmaktadır.

⁵⁴ Beşli pencerenin açıklıkları birbirleriyle eş boyutlarda olup, her açıklık 2.20m yüksekliğinde ve 70cm genişliğindedir.

şeklinde kıvrılarak sonlanmaktadır. Bu yarım dairelerin arasındaki kısa mesafede üç ince silme vardır. Başlığın ön yüzüne altıgen bir görünüm veren bu çerçeve, başlığın ön yüzünün ortasında bir sekizgen oluşturmaktadır. Üst çaprazlardaki kenarlarını yarım daire şeklindeki kıvrımlar oluşturduğu için bu kenarları iç bükey olan bu sekizgen madalyonun içinde, malta haçı tipinde bir kabartma haç bulunur. Başlığın üzerinde,üzengi taşından önce iki silmeden oluşan yastık bulunmaktadır⁵⁵. Beşli pencere açıklığının kemerleri, karınlarından alınlarına doğru iki kademeye genişlemektedirler⁵⁶.

Beşli açıklığın üzerindeki büyük yarım daire açıklıktan önce, beşli açıklıktan önce olduğu gibi iki yatay silme sırası bulunmaktadır⁵⁷. Üsteki sıra açıklığın denizliğiyle birleşmektedir. Yarım daire açıklık olarak adlandırdığımız bu yüksek ve geniş açıklık aslında yarım daireden biraz daha geniştir⁵⁸. Açıklığın kemer alınının üzerinde,alına bitişik şekilde; üçlü giriş, beşli pencere ve büyük pencereyi çerçeveleyen bordürün yayı bulunmaktadır.

Batı cephenin ana yüzeyinde son olarak üzerinde çift pahlı saçaklık yer almaktadır. Eşkenar üçgenin iki eşit kenarı şeklinde, yani beşik çatıya uygun formdaki saçaklığın altındaki dış sırası yirmi sekiz diştten oluşmaktadır. Bu dişlerin arasında kalan boşlukların üst kenarlarında küçük kemerler bulunmaktadır. Saçak yüzeyi silmelerle

⁵⁵ Bir sütun üzerine yapılan bu tanımlama, beşli penceredeki diğer sütunlar için de geçerlidir.

⁵⁶ Bu kademelenmeyi, sütunların dikdörtgen kesitli kısımlarıyla ön yüzlerindeki yarım yuvarlak kesitli kısımlarının birleşme noktasındaki dik açılı profilin kemerlerde de devam etmesi yaratmaktadır. Bkz: Şekil 6

⁵⁷ Bu silmeler farklı genişliklerde, üçer taneden iki sıradır.

⁵⁸ Bu açıklığın yarı çapı 2.54m olup, yüksekliği 2.75m'dir. Yani, merkezi çizdiği dairenin merkezinden yaklaşık 20cm daha aşağıdadır. Genişliği çapı kadar, 5.08m'dir.

dışa doğru kademelendirilmiştir. Saçaklıkla altından geçen kemer arasında Uçları yuvarlatılmış bir Latin haçı kabartması bulunmaktadır.

Düzenlemesini ayrıntılı olarak anlattığımız orta bölümün iki yanında kulelerle aynı hizada yükselen, giriş ve pencere açıklıkları kulelere ve gynekaiona çıkan merdiven boşluğuna açılan, birbirine simetrik cepheler bulunmaktadır⁵⁹. Bu cepheler dik kenarlarında pahlıdırlar. Orta bölüme göre dışa taşkın olan bu kısımlarda en altta, eksende, zemini stilobatin üst seviyesinde olan ve kulelerle gynekaiona çıkış odalarına açılan birer yuvarlak kemerli giriş açıklığı vardır.⁶⁰ Açıklıkların etrafını dolaşan bordürler, silmelerle hareketlendirilmiştir. Bordürlerin iki alt ucunda dikdörtgen prizma kesme taşlar bulunmaktadır. Bu girişlerin üzerinde, ana bölümdeki beşli açıklıkla hemen hemen aynı seviyede, yuvarlak kemerli birer pencere açıklığı bulunmaktadır⁶¹. Bu pencere açıklıklarının üzerinde ise aralarının ortası kule dikey ekseninde bulunan küçük boyutlu ikişer dikdörtgen pencere açıklığı görülür.

Çan kulesi cepheleri, kulelerin duvarlar üzerine oturduğu kısımların saçaklıklarıyla başlamaktadır. Bu saçaklıklar, alttaki daha geniş olmak üzere iki silmeden ve silmelerin altındaki üçer diştten oluşmaktadırlar. Kule eksenindeki ikili pencere açıklığı, cephe yüzeyinden içeridedir. Bu açıklık, iki yanda iki gömme sütun, açıklığı iki eşit parçaya bölen sütun ve bunların arasında atılan iki yuvarlak kemerden meydana gelmektedir⁶². Buradaki sütunların ve başlıkların

⁵⁹ Kuleler hizasında yükselen ve kulelere çıkan merdiven boşluklarının dış cepheleri olan bu cephelerin dışa taşkın olmaları hem kuleleri, hem de ana cepheyi vurgulamaktadır.

⁶⁰ Bu giriş açıklıkları 3.36 m. yüksekliğinde ve 1.18 m. genişliğindedirler.

⁶¹ Bu pencereler 2.28m yüksekliğinde ve 60cm genişliğindedirler.

⁶² Bu pencerelerin her bir açıklığı 2.20m yüksekliğinde, 40cm genişliğindedirler

şekli beşli açıklıklardakilerle aynı olmakla birlikte başlıklar sadedir. Üzerinden geçen kemerle arasındaki alınlıkta dört yapraklı yonca şeklinde küçük bir açıklık bulunmaktadır. Bu düzenlemenin üzerinde ise saçaklığın üzerinden bir kemer yaparak dolaştığı yuvarlak pencere vardır. Saçaklık aşağıdan yukarıya ve dışa doğru kademelenen silmelerle oluşturulmuş olup duvarın üst kenarından aşağıdadır.

Batı cephede zeminden yüksek olan üçlü girişe ve kule girişlerine çıkan merdivenler günümüze ulaşmamıştır⁶³.

2.3.2. Güney Cephe (Şekil 3, Levha 14-15)

Güney cephe ortada, naosun dış cephesi olan ana yüzey; batıda, güneybatı çan kulesinin, doğuda ise diakonikonun bu yöndeki cephelerinden ibarettir. Doğuda, arka düzlemde, diakonikon ve ana apsisin güneydoğu cepheleri görülmektedir⁶⁴.

Bu cephede stilobat zeminin eğiminden dolayı yalnızca cephenin batısında görülmektedir. Stereobat ise hiç görülmemektedir.

Güneybatı çan kulesinin bu yöndeki alt cephesinin batıdakilerden farkları bir giriş açıklığı bulunmaması ve içteki kenarının pahlı olmamasıdır. Kule cephesinin ise batıdakilerden hiçbir farkı yoktur.

Kulenin altındaki cephenin içteki kenarından sonra duvar içeriye doğru 6cm girinti yaparak 1.16m devam etmekte sonra 15 cm dışarı çıkarak güneybatı köşe bölümüne açılan ikiz pencerene bulunduğu kısım boyunca devam etmektedir.

⁶³ Bu merdivenlerin beş ya da altı mermer basamaktan oluştuğu merdivenlerin tahrip olmadan önceki halini hatırlayan çevre halkından öğrenilmiştir. Büyük bir ihtimalle devşirilmiş olan merdivenlerin nerede kullanıldığı bilinmemektedir.

⁶⁴ güney cephe, yatay ekseninde 26.50m uzunluğunda ve dikey ekseninde 14.25 m yüksekliğindedir.

Ana yüzeyin, güneybatı köşe bölümünün dış cephesi konumunda olan bu kısmında güneybatı köşe bölümüne açılan ikiz pencere açıklığı bulunmaktadır⁶⁵ (Şekil Lev 15b). Kuledekilerle aynı yapıda olmasıyla birlikte onlardan daha büyük olan bu açıklığın denizliğin alt yüzeyi silmeli olup, iki ucunda bu silmelere bitişik dikdörtgen çıkıntılar bulunmaktadır. Kuledekilerden diğer farklılıkları, sütun başlıklarının beşli pencere açıklıklarındaki gibi olması⁶⁶ ve alınlığında dört yapraklı yonca biçiminde bir açıklık değil yine aynı biçimde fakat daireyle çerçevelenmiş bir rozet bulundurmasıdır. Bu pencerenin sol-alt köşesinin altında is çıkışı için yapıldığını düşündüğümüz daire kesitli kanalın dış ucu bulunmaktadır⁶⁷. Bahsettiğimiz kısım dışa doğru kademelenen silmelerle oluşturulmuş ve altında on yedi adet dişin bulunduğu saçaklıkla sonlanmaktadır⁶⁸. Bu dişlerden beşik çatı alınlığına doğru ikinci ve üçüncü dişlerin arasına bir zamanlar oluk sandığının oturtulduğu, dönemin oluk sandığı şeklinde olmasından anlaşılmaktadır. Bu aralığın hizasında, duvar sıvasının içine yerleştirilmiş ve duvara çakılı olan, aşağıya doğru devam eden çita sırası yağmur borularının yerleştirilmesi içindir.

Güneybatı köşe odasının dış cephesi olan, ve yine dışa doğru 15cm kadar çıkıntı yapan yüzey, yukarıda bahsettiğimiz yüzeyle tamı tamına aynı olup bu iki dışa taşkın yüzeyin arasında giriş açıklığının ve

⁶⁵ Bu pencere düzenlemesi 3.22m yüksekliğinde ve 1.70m genişliğinde olup, açıklıklarının her biri 2.34m yüksekliğinde ve 50cm genişliğindedir.

⁶⁶ Bkz: Sayfa 22, 2. paragraf.

⁶⁷ Bkz: Dip not. 40

⁶⁸ Aşağıdan yukarıya doğru; önce iki sıra, sonra dışa doğru 45 derecelik bir kademe ve ardından dört sıra dışa doğru kademelenen silmelerle oluşturulmuştur. Bu saçaklık güney cephe boyunca duvarlarla uyumlu bir şekilde devam etmektedir.

beşli pencere düzenlemesinin bulunduğu, güney haç koluna açılan yüzey bulunmaktadır⁶⁹.

Güney girişi yuvarlak kemerli ve diğer açıklıklarda olduğu gibi taştan oluşturulmuş olup üzeri eteksiz üçgen alınlık formundadır⁷⁰. Söveleri birbirine simetrik bir şekilde kademeli ve silmeli olup bu kademe ve silmeler kemer altında da devam etmektedir. Üzerindeki alınlığın kenarları değişik kalınlıklarda silmelerle bezenmiştir ve kemerle alınlık arasında, ikisi köşelerde birisi ortada bulunmak üzere üç adet eşkenar üçgen bulunmaktadır. Bu üçgenlerin alt kenarları kemerle uyum sağlayacak bir şekilde, yani içbükeydirler.

Giriş alınlığının ucunun kestiği yatay silme sırası iki yanda bulunan konsollara bitişmektedirler. Bu konsollar aslında, yan yana dizilmiş üçer konsoldan oluşmaktadırlar ve "S" formundadırlar. Konsolların ayakları, duvardan taşkın taş plakalara dayanmaktadır. Ayaklarında, üst sınırı alt sınırından daha önde olan içbükey karınlarında ve dışbükey başlarında yatay silmeler bulunmaktadır. Başlarındaki ve üzerlerindeki yastığın altındaki silmeler, bir silmeler sırası şeklinde aralarında devam etmektedir.

Konsolların üzerindeki yastıklara büyük yarım daire açıklığın üzerinden dolaşan büyük kemerin duvardan taşkın ayakları oturmaktadır. Bu ayaklara ve kemere içte, açıklığın kemeri ve ayakları bitişiktir.

Bu kademeli ve iç içe geçmiş iki kemerden oluşan düzenlemenin içinde kalan beşli pencere ve üzerindeki büyük yarım daire pencereden

⁶⁹ Cephenin bu bölümü stilobat üst seviyesinden üçgen alınlığın ucuna 14.25m, sınırlarını oluşturan duvar payelerinin dış hizaları arasında 7.07m'dir.

⁷⁰ Giriş içte 4m yüksekliğinde ve 1.62m genişliğinde, dışta ise 5.18m yüksekliğinde ve 2.72 genişliğindedir.

oluşan düzenlemeyle neredeyse aynıdır⁷¹. Aralarındaki farklardan biri, beşli açıklığın kemer karınlarının bu cephede batı cephedekilerde olduğu gibi iki değil tek kademeli olması; bir diğeri ise, beşli açıklık seviyesinin bu cephede batıdakinden 20 cm kadar aşağıda olmasıdır. Bunların dışında düzenlemeler birbirlerinin aynısıdır.

Cepheyi üstte tamamlayan saçaklık diğer kısımdakilerle aynıdır. Bu kısımda, saçaklıkta yirmi altı diş bulunmaktadır.

Güney cephe düzleminde doğuya doğru en sonda diakonikonun bu yöndeki cephesi bulunmaktadır. Bu kısım herhangi bir açıklık içermeyen düz bir duvar olup iki yükseklik kademsine sahiptir. Bu kademelerden içteki dıştakinden 2m yüksektir⁷². Bu durumun sebebi, diakonikonun kubbe eteğinin çatısından daha düşük bir seviyeye oturmasıdır. Bu iki seviyenin saçaklıkları birbirinden farklıdır. Daha yukarıda olan kısım yukarıya ve dışa doğru kademelenen dört farklı genişlikteki silmeden ibaret bir saçaklığa sahipken, aşağıda kalan kısım ilk dördünde dışa doğru çıkıntı yapıp sonraki üçünde dışa ve yukarıya doğru kademelenen, toplam yedi silmeden oluşan bir saçaklığa sahiptir⁷³.

2.3.3. Doğu Cephe (Şekil 4, Levha 13)

Doğu cephede ön düzlemde ana apsis ve köşe odaları apsisleri ve yarım kubbeleri bulunmaktadır⁷⁴. Bu cephenin zemin eğimi kuzeyden güneye doğru artmaktadır. Stilobat tüm cephe boyunca görülebilirken, stereobat eğim nedeniyle, ana apsisin kuzeydoğuya bakan cephesinden sonra görülmemektedir.

⁷¹ Bkz: Sayfa 20-21.

⁷² Bu seviyelerden içteki 9.44m, dıştaki 7.44m'dir.

⁷³ Apsislerin üçünün de saçaklıkları aynı şekildedir.

⁷⁴ Doğu cephe yaklaşık 14.70m yüksekliğinde ve yaklaşık 14.70m genişliğindedir.

Ana apsisin cephelerinde aynı seviyede, büyüklükte ve şekilde birer pencere açıklığı bulunmaktadır⁷⁵. Yuvarlak kemerli bu pencere açıklıklarının denizliklerinin alt yüzeylerinde iki sıra silme vardır. Ana apsisin tam doğuya bakan duvarında, stilobattan yukarıya doğru yaklaşık 2.50 m yüksekliğinde ve genişliğinde bir gedik bulunmaktadır. Birbiriyle simetrik olan köşe odalarının yalnızca tam doğuya bakan cephelerinde pencere açıklıkları bulunur⁷⁶. Bu açıklıklar uzunlamasına dikdörtgendir. Ana apsisin ve köşe odalarının saçaklıkları aynı şekilde olup bu saçaklıklar, ilk dördünde dışa doğru çıkıntı yapıp sonraki üçünde dışa ve yukarıya doğru kademelenen, toplam yedi silmeden oluşmaktadırlar.

Saçaklıkların üzerinde yarım kubbeler bulunmaktadır. Köşe odalarının kubbelerinin ardında, kubbelerin dayandığı, köşe odalarının orta bölümleri ve dört silmeden oluşan tek pahlı saçaklıkları görülür. Ana kubbenin ardında bema ile apsisi ayıran kemerin üzerindeki duvar ve çift pahlı saçaklığı görülmektedir. Bu saçaklık diğer cephedekilerle dış sırasının bulunmaması dışında aynıdır. Köşe odalarının orta bölümlerinin ardında ise batılarında bulunan köşe bölümlerinin doğu cepheleri görülmektedir. Bu cephelerin saçaklarında sadece dış köşelerde ikişer dış bulunmaktadır.

2.3.4. Kuzey Cephe (Şekil 5, Levha 18-19)

Kuzey cephe bazı farklılıklar dışında güney cepheyle aynıdır. Bu farklılıklardan ilk göze çarpan güney cephede diakonikonun güneye bakan bir penceresi bulunmamasına karşılık kuzey cephede protesisin kuzeye bakan cephesinde dikdörtgen bir pencere bulunmasıdır. Diğer bir farklılık güney cephede girişin üzerinde iki yanda bulunan konsolların altında bulunan plakaların kuzey cephedeki konsolların altında

⁷⁵ Bu pencerelerin açıklıkları 2.78m yüksekliğinde, 50cm genişliğindedirler.

⁷⁶ Bu pencerelerin açıklıkları 2.16m yüksekliğinde, 55cm genişliğindedirler.

bulunmamasıdır. Bunların dışında yapısal olmayan, zeminin eğiminden kaynaklanan bir farklılık daha bulunmaktadır: Kuzey cephede stilobat ve stereobat tamamıyla görüldükleri gibi bunların altındaki moloz taş dolgunun da bir kısmı görülmektedir.

2.4. Örtü Sistemi (Lev. 9-12)

Yapının naos ve narteksinin örtüleri günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte gerek geriye kalan izlerden gerekse örtü sisteminin yıkılmadan önceki halini hatırlayan yaşlıların ifadelerinden bu kısımların nasıl bir örtü sistemiyle örtülü olduğunu açıklayabilmemiz mümkündür.

Naosta merkezde dört payeden atılan kemerler ve kemerlerin arasındaki pendantiflerden oluşan taşıyıcı sistemin üzerinde bir zamanlar bir kubbe bulunduğu açıktır. Tamamen tuğlayla oluşturulmuş bu sistemin payeleri oldukça güçlü görünseler de üzerlerine atılan dört kemer için taş ya da tuğladan bir kubbeyi taşıyabileceklerini söylemek çok zordur. Yapıdaki ilk incelemelerimiz sırasında bu durum fark edilmiş ve ahşap bir kubbeyle örtülü olabileceği düşünülmüştür. Yapıya ikinci ziyaretimiz sırasında görüşüp bilgi aldığımız, naosun ve narteksin örtülerinin yıkılmadan önceki halini hatırlayan kişilerin hatıraları da bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Bu ahşap kubbenin kasnağında açıklıklar olduğu ve bu açıklıklarda vitrayların bulunduğu yine şahıslardan aldığımız bilgilerdendir. Her ne kadar elimizde yazılı ya da görsel bir kayıt bulunmasa da söylenenlerin rivayet değil, birinci elden şahısların hatıraları olması tarifleri inanılır kılmaktadır. Kubbeden dört yana doğru, örttüğü mekanları haç kolları olarak adlandırmamızı sağlayacak nitelikte yerleştirilmiş örtü sistemlerinin ise gerek iki yana pahlı saçaklıkların iç yüzlerindeki ahşap kalıntılarından, gerekse doğudaki ve batıdaki kemerlerin tepelerine yerleştirilen moloz taşların, kemerlerin üzerinden geçen bir beşik çatıyı destekleyecek formu oluşturmalarından beşik çatı olduklarını söylemek mümkündür. Bu beşik çatıların batıya doğru uzananı aynı zamanda narteksi, daha doğrusu

bugün bulunmayan ve yine ahşap olduğunu hatıl parçalarından anladığımız gynekaionu, doğuya doğru uzanansa aynı zamanda bemaı örtüyor olmalıdırlar. Köşe bölümlerinin ise tek pahlı çatıyla örtülü oldukları, doğu cepheden görülen kuzeydoğu ve güneydoğu köşe bölümlerinin saçaklıklarının ve içten bakıldığında bu bölümlerin duvarlarının formundan anlaşılmaktadır.

Yapının naos ve narteks dışındaki diğer bölümlerinin ise örtüleri sağlamdır. Protesis ve diakonikon aynı şekilde, dar bir tonoz ile bu tonozu apsis yarım kubbesine bağlayan bir bağlantı kemeriyle örtülüdürler. Bu kısımların apsisleri ve ana apsis ise yarım kubbelerle örtülü olup bu kubbeler tuğlayla örülmüşlerdir. Örtüsü ayakta olan diğer bölümlerse çan kuleleridir. Çan kulelerini örten tuğla kubbeler pandantifler ve duvarlar üzerine oturan kasnaklar üzerine yerleştirilmişlerdir (Lev.8). Dışarıdan bakıldığında kasnaklar görülmemektedir; kasnakları dört yönde pahlı ve alaturka kiremitli kısa çatılar kapatmaktadır. Dışta alaturka kiremitlerle kaplı olan kubbelerin etrafını iki sıra tuğladan oluşturulmuş silmeler dolanmaktadır (Lev.12)

2.5. Malzeme-Teknik

2.5.1. Malzeme

Kilisenin inşasında kullanılan temel malzemeler, taş, tuğla, demir, mermer ve ahşaptır. Kullanılan tuğla yapının her yerinde aynı ebatlarda olup⁷⁷, taş malzeme moloz, kaba yonu ve kesme taş olarak farklı tiplerde ve farklı ebatlardadır.

Tuğla serbest desteklerde, kemerlerde duvar payelerinde, pencere ve kapı açıklıklarının etrafında, kubbelerde ve köşelerde kullanılmıştır.

⁷⁷ 21cm x 5.5cm x 10.5cm

Taş malzeme Lefke taşı olarak tanınan; sarı, kahverengi ve yeşil tonlarında olabilen bir çeşit kumtaşıdır ve adından da anlaşılacağı üzere bu yöreden elde edilmektedir. Lefke taşı moloz taş olarak temelde, kaba yonu olarak duvarlarda ve kule kubbelerinin pandantifleriyle kasnaklarında, kesme taş olarak stilobat ve stereobatta, kapı ve pencerelerde, batı girişinin ortasındaki iki mermer sütun dışında sütunlarda ve silmelerde kullanılmıştır.

Demir malzeme, payeler ve duvar payeleri arasındaki gergi ve kesme taş malzemenin kullanıldığı alanlarda kenet olarak kullanılmıştır. Çan kuleleri de içte demir putrellere yerleştirilmiştir.

Mermer yalnızca batıdaki üçlü giriş açıklığındaki iki sütunda, bu sütunların altlık, kaide ve başlıklarında kullanılmıştır. Batı, kuzey ve güneydeki girişlere çıkan ve şu an bulunmayan merdivenlerin de mermer olduğu söylenmektedir.

Ahşap malzeme bugün yapıda, çift pahlı saçakların iç kenarlarında hatıllardan, kuzey yarım daire pencere açıklığının şebekesinden, kule merdivenlerinden ve gynekaionun hatıllarından günümüze ulaşabilen parçalardan ve çan kulesi kubbelerinin altında çanın asılması için yerleştirilen ikişer kalasla içte kuleleri taşıyan demir putrellerin aralarında kullanılanlardan ibarettir. Günümüze ulaşamayan gynekaionun, gynekaionu örten çatıların tamamı ahşap malzemeyle oluşturulmuştur çok az bir kısmı ulaşan merdivenlerin de ahşap olduğu görülmektedir.

Yapıda bağlayıcı malzeme olarak çimentoya yakın bir kireç harcı kullanılmıştır. Duvarlara içte ve dışta sıva üzerine beyaz badana uygulanmıştır⁷⁸. Köşe odaları ve apsis mavimsi gri renkte badanalıdır.

⁷⁸ Sıva kalınlığı 1.5cm ile 2cm arasında değişmektedir.

2.5.2. Teknik

Yapı moloz taş alt temel üzerinde stereobat ve sitilobattan oluşan üst temel üzerine yerleştirilmiştir.

Sıvaların yer yer döküldüğü alanlardan anlayabildiğimiz kadarıyla bir metre kaba yonu kesme taş-iki sıra tuğla şeklinde almaşık teknikte inşa edilmiş olup, açıklıkların etrafları, paye ve duvar payeleri ile kemerler tuğladandır. Apsislerde yapının diğer duvarlarındakilere oranla büyük boyutlu taşlar kullanılmış olduğu sıvaların döküldüğü kısımlarda görülmekle birlikte diğer duvarlardaki almaşık düzenin bu cephede uygulanıp uygulanmadığı anlaşılamamıştır.

Çan kuleleri, köşelerinin altında iki sıra tuğladan sonra üst üste yerleştirilmiş iki kesme taş dışında tuğladandır.

2.6. Süsleme

Yapının içerisinde bu dönem yapılarında görülmemiş bir şekilde hiç bezeme bulunmamaktadır. Yapının bütün süslemeleri dış cephelerindeki giriş ve pencere açıklıklarınının, sütunların üzerindeki ve etrafındaki düzenlemeler ile saçaklıklardır. Motifsel anlamda beşli ve ikili açıklıkların sütun başlıkları, ikiz pencerelerin alınlıklarındaki dört yapraklı yoncalar ve batı cephede, saçaklığın altında bulunan haç dışında süsleme öğesi bulunmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve TARİHLENDİRME

Osmaneli Hg. Georgios Kilisesi'nin kitabesi bulunmadığı ve çalışmalarımız sırasında yapıyla ilgili bilgi verecek resmi ya da gayri resmi bir belgeye ulaşamadığımız için inşa tarihini tam olarak bilememekteyiz. Bununla birlikte mimari özelliklerini göz önüne alarak ve de benzer örneklerden yola çıkarak tartışmaya çok açık olmayan, güvenilir bir tarihlendirme yapabileceğimizi düşünmekteyiz. Zira kilisenin özellikleriyle kesin olarak ait olduğu dönem, her ne kadar örnekleri üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmamış olsa da, karışıklığa yol açmayacak kadar belirgin çizgileri olan bir dönemdir ve kısa olmasıyla da tarihlendirmede hata yapma ihtimalini düşürmektedir.

Genel olarak Anadolu' daki kilise mimarisine bir göz attığımızda Hg. Georgios Kilisesi' nin en başta gelen ayırt edici özelliklerinin Neo-Rönesans tarzdaki cephe düzenlemeleriyle, kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki çan kuleleri olduğunu görürüz. Trabzon Aya Sofyası'nın (XIII. yy ortaları) kendinden bağımsız, çok katlı ve katlarından dışa çıkıntı yapan birinde bir şapel bulunduran çan kulesi Bizans kilise mimarisi içerisinde türünün tek örneği konumundadır⁷⁹. Buradan anlaşılacağı üzere Bizans mimarisinde yeri olmayan bu öğeye, Bizans'tan sonra 1856'ya kadar Osmanlı döneminde de rastlanmaz⁸⁰. Bu durum Hg. Georgios Kilisesi'n de gördüğümüz tarzda cephe düzenlemeleri için de geçerlidir. 1856'da ilan edilen Islahat

⁷⁹ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı" (Anadolu Uygarlıkları Ans., Görsel Yay., İstanbul, 1982) C.III. Bahsedilen çan kulesi yapıyla çağdaş olmayıp yapım tarihi bilinmemektedir. Bizans dönemine ait olup olmadığı kesin olmasa da bir Bizans kilisesinde bulunması açısından örnek gösterilmiştir.

⁸⁰ Anadolu Ortodoks Rum mimarisinde zaten böyle bir öge yoktur. Olsa dahi Tanzimat süreci öncesinde Osmanlı yönetiminin, bakım ve onarımlarda bile zorluk çıkartırken çan kulesi gibi Hıristiyanlığı vurgulayan bir öğeye izin vermesi beklenemez.

Fermanı'ndan sonra ise Osmanlı yönetiminden, Bab-ı Ali'ye danışmak kaydıyla istediği gibi kilise yapabilme özgürlüğü alan Hıristiyan tebaa, Osmanlı mimarisini de etkileyen batı mimarisinin formlarını II. Mahmut döneminden itibaren izin verilen ölçülerde kullanmaktayken⁸¹, bu tarih itibariyle tamamen batıda doğan tarzlarda kiliseler inşa ettirmeye başlamışlardır⁸². Böylece Anadolu kilise mimarisinde daha önce yeri olmayan çan kulesi, dönemin Avrupa mimarisinin diğer özellikleriyle birlikte Osmanlı topraklarına girmiştir⁸³. Üç nefli ve kubbeli bir bazilika olan Beyoğlu Hg. Konstantinios ve Hg.Eleni Kilisesi (1856), kuzeybatı ve güneybatısında bulunan iki çan kulesi ve cephelerinin Neo-Klasik tarzda olmasıyla⁸⁴ bu tip yapıların Osmanlı dönemi Rum kiliseleri içerisindeki ilk örneğidir.

Islahat Fermanı'nın hemen ardından yaygınlaşmaya başlayan Batı mimarisi formlarındaki bu tip yapıların 19.yy'ın sonlarına doğru arttığını görürüz. Beyoğlu Hg. Trias (1880), Arnavutköy Taksiarhes (1878-1890), Kadıköy Hg. Triada (1887), Hg. Pandeleimon (1890-1892), Beyoğlu Panagia Evangelistria (1893), Kumkapı Hg. Kyriake (1895), Kumkapı Hg.Panagia (1895) (Lev. 23a) kiliseleri bu tüp yapıların arasında İstanbul'da tespit edebildiklerimizdendir. Bu yapılar arasında özellikle üçü; Başta Kadıköy Hg. Triada (Lev. 22a) olmak üzere, Kumkapı Hg.

⁸¹ II. Mahmut döneminden bir örnek için bkz: Zeynep Kuban, "Considerations on the Definition of Ottoman Architecture in the 19th Century", (**Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht-The Netherlands, August 23-28, 1999**) EJOS, IV (2001), No.28, 1-20.

⁸² Osmanlı döneminde kiliselerin durumu, gelişim ve değişimleri ile ilgili daha geniş bilgi için "Ekler" kısmına bakınız

⁸³ Dönemin Avrupa mimarisinin genel özellikleri için bkz: L.M.Roth, **Mimarlığın Öyküsü: Öğeleri, Tarihi ve Anlamı**, çev. Ergün Akça (kabalıcı Yay., İstanbul, 2002); Behçet Ünsal, **Mimari Tarihi** (İ.T.O. Yay., İstanbul, 1960); Jean-Charles Moreux, **Mimarlık tarihi**, çev. Zeynep Çelik (Gelişim Yay. İstanbul, 1975)

⁸⁴ Zafer Karaca, "Konstantinos (Ayios) – Eleni (Ayia) Kilisesi" (İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995) C.V, s.59-60.

Kyriake (Lev. 22b) ve Arnavutköy Taksiarhis (Lev. 23b) kiliseleri, konumuz olan Osmaneli Hg.Georgios Kilisesi ile cephe düzenlemeleri ile oldukça benzerdirler. Özellikle Kadıköy Triada, hem plan tipi (kapalı Yunan haçı) hem de cephe düzenlemeleriyle tarihlendirmede en başta gösterebileceğimiz örnektir. Bununla birlikte saydığımız diğer yapılar da, çeşitli plan ve cephe düzenlemelerine sahip olmalarına rağmen, hem plan hem de cephe uygulamaları bakımından konumuz olan Hg.Georgios Kilisesi'nde olduğu gibi Avrupalı tarzda olmalarıyla, tarihlendirme ve katagorize etmemizde örnek sayısını fazlalaştırmaktadırlar.

Batı mimarisinin özelliklerini taşıyan bu kiliselerin çoğunlukla yüzyılın son yirmi yılında inşa edilmiş olmaları, konumuz olan Hg. Georgios Kilisesi'nin de en erken bu dönemde inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte başkentte ortaya çıkan sanatsal bir üslubun örneklerini sergilemeye başladıktan sonra Anadolu'ya ulaştığı ve en başta gelen benzer örneklerin 1890'larda inşa edildiği göz önüne alınırsa, Hg. Georgios' un inşası için en erken tarih XIX. yy sonu-XX. yy başı olarak verilebilir.

Osmaneli Hg. Georgios Kilisesi; çan kuleli, kubbeli olması ve Romanesk tarzı cepheleriyle⁸⁵ İstanbul'daki bu kiliselerle aynı gruba dahil olsa da bir Anadolu kasabasında bulunmasıyla ilgili belirgin farklılıklara da sahiptir; zira İstanbullu Rumların sahip oldukları ekonomik güç kırsal kesimdeki Rumlarınkinden oldukça fazladır. Maddi imkanlarla ilgili olduğunu düşündüğümüz bu farklılıklar:

- İstanbul'daki kiliseler kesme taşla inşa edilmişlerken, Hg. Georgios'un kaba yonu kesme taş-tuğla alması,

⁸⁵ Hg. Georgios Kilisesi' nin yuvarlak kemerli giriş açıklıkları, açıklıkların üzerindeki üçlü ve yarım daire açıklıkları, bunları çerçeveleyen silmeler, dış sıralı çift pahlı saçaklıklar Romanesk üslubunun özelliklerindedir.

- İstanbul'da kubbeler ve tonozlar taş veya tuğla ile oluşturulmuşken, Hg.Georgios' un bugün bulunmayan kubbesinin ahşap, naosun diğer bölümlerinin ise tonoz yerine tek ve çift pahlı çatılarla örtülmüş olması,
- İstanbul'da yapıların içinde yoğun bezeme programı bulunurken⁸⁶, Hg. Georgios'ta hiçbir bezeme bulunmamasıdır.

Son farklılık bir Ortodoks Rum kilisesi için oldukça ilginçtir. Duvarlarda bezeme bulunmamasının dışında ikonostasisin varlığına dair de hiçbir iz bulunmamaktadır. Bu durumun değişik nedenleri olabilir: Maddi imkansızlıklar ilk akla gelen nedendir. Bunun dışında inşası ile terk edilişi arasındaki süre kısa olup, bezemeyle ilgili projenin uygulanması mümkün olamamıştır, şöyle ki: Eğer yapı 1910' ların sonlarına doğru yapıldıysa, kurtuluş savaşı süreci ve ardından gelen mübadele kilisenin bezenememesine neden olacaktır. Bu durumda en erken XIX.yy'ın sonu-XX.yy'ın başına tarihlendirdiğimiz kilise için en geç inşa tarihinin kurtuluş savaşının hemen öncesi olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁶ Zafer Karaca, "Rum Ortodoks Kiliseleri", (**Görüş Dergisi**, Eylül-Ekim 2002) S.52, s.72-78.

SONUÇ

Anadolu'da dördüncü yüzyılda başlayan kilise mimarisi İstanbul'un fethine kadar Hıristiyan Bizans Devleti'nin üretim ve denetimleri altında var olmuş; Bizans Devleti'nin geçirdiği kültürel, siyasi ve ekonomik süreçlerin etkileriyle değişim ve gelişimler göstermiştir.

Müslüman Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesine kadar süren bu değişim ve gelişim, bu tarihte kesintiye uğramış; Şeriat hükümleriyle yönetilen Osmanlı Devleti'nin belirlediği kalıplar altına girmiştir.

Yaklaşık üç yüz seksen yıl boyunca varlığını üç nefli, tonozlu, kırma çatılı bazilikalarda şeklinde sürdüren kiliselerin sayıları devşirilenler ve yıkılanlarla azalmış, bununla birlikte yasak olduğu için hiç yeni kilise yapılmamıştır.

XIX. yy'da ise batılı devletlere karşı gücünü yitiren ve değişmeye, batılı olmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin gerek sağduyuyla, gerekse batılı Hıristiyan devletlerin baskılarıyla özgürlükler tanımış ve yeni kiliseler yapılmaya başlamıştır. Yüzyılın ortalarından itibaren kilise formunu belirleyen bütün kuralların kalkmasıyla, İstanbul ve Anadolu, Osmanlı topraklarında esen batılılaşma rüzgarının etkilerini taşıyan kiliselerle tanışmıştır.

Başlangıcından sonuna kadarki süreci ve örnekleriyle binlerce araştırmaya konu olan Bizans kiliselerinden oldukça uzak olan bu yeni kiliseler hakkındaki araştırmalar ancak yakın bir zaman önce başlamış olup neredeyse yok denecek kadar azdır.

Konumuz olan Osmaneli Hg. Georgios Kilisesi, bu dönem yapılarından olup, bu kiliseler hakkındaki, henüz çok dar olan literatüre bir katkı sağlamak amacıyla seçilmiş ve incelenmiştir.

Banisi ve inşa tarihi bilinmeyen Osmaneli Hg. Georgios Kilisesi'yle ilgili ilk çalışmalarımız yapının ne zaman, kim/kimler tarafından ve kime inşa ettirildiğini öğrenmek üzere gerçekleştirilmiş, ancak bu konularda hiçbir bilgiye ulaşamamıştır.

Kilise daha önce hiçbir araştırmaya konu olmamıştır. Bu yüzden çalışmadaki öncelikli amacımız yapının ayrıntılı bir mimari tanıtımını yapmak olmuştur. Bu tanıtım çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Benzer örnekler yardımıyla ve çeşitli kaynaklarda yaptığımız incelemeler sonucunda Hg. Georgios Kilise' sinin XIX.yy'ın sonu-XX.yy'ın başı ile kurtuluş savaşı öncesi yapılmış olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Islahat sonrası kiliselerinin genel özelliklerini, özellikle çan kuleleri ve Romanesk tarzdaki cepheleriyle gösteren kilise, yine bu dönem kiliselerinde çoğunlukla görüldüğü gibi kendine has bir özelliğe sahiptir. İlk etapta üç nefli bazilika gibi görünen kilisenin, örtü sistemi merkezi mekanı örten kubbeden dört yana uzanan beşik çatılar ve aralarında kalan tek pahlı çatılarla oluşturulmuştur. Bu haliyle örtü, naosu oluşturan mekanları kapalı Yunan haçı plan şemasında olduğu gibi bölümlendirmiştir. Kubbeyi taşıyan payelerle duvarlar arasında atılan kemerler de bu bölümlendirmeyi güçlendirmektedir. Kapalı Yunan haçı planlı yapılarda olduğu gibi haç kollarını ve köşe bölümlerini oluşturan kısımları tonozlarla örtülü olmasa da, mekanın bölümlenmesinin yukarıda tarif ettiğimiz, kapalı Yunan haçı planının bölümlendirmesi şeklinde olması bakımından kapalı Yunan haçı planlı bir yapı olarak tanımlanmış ve tanıtılmıştır.

Plan tipinin tespiti konusundaki bu ufak karışıklığın dışında hiçbir problem içermeyen kilisenin yapıldığı zamandan beri herhangi bir değişiklik geçirmediği yapıda yaptığımız incelemelerle tespit edilmiştir. Kilise bugün hiçbir amaçla kullanılmamakta olup kaderine terkedilmiştir ve her türlü tahribata açık durumdadır. Anadolu'da on altı yüzyıl yaşayan kilise mimarisinin son örneklerinden olan bu kilise, restore edilmese bile bu özelliğiyle korunması gereken bir kültür varlığıdır.

Sonuç olarak çalışmamız, Osmaneli Hg.Georgios Kilisesi'nin tanıtım, çizim ve fotoğraflarla belgelenmesi ve kilise mimari tarihi içerisinde yerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızın, bundan sonra bu yapıyla ve dönemle ilgili çalışmalara yardımcı olması en büyük dileğimizdir.

EKLER	SAYFA
EK 1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Kiliseler	41
EK 2 İstanbul Örnekleri	48
EK 3 Anadolu Örnekleri	53

EK 1

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kiliseler

Anadolu' daki Hıristiyan halkın tamamen Osmanlı devletine bağlı hale gelmesi İstanbul'un fethiyle gerçekleşmiştir. Fatih Sultan Mehmet, fetihten üç gün sonra bir ferman çıkarmış, gayrimüslimlerin can ve mallarına dokunulmayacağı, örf ve adetlerine uygun yaşayabileceklerini ve kendi dini liderlerini kendilerinin seçebileceklerini duyurmuştur⁸⁷. Bundan sonra Fatih, Avrupalı Katoliklerle birleşmeye karşı duran hareketin (anti-unionistler, yani birlik karşıtları) öncüsü olan Georgios Scholarius isimli din bilgini-keşişi İstanbul'a çağırtmış ve Scholarius'un II.Gennadios adıyla,fetihten önce İtalya'ya kaçmış olan Patrik Gregory Mamas'ın yerine, Ortodoks cemaatinin kararıyla patrikliğe getirilmiştir⁸⁸.

Fatih Sultan Mehmet sadece Ortodoks Rum tebaaya değil, Zağonos Paşa' nın hazırladığı "Ahidname-i hümayun" fermanını çıkartarak Galata' da yaşayan Avrupalı Katolıklere de serbestlikler tanımıştır⁸⁹. Bu fermanın 14. maddesi olan "Koruyam gayrı memleketlerim gibi ve kilisalar ellerinde ola ayinlerince okıyalar amma çan ve nakus çalmıyalar ve kilisaların alub mescid etmiyem bunlar dahi" ve 15. maddesi olan "Yeni kilisa yapmiyalar ve Ceneviz bezirganları deryadan ve kurudan rencberlik idüp geleler ve gideler gümrüklerin adet üzre vireler anlar ki mesne ta'addi etmiye" hükümleri, imar

⁸⁷ Francis Yeorgis., **Şehir Düştü**, çev. Kriton Dinçmen (İletişim Yay.,İstanbul, 2003); Yorgo Benlisoy, Elçin Macar., **Fener Patrikhanesi** (Ayraç Yay., Ankara, 1996)

⁸⁸ M.S.Şahin., **Fener Patrikhanesi ve Türkiye** (Ötüken Yay., İstanbul, 1980) s.27-54; İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** (TTK Yay, Ankara, 1983) C.II, s.6

⁸⁹ Mahmut Şakiroğlu., "Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri", **Ankara Ü. D.T.C.F. Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi**, (Ankara, 1983) XIV/25, s.211-224

faaliyetlerine hangi şartlarda ve nasıl izin verileceğinin belirtilmesi açısından konumuz için oldukça önemlidir.

Fetihten hemen sonra gelen bu fermanlarla, Osmanlı Devleti' ndeki yaşamları düzenlenmeye başlayan Hıristiyan tebaanın hukuki zorunlulukları, Osmanlı Devleti şeriat hükümleriyle yönetildiğinden bu hükümlere göre belirlenmiştir. İslam hukukçuları, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan halkları Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak, Zimmet adı verilen bir anlaşmayla korunan Gayrimüslimler ise, inançlarına göre Müşrikler (putperestler) ve Ehl-i Kitap olanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır⁹⁰. Ehl-i Kitap (Hıristiyanlar, Museviler, Mecusiler ve Sabiiler) ve Zimmi (İslam devletinin himayesini kabul edenler) olanlara, devletin egemenliğini kabul ettikleri ve cizye-haraç ödedikleri sürece zarar gelmeyeceği güvencesi verilmiştir. Bununla birlikte farklı ve belirlenmiş renklerde elbise giyme, Müslümanların evleri kadar yüksek ev yapamama gibi kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır. Ayinlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmak ve kilise inşaatı ve tamiri için izin almak zorunda olmaları, askerlik yapamamaları ve yüksek devlet görevlerinde bulunamamaları da, Zimmilerin şerri hükümlerden kaynaklanan diğer zorunluluklarıdır⁹¹.

Bu dönemde şeriat kanunlarından taviz vermeyen bir yönetim sergilendiği ve yeni kilise yapımına izin verilmediği için kilise mimarisinde çeşitlilik söz konusu olmamış,yapılar Hıristiyan cemaatin ihtiyaçlarını azami ölçüde karşılayacak şekilde bakım,onarım ve yeniden inşalarla varlıklarını sürdürmüşlerdir.Yeniden inşa durumu ancak yapı deprem,yangın vs. nedenlerle yıkılırsa mümkün olmuş,bakım ve

⁹⁰ Cevdet Küçük., “Osmanlılar’ da Millet Sistemi ve Tanzimat” ,**Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, (İletişim Yay., İstanbul, 1985) C.IV, s.1007-1024.

⁹¹ Gülnihal Bozkurt., **Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, (TTK Yayınları, Ankara, 1989), s.8-9

onarımlara kullanılmış malzeme kullanımı ve hiçbir ekleme yapmamak şartlarıyla izin verilmiştir. Kubbe ve çan kulesi yapımı ile yapının dış cephelerinde Hıristiyanlık sembollerinin kullanılmasına ise kesinlikle izin verilmemiştir. Bu dönem kiliseleri sade, basit ve tekdüze yapılardır. Makul boyutlarda ve ahşap çatılı olan dönem kiliselerinde kubbe kullanılmamıştır. İddiasız ve sadece gerekliliğin belirlediği dönemin Rum Ortodoks kiliseleri çevreye kapalı ve savunmalı yapılardır⁹².

Zaman içerisinde kilise yapımı ve onarımıyla ilgili kuralların değiştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin XVII.yy'da Köprülü Fazıl Mustafa Paşa gayrimüslimlerden vergi alımı ile ilgili kolaylıklar yapılmasının gerektiği ve kullanılmış malzeme ile onarım ve yeniden inşa yapılması zorunluluğunun yanlış olduğunu vurgulamıştır⁹³. XVIII. yy 'ın son çeyreğinden itibaren ise gerek dış devletlerin baskısı gerekse batılılaşma hareketleri nedeniyle gayrimüslimlerin inşa faaliyetlerine gösterilen müsamaha artmış bu da beraberinde inşa faaliyetlerinde artışı getirmiştir.

Gayrimüslim tebaa Osmanlı' dan, kaybettiği savaşlar ve topraklar sonrasında Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkı koruması altına almak isteyen galip devletlerin bu doğrultudaki isteklerini kabul etmesi ve Fransız ihtilalinin yarattığı milliyetçi akımdan etkilenmeye başlayan ülkede, Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında oluşan huzursuzluk ve gerginlik ortamını düzeltmeye ve olası bir dağılma riskini bertaraf etmeye çalışması sayesinde haklar almaya başlamışlardır.

⁹² Zafer Karaca, "Rum Ortodoks Kiliseleri" **Görüş Dergisi**, S.52, Eylül-Ekim 2002, s.72-78

⁹³ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku" **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.1,1990, s.190

I. Abdülhamit döneminde (1774-1789), 1774' de Ruslar' la imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda bulunan 14, 16 ve 17. maddelerindeki bölümler, İstanbul' un fethinden beri geçerli olan yeni kilise inşaası yasağına son verir niteliktedirler. Bu maddeler şöyledir: 14. Madde: “.....Osmanlı topraklarında bulunan kiliselerden başka Galata tarafında Beyoğlu isimli mahallenin yolunda, umuma açık yol üzerinde Rusya Devleti' nin kilise inşa etmesi serbesttir. Bu kiliseler halka açık olup Rso-Grek olarak adlandırılacaklardır. Bu kiliseler Rus elçisinin korumasında olup, hertürlü saldırı ve müdahaleden korunacaktır.” 16.Madde (2.Bölüm): “.....Eskisi gibi Hıristiyan dini serbest olup, icrasına hiçbir şekilde engel olunmayıp, kiliselerin yeniden yapılmasına ve eskilerinin tamirine engel olunmasın.” 17.Madde (2.Bölüm): “Hıristiyan dindarlığına alçak bir saldırı ile baskı yapılmayıp, kiliselerin tamir ve yenilenmesine engel olunmasın. Zikredilen kiliselerine karşı görevlerini yapan şahıslara saldırı ve müdahalede bulunulmasın.”⁹⁴ Erım, Nihat., Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri 1, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, Ankara Ü. Hukuk Fak. Yayınları, Ankara, 1953.) Ruslar' la imzalanan bir başka anlaşma olan Aynalı Kavak Antlaşması' nın (1779) yedinci maddesi de Hıristiyanların kilise yapabilmeleri ve onarabilmeliyle ilgilidir.

XIX. yy' ın başlarından itibaren Gayrimüslimlerin hakları daha da genişlemeye başlamıştır. Modernleşmeye önem veren bir padişah olan II. Mahmut döneminde (1808-1839) Tanzimat' ın temelleri atılmış ve gayrimüslim tebaaya yeni kilise inşaası için izni verilmiştir⁹⁵.

⁹⁴ Nihat Erım., **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri 1, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları** (Ankara Ü. Hukuk Fak. Yay., Ankara 1953)

⁹⁵ Gülnihal Bozkurt., **Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, (TTK Yayınları, Ankara, 1989), s.41

Tanzimat Fermanı, tahta henüz geçen Abdülmecit'in emriyle, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuş ve bu dönemlerde Fransa ve İngiltere'nin siyasi yapısını incelemiş, devrin önemli siyasetçileriyle Osmanlı'nın durumu ve siyaseti üzerine görüşmeler yapma fırsatı bulmuş olan Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanıp sunulmuştur⁹⁶. Fermanın okunuşu sırasında, dinleyiciler arasında padişah ve bakanların yanı sıra Rum ve Ermeni patrikleri ve Yahudi baş hahamı da bulunmuştur⁹⁷.

Fermanın hükümlerinin uygulanmasının yaygınlaşması ve hükümlerin kabul görmesi sürecinde, Padişah ve sadrazam,söylemleriyle yeni eşitlikçi anlayışı sürekli vurgulamışlardır. Mustafa Reşit Paşa' dan sonra sadrazam olan Rıza Paşa, İzmir, Sakız, Kavala' dan gelen Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri başkanlarına “Müslüman, Hıristiyan, Musevi, hepiniz bir hükümdarın tebaası, bir babanın evlatlarısınız.Padişah efendimiz tebaasının ırz,namus,can ve malını kendi teminatına alan kanunnamesine imparatorluğun her tarafında tamamıyla uyulması azminde buldukları için, içinizden zulüm gören ve haksızlığa uğrayan kimseler varsa hemen ortaya çıksınlar ve adaletin uygulanmasını talep etsinler.Müslüman ve Hıristiyan,zengin veya fakir,askeri,mülki veya dini görevli,velhasıl bütün Osmanlı halkı, adaleti herkes için eşit kılan padişahın iyi niyetinden emin olmalıdırlar” diyerek fermanın temelini ve bu temele verilen önemi ortaya koymuştur⁹⁸

Tanzimat fermanının getirdiği yenilikleri ve Hıristiyan azınlığa tanıdığı hakları yetersiz bulan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, hakların

⁹⁶ E.Z. Karal., **Osmanlı Tarihi** (TTK Yay., Ankara, 1983) C.V, s.169.

⁹⁷ S.E. Siyavuşgil., “Tanzimat’ın Fransız Efkafl-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler” **Tanzimat I** (İstanbul, 1940) s.747.

⁹⁸ E.Z. Karal., **a.g.e.**, s.171.

arttırılması için harekete geçmeleri gayrimüslim tebaanın özgürlük kazanma yolunda yeni bir sürece girmesini sağlamıştır. 1 Şubat 1855'de Viyana'da Avusturya,Fransa ve İngiltere arasında Osmanlı ile Rusya arasındaki Kırım harbinin sonrasında gelecek barış görüşmelerinin prensipleri görüşülmüş ve bunların arasına Hıristiyan tebaanın hak ve özgürlüklerinin açıklanmasını isteyen bir madde konulmuştur.Bu madde üzerine yapılan tartışmalar sonucunda taraflar fikirlerini ortaya koymuşlardır⁹⁹

Osmanlı devleti Hıristiyan tebaaya verilen hakların ve ayrıcalıkların Fatih Sultan Mehmet döneminde başladığını vurgulamış ve bu hak ve imtiyazları iki bölüme ayırmıştır: Din yönünden tanınan haklar ve medeni haklar. Din yönünden tanınan haklar vicdan özgürlüğüyle ilgili olduğundan bunların değiştirilmesinin veya yenilenmesinin mümkün olduğunu ancak medeni haklarla ilgili haklar Gülhane hatt-ı hümayununda İslam ve Hıristiyan tebaası arasındaki eşitlik prensibi zaten kabul edilmiş olduğu için artık böyle imtiyazlar tanınamayacağını dile getirmiştir. Ruslar, Paris antlaşmasına eklenecek bir madde ile Osmanlı Hıristiyanlarının hak ve çıkarlarının Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmasını istemişlerdir. İngilizler tam ölçüde bir din serbestliği ve hukuk eşitliğinin sağlanmasını, Fransızlar ise Müslüman tebaa ile Hıristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp giden farkların bir ferman ile kaldırılmasını, Gülhane hattında işaret edilmiş olan eşitliğin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini istemişlerdir¹⁰⁰.

Osmanlı devleti Rusya'nın önerisini devletin kendi kanunlarını kendisi belirleme hakkına aykırı bulduklarından, İngiltere'nin önerisini

⁹⁹ E.Z. Karal., **a.g.e.**, s.249-250.

¹⁰⁰ E.Z. Karal, **a.g.e**, s.250-251

de devletin İslam dinini temel alan yapısını bozacağından kabul edilemez bulmuştur. Fransızların önerisini ise bu tehlikeleri içermediğinden kabul edilebilir bulmuşlardır. Neticede 28 Şubat 1856'da Fransız önerisi temel alınarak ıslahat fermanı yayınlanmıştır¹⁰¹

Fermanda her din ve mezhebin töreninin serbest olduğu,cemaat başkanları da dahil olmak üzere din adamlarının düzenli maaşa bağlanacağı,Patriklik makamına getirilen kişinin ömrünün sonuna kadar bu makamda kalacağı,bununla birlikte patriğin sadece dini yetkileri olduğu,cemaatlerin din adamları ve laik üyelerden kurulu meclisler tarafından yönetileceği,cemaatlerin sahip oldukları ayrıcalıklar ve yetkilerle ilgili isteklerinin yeni hükümler doğrultusunda incelenerek mümkün olan değişikliklerin gerçekleştirileceği,eğer bir yerleşim merkezinde oturan halkın çoğunluğu aynı mezhebe mensupsa kilise,okul,hastane,mezarlık gibi yerlerin tamirinde zorluk çıkarılmayacağı,yeniden yapılması gereken varsa padişahın izniyle yapılabileceği belirtilmiştir¹⁰².

Bu dönemden sonra Gayrimüslim tebaaya yeni kilise yapımı konusunda zorluk çıkarılmamış, Gayrimüslim tebaa da onlara verilen bu rahatlıkla, en gösterişli örnekleri İstanbul'da olmak üzere, çok sayıda kilise inşaa etmişlerdir. Islahat Fermanı'ndan sonra yapı tipi konusundaki tabular da tamamen yıkılmış, özellikle Rumlar dönemin mimarisinin etkisinde, Neo-Klasik ve Barok, özellikler taşıyan, Anadolu Kilise mimarisinin epey dışında yapılar yapmışlardır. Bu hummalı inşaa faaliyetlerini mübadelelere kadar da sürdürmüşlerdir.

¹⁰¹ E. Z. Karal, **a.g.e**, s.250-251

¹⁰² Gülnihal Bozkurt., **Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, (TTK Yayınları, Ankara, 1989), s.56-57

EK 2

İstanbul Örnekleri

Günümüzde İstanbul'da bulunan ve işlevini sürdüren Osmanlı dönemi Rum Ortodoks kilisesi sayısı 96 olup bunlardan 52 tanesi Tanzimat öncesi döneme aittir¹⁰³.

Bizans kiliselerinin yerine inşa edilmiş olan Tanzimat öncesi kiliseleri sade ve basit yapılardır.Yapılar bazilikal plan tipinde,uzunlamasına dikdörtgen planlı ve kırma kiremit çatılıdır.Naos iki sıra taşıyıcıyla ortadaki daha geniş olmak suretiyle üç nef ayrılmıştır ve bu nefler doğuda ve batıda aynı hizadadırlar.Taşıyıcılar sütun veya kare kesitli ahşap direklerdir.Sütunlar genellikle ahşap üzerine alçı kaplama tekniğinde yapılmış ve çeşitli renklerde porfir taklidi boyanmışlardır.Fener Hg.Georgios Patrikhane Kilisesi'nin sütunları ahşap,Samatya Hg.Nikolaus'un sütunları yivlidir.Nef ayrımını sağlayan taşıyıcı sayılarında yapının boyutuna göre karşılıklı ikişerden karşılıklı sekizere kadar farklılık görülmektedir.Örneğin,Belgrad Panagia'da dörder,Fener Hg.Georgios Poteros'da beşer,Balatkapı Taksarkhes'te altışar,Galata Ioannes prodromos'ta yedişer,Ayvansaray Hg.Demetrios'da sekizer taşıyıcı bulunmaktadır.Taşıyıcılar kemerler ya da arşitravlarla birbirine bağlanır.

Kiliselere genellikle yuvarlak ya da basık kemerler bulunmaktadır.Bununla birlikte XIX.yy'a kadar Osmanlı mimarisinde sık görülen sivri kemerler Ayvansaray Hg.Demetrios'ta olduğu gibi dönem

¹⁰³ Zafer Karaca, **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri** (Y.K.Y., İstanbul, 1996) Bu bölümün Tanzimat öncesini anlatan kısmı Karaca'nın bu çalışmasından derlenmiştir.

kiliselerinde de kullanılmıştır. Ayakapı Hg. Nikolas yuvarlak kemerlerin, Galata Panagia ise basık kemerlerin kullanıldığı yapılara örnektir. Tekfursarayı Panagia ise taşıyıcıların arşitravlarla bağlandığı yapılardandır.

Doğuda bema ve apsis bulunur. Doğu yönünde ikonostasis ile sınırlanan bema, batı yönünde genellikle ilk taşıyıcılar hizasında sınırlandırılmıştır. Bemanın ilk ve ikinci sütunlar arsında sınırlandırıldığı Salmatomruk Panagia gibi birkaç örnekte farklı uygulamalar da görülmektedir.

Apsis sayısı genellikle tek olmak üzere Fener Hg. Georgios Patrikhane Kilisesi'nde olduğu gibi üç apsisli örnekler de bulunmaktadır. Üç apsisli kiliselerden yalnızca Galata İoannes Prodromos'ta yan nef apsisleri dışa çıkıntı yapmamaktadır. Tek apsisli kiliselerden de Fener Hg. Georgios Poteras, apsisin dışa çıkıntı yapmadığı örneklerdendir. Apsisler içte ve dışta yuvarlaktır. Dışta beş cepheli apsisli Samatya Aneleipsis ve dışta dokuz cepheli Hg. Konstantinos istisnai örneklerdir.

Samatya Aneleipsis'te ve Hg. Menas'ta bulunmamakla birlikte yapıların çoğunluğunda narteks vardır. Endonarteks-egsonarteks şeklinde iki narteksten oluşan uygulamanın görülmemesiyle birlikte Tekfursarayı Panagia'daki gibi narteksin yapının içinde, Galata Hg. Nikolaus'taki gibi dışında çözümlendiği görülmektedir.

Bu dönem kiliselerinde galeri kadınlar bölümü işlevi görmekte olup Yenikapı Hg. Theodoroi'de olduğu gibi narteks üzerinde, Fener Hg. Georgios Metokhi'de olduğu gibi narteks üzerinde ve yan neflerin üzerine doğru çıkıntılı, Galata Panagia'da olduğu gibi narteks ve yan neflerden birinin üzerinde "L" biçiminde, Ayakapı Hg. Nikolaus da olduğu gibi narteks ve nefler üzerinde "U" biçiminde ya da Sarmaşık

Hg.Demotrios'taki gibi yan neflerden birinin üzerinde bulunmaktadır.Yenikapı Hg.Theoedori galeri merdivenin nartekste bulunduğu yapılardandır.Samatya Hg.Konstantinos,galeri merdivenin yapıya bitişik bir mekanda,Topkapı Hg.Nikolaus ise galeri merdivenin naosta olduğu yapılardandır.

Yapıların örtü sistemi dışta iki yüzlü kırma çatı,içte tonoz ve düz tavanır.tonozlu bazilikalardan örtü sisteminde üç tip vardır:Orta nefte tonoz,yan neflerde düz tavan örtü,üç nefte de tonoz örtü,orta nefte tonozun apsis önünde farklılaştığı örtü.Sarmaşık Hg.Demetrios ilk tipe,Belgradkapı Panagia ikinci tipe,Silivrikapı Panagia apsis önündeki çapraz tonozuyla üçüncü tipe örnektir.

Yapılar genellikle kabayonu taş ile inşa edilmiş olup köşelerde kesme taş kullanılmıştır.Özellikle pencere kemerlerinde olmak üzere tuğla kullanıldığı da görülmektedir.Köşelerde kesme taş kullanımının genel bir özellik olmasına rağmen Balatkapı İoannes Prodromos gibi tamamen kabayonu taştan yapılmış yapılar da vardır.Kesme taşla inşa edilmiş yapı sayısı oldukça az olup Eğrikapı Panagia bunlara bir örnektir.Yenikapı Hg.Theodoroi taş-tuğla almasıyla kiliselerdendir.

28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı sonrasında azınlık haklarının genişlemesiyle birlikte kilise mimarisinde de büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu tarih ve sonrasında yapılan kiliseler üç nefli, kırma çatılı bazilikal plan tipinin dışında, Yunan haçı, kapalı Yunan haçı ve merkezi plan tiplerinde inşa edilmişlerdir. Bu dönem yapıları; Neo-Rönesans, Barok ve Neo-Klasik cephe süslemeleri ve mimari plastikleri; yüksek kasnaklı kubbeleri ve çan kuleleriyle dikkati çekmektedirler. Bu yapılardaki açıkça gözlemlenen batı etkisi, dönemin batı etkisinde şekillenen Osmanlı mimarisi içinde değerlendirilebileceği gibi; Osmanlı mimarisinin batıyla etkileşiminden farklı bir etkileşimin neticesi olarak da değerlendirilebilir.

Kurtuluş, Hg. Athanasios Kilisesi Islahat Fermanı'ndan bir yıl önce inşa edilmiş olup, bu tip kiliselerin ilk örneğidir¹⁰⁴ Fermandan hemen önce yapılmış olması uygun ortamın ferman ilan edilmeden önce oluşmuş olduğunun göstergesi olan bu kilise kapalı Yunan haçı plan şemasındadır. Beyoğlu Hg. Konstantinos ve Hg. Eleni Kilisesi (1856) üç nefli kubbeli bazilika planlı olup, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde çan kuleleri bulunmaktadır. Kilisenin cephe düzenlemeleri Neo-Rönesans tarzındadır¹⁰⁵. Beyoğlu Hg. Trias Kilisesi (1880) bu dönemin en abartılı yapılarından. Kapalı Yunan haçı planlı yapının mimarı Vasilaki Ioanni'dir. Çift katlı baldaken tarzı çan kuleleri, yüksek kasnaklı kubbesi, yarım daire alınlıkları ve gül pencereleriyle dönemin tarzını en iyi yansıtan kiliselerdendir¹⁰⁶ Arnavutköy, Taksiarhes Kilisesi (1878-1890) Batı cephesinin üzerindeki tek çan kulesi uygulaması ile diğer kiliselerden ayrılrsa da, kapalı Yunan haçı planlı olması, yuvarlak kemerli üçlü pencere açıklıkları, üçgen alınlık gibi öğeler taşımasıyla dönem yapıları içerisine girmektedir¹⁰⁷ Kadıköy, Hg. Triada Kilisesi (1887) kapalı Yunan haçı planlı olup, konumuz olan Osmaneli Hg. Geoergios Kilisesi ile hem plan, hem de cephe özellikleriyle çok büyük benzerlikler göstermesi nedeniyle tarihlendirme için gösterdiğimiz örneklerin en başında gelmektedir. Bu kilise bugün Anadolu'daki halen kullanılan kiliselerin en büyüğüdür. Hg. Pandeileimon Kilisesi (1890-1892), kapalı Yunan haçı planlı olup kırma çatıyla örtülü olması bakımından ilginç bir örnektir. Cepheleri sade olan kilisenin baldaken

¹⁰⁴ Maria Çavuşoğlu., İstanbul Rum Kiliselerinde Örtü Süslemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bil. Ens., Ocak, 1997.

¹⁰⁵ Zafer Karaca., "Konstantinos (Ayios) – Eleni (Ayia) Kilisesi" **İstanbul Ans.** (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995) C.V, s.59-60.

¹⁰⁶ Anonim, "Trias (Ayia) Kilisesi" **İstanbul Ans.** (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995) C.VII, s.300.

¹⁰⁷ Zafer Karaca., "Taksiarhes Kilisesi" **İstanbul Ans.** (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995) C.VII, s.195.

tarzındaki çan kulesi bağımsızdır ve yapıdan sonra, 1911'de inşa edilmiştir¹⁰⁸. Beyoğlu Panagia Evangelistria Kilisesi (1893), saydığımız kiliseler arasında köşe mekanlarının da kubbeye örtülü olduğu tek örnektir. Bu kilise Gotik cephe düzenlemesiyle de diğer yapılardan ayrılmaktadır. Kumkapı, Hg. Kyriake Kilisesi (1895), merkezi plan tipindedir¹⁰⁹; Kumkapı, Hg. Panagia Kilisesi (1895) ise kapalı Yunan haçı plan tipindedir¹¹⁰. Bu iki kilise de Neo-Klasik özelliklere sahiptirler.

¹⁰⁸ Evangelia Aleksandru., "İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Ortodoks Dini Mimarisi -II", *Arkeoloji ve Sanat*, S.94, s.2-8.

¹⁰⁹ Zafer Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri* (Y.K.Y., İstanbul, 1996) s.191-192.

¹¹⁰ Zafer Karaca, *a.g.e*, s.196-197.

EK 3

Anadolu Örnekleri

Osmanlı dönemi Rum kiliselerinin Anadolu örneklerine baktığımızda geleneksel inşa malzemeleri ve süsleme öğeleri farklılaşmaları dışında İstanbul'daki örneklerden çok farklı olmadığını görürüz. Yapılar genellikle bazilikal plan tipinde, uzunlamasına dikdörtgen, içte tonoz veya düz tavanlı, dışta kırma çatılıdır. Kubbeli bazilika planlı yapılar daha az sayıdadır ve İstanbul örneklerinde tespit ettiğimiz gibi bunlar da Islahat Fermanı sonrasında yapılmışlardır. Narteks ve gynekaion kısımları çoğu yapıda bulunmakla birlikte çan kulesi genellikle bulunmaz; var olan çan kuleleri de genellikle yapılardan bağımsız olup Islahat Fermanı'ndan sonra yapılmışlardır ve baldaken tarzındadırlar.

Anadolu'da Osmanlı dönemi Rum kiliselerinin sayıca en fazla olduğu bölge Kapadokya'dır. Nevşehir ve çevresinde dokuz, Niğde ve çevresinde yirmi beş, Aksaray ve çevresinde üç kilise araştırmalarla tanıtılmıştır.

Nevşehir ve çevresindeki Osmanlı dönemi Rum kiliselerinden Nevşehir Meryem Ana Kilisesi (1849) alt katta üç üst katta beş nefli olmasıyla dönem içerisinde tektir. Mustafapaşa Konstantin ve Helena Kilisesi (1729), Cemil Kutsal Haç Kilisesi (1838), Özlüce On iki Havari Kilisesi (1849), Kaymaklı' da ve Suvermez' deki adı ve tarihi bilinmeyen kiliseler üç nefli, içte tonoz dışta kırma çatıyla örtülü yapılardır. Gülşehir Martir Dimitrius (1889), Derinkuyu Hg. Theodoros Trion (1858) ve Derinkuyu Mikail ve Gabriel (1859) kiliseleri ise üç nefli kubbeli bazilika tarzında yapılardır. Nevşehir Meryem Ana Kilisesi içte ve dışta yarım yuvarlak, altta üç, üstte beş apside sahiptir. Derinkuyu Hg. Theodoros Trion, Derinkuyu Mikail ve Gabriel, Özlüce

On iki Havari, Gülşehir Martir Dimitrius, Mustafapaşa Konstantin ve Helena, Cemil Kutsal Haç Kiliseleri üç apsislidir; Suvermez ve Kaymaklı' daki kiliseler ise tek apsislidir. Nevşehir Hg. Georgios Kilisesi günümüze ulaşamamıştır ancak baldaken tarzında yapıdan bağımsız inşa edilmiş olan çan kulesi sağlamdır. Derinkuyu Hg. Theodoros Trion, Cemil Kutsal Haç kiliselerinin bağımsız çan kuleleri bulunmakta, Özüce On iki Havari Kilisesi' nin ise kalıntılardan bir zamanlar çan kulesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen dokuz kilisenin de narteksi ve gynekaionu bulunmaktadır. Gülşehir ve Kaymaklı' daki iki kilise hariç, cephelerinde üzüm salkımı ve asma yaprağı motifli taş kabartmalar görülür. Yapıların hepsi düzgün kesme Nevşehir taşından inşa edilmişlerdir¹¹¹.

Niğde ve çevresindeki kiliselerden tek nefli olan Uluğağaç Hg. Georgios (?) Kilisesi ve Tırhan Hg. Makrina Kilisesi dışındaki tüm yapılar üç neflidir. Bölgedeki yirmi beş kiliseden beşinde; Kiçağaç Hg. Georgios (?) Kilisesi, Uluğağaç Hg. Georgios (?) Kilisesi, Çarıklı Kilise, Sulucaova Kilise ve Tırhan Hg. Makrina Kilisesi' nde narteks bulunmamaktadır, diğer tüm yapılarda vardır. Hasaköy Kilise ve Hamamlı Kilise' de narteks kuzey ve güneyde yapının batıdaki ilk sütunları hizasına kadar, Fertek Kilise (1835) ve Niğde Hg. Prodromos Manastır Kilisesi' nde (1861) ise kuzey ve güney cepheler boyunca uzanmaktadır. Bor Kilise 1, Uluğağaç Kilise 2 ve Sulucaova Kilisenin dışında hepsinde gynekaion bulunmaktadır. Tırhan Hg. Makrina ve Tırhan Hg. Georgios (?) Kilisesi' ndeki apsisler yıkılmış oldukları için mahiyetleri bilinmemekle birlikte, içten yuvarlak dıştan beş cepheli tek apsisi olan Uluğağaç Hg. Georgios Kilisesi dışındaki tüm kiliselerin üç apsisi bulunmaktadır. Yalnızca, Niğde Hg. Theodoros Manastırı Hg. Stephanos (?) Kilisesi (1835) , Fertek Kilise ve Kiçağaç Hg. Georgios

¹¹¹ Sacit Pekak, "Kappadokya' da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi I: Nevşehir ve Çevresi" **XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt, Ayrı Basım** (Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998).

(?) Kilisesi' nin apsisleri dıştan belirgin değildir; dışta çok cepheli apsisleri olan Yeşilburç Kilise dışındaki diğer Kiliselerin apsisleri ise içte ve dışta yarım yuvarlaktır. Yan nefleri kubbelerle örtülü olan Konaklı Hg. Blasius (?) Kilisesi (1844) ve Orta nefi kubbelerle örtülü olan Küçükköy Hg. Nikolaos Kilisesi (1834) dışında hepsi beşik veya sivri tonozla örtülüdür. Cepheleri çoğunlukla silme ve plasterlerle hareketlendirilmiş ve kabartma tekniğinde bezemelerle süslenmiş olan Niğde ve çevresi kiliselerinin tamamı düzgün kesme taşlarla inşa edilmişlerdir¹¹².

Aksaray Kapadokya' da en az kilise bulunan şehirdir. Aksaray il sınırlarındaki Akyamaç, Helvadere ve Sivrihisar köylerinde birer Osmanlı dönemi Rum kilisesi bulunmaktadır. Bunlar, Helvadere Hg. Nikolaus (?) Kilisesi (1879), Akyamaç Hg. Georgios Kilisesi ve Sivrihisar Kilise Camii' dir. Sivrihisar' daki kilisenin Osmanlı dönemine mi Bizans dönemine mi ait olduğu kesin değildir. Kiliselerin üçü de üç nefli olup Akyamaç Hg. Georgios Kilisesi ve Sivrihisar Kilise Camii kubbelidir. Helvadere ve Akyamaç' taki kiliseler nartekslidir fakat gynekaionları yoktur; Sivrihisar' daki kilise ise gynekaionlu olup narteksi bulunmamaktadır. Helvadere ve Akyamaç kiliseleri kesme taşla inşa edilmişken, Sivrihisar' daki kilise yarı kesme taş, yarı kayaya oymadır¹¹³.

¹¹² Ebru Parman, "Niğde Çevresi Araştırmaları" **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 2, Aralık 1988, s. 123 – 148; Sacit Pekak, "18 – 19. yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dışı Mimarisi" **XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt, Ayır Basım** (Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999)

¹¹³ Sacit Pekak, "Aksaray Çevresi Osmanlı Dönemi Hıristiyan Kiliseleri", **XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt** (Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001)

Ege Bölgesi Kapadokya'dan sonra en fazla Osmanlı dönemi Rum kilisesi bulunan bölgedir. Kaynaklarda tanıtımlarına ulaştığımız kiliseler Foça, Selçuk, Ayvalık ve Gökçeada çevresinde bulunmaktadır.

Foça çevresinde üç Osmanlı dönemi Rum kilisesi bulunmaktadır. Bunlar, Eski Foça ile Yeni Foça arasındaki Hg. İoannes (?) Kilisesi (1853), Yine Eski Foça ile Yeni Foça arasındaki Hg. Georgios Kilisesi ve Yeni Foça Maşatlık Kilise' dir. Bu yapıların üçü de tek nefli, kırma çatılı yapılardır. Hg. İoannes ve Hg. Georgios' ta dıştan belirgin olmayan üç, Maşatlık Kilise' da ise içte ve dışta yarım yuvarlak üç apsis bulunmaktadır. Yapıların kuzey ve güney duvarlarındaki nişler bölgesel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yapılar kaba yonu, taş ve tuğladır¹¹⁴.

Şirince ve çevresinde beş kilise bulunmaktadır. Şirince Kilise 1 (Aşağı Kilise), Mabet Kilise, Mağara Kilise ve Elemen Mevkii Kilise tek nefli kiliseler olup, Şirince Kilise 1 tonozla örtülüdür. Şirince Kilise 2 ise üç nefli kubbeli bazilikadır ve narteks ve gynekaionu bulunmaktadır. Tek nefli olanların içinde ise sadece Kilise 1' de gynekaion bulunmaktadır. Mabet Kilise dışında hepsinin apsisleri dıştan belirgin olan yapılarda Mağara Kilise' de güneyde, diğerlerinde kuzeyde olmak üzere doğu duvarına yakın birer niş bulunmaktadır. Bu nişler, yukarıda bahsettiğimiz üzere, bölgesel bir özelliktir¹¹⁵.

Ayvalık' ta bulunan kiliselerden kubbeli haç planlı Hg. Georgios kilisesi sütunlu girişleri, korent ve kompozit başlıklarıyla ve planıyla

¹¹⁴ Sacit Pekak, "18 - 19. yüzyıllarda Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetleri ve Foça'daki Post Bizans Kiliseleri", **Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildirileri 23 - 24 - 25 Ağustos 1996** (Foça Belediyesi ve Ege Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 1997)

¹¹⁵ Sacit Pekak, "Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri" **I. Uluslararası Selçuk Sempozyumu 4 Eylül 1997**, Selçuk.

Ayvalık' taki Taksiarhes Kilisesi (1844) ise üç nefli bazilikal plan şemasındadır ve Barok tarzında süslenmiştir. Ayvalık, Cunda Adası' ndaki Hg. Nikolaos Kilisesi (1873) kubbeli haç planlı olup, ion tarzında başlıkları olan sütunlarla düzenlenmiş üçlü girişi, bu girişin üzerindeki çok kemerli pencere açıklığı ve onun üzerindeki üçgen alınlığı, çift kemerli pencere düzenlemeleri, dış saçakları, cepheleri hareketlendiren silmeleriyle Islahat sonrası kiliselerinin özelliklerini sergilemektedir. Çatıda, güneybatıda bulunan ve bir zamanlar çanın asılı bulunduğu, bir kemerle bağlanan iki payeden oluşan ögesi oldukça ilginçtir.¹¹⁶

Ege Bölgesi' nde Osmanlı dönemi Rum kiliselerinin bulunduğu bir başka merkez de Gökçeada' dır. XIX. yy' ın ortalarında inşa edilmiş olan Dereköy Panaghia Kilisesi, üç nefli bazilikal planlı olup taşıyıcıları ahşaptır. Dereköy Sinudi, Tepeköy Agridya (1834), Zeytinli Hg. Todorı, Kaleköy Kastro ve ilçe merkezindeki Panaghia kiliseleri de üç nefli tonozlu ve kırma çatılı bazilikalardır¹¹⁷.

¹¹⁶ Fügen İlter, "Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Belirlemeler ve Kimi İrdemeler", **Güner İnal'a Armağan**, (Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1993), s: 213 - 238

¹¹⁷ Fügen İlter, **a.g.e.**, s: 213 - 218

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Benlisoy, Yorgo, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Ankara TTK, 1989.

Genel Nüfus Sayımı 1935, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

Bilecik İl Yıllığı, Eskişehir, 1989.

Bilecik ?, **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982

Erim, Nihat. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri 1, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları**, Ankara Ün. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Çev: Zuhuri Danışman, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.

Karaca, Zafer, **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri**, İstanbul, YKY, 1996

Karal, Enver Ziya., **Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, TTK, 1943.

Karal, Enver Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C.V. Ankara, TTK, 1983.

- Karpat, Kemal H., **Otoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristic**, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1985.
- Krautheimer, Richard, **Early Christian And Byzantine Architecture**, Yale University Press, Harmondsworth, 1986.
- Moreux, Jean – Charles. **Mimarlık Tarihi**, (Çev. Zeynep Çelik), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975.
- Ramsay, W.M. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999.
- Roth, L.M. **Mimarlığın Öyküsü: Öğeleri, Tarihi ve Anlamı**, (Çev. Ergün Akça), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Şahin, M.S., **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- Türkiye Nüfusu. 1927 Umumi Nüfus Sayımı**, Ankara, Türk Ocakları Matbaası, 1928.
- Umar, Bilge. **Bithynia**, Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi: 11 [y.y.]
- _____. **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Uzunçarşılı, İ.H. **Osmanlı Tarihi**, C. II., TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Ünsal Behçet, **Mimari Tarihi**, İ.T.O. Yayınları, İstanbul, 1960.
- Yorgis, Francis. **Şehir Düştü**, (Çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

MAKALELER

Aleksandru, Evangelia. “ İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Ortodoks Dini Mimarisi – II”, **Arkeoloji ve Sanat**, S. 94.

Eyice, Semavi. “Türkiye’de Bizans Sanatı”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Cilt III**, Görsel Yayınları, 1982.

İlter, Fügen, “Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Belirlemeler ve Kimi İrdellemeler”, **Güner İnal’a Armağan**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1993. s. 213-238

İlter, Fügen, “19. Yüzyıl İç Anadolu Azınlık Yapıları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler”, **XII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, Ankara, TTK, 1995, s. 1059-1071.

İlter, Fügen, “Bazı Örneklerde Osmanlı Dönemi Mimarlığında XIX yy Ege Bölgesi Kiliseleri: Gökçeada (İmroz), Ayvalık, Selçuk-Şirince (Kırkıca) Köyü”, **XI. Türk Tarih Kongresi V: 1987-2000**, Ankara, TTK,

Karaca, Zafer, “Taksiarhes Kilisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. VII, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995.

_____. “Konstantinos (Ayios) – Eleni (Ayia) Kilisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. V., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995.

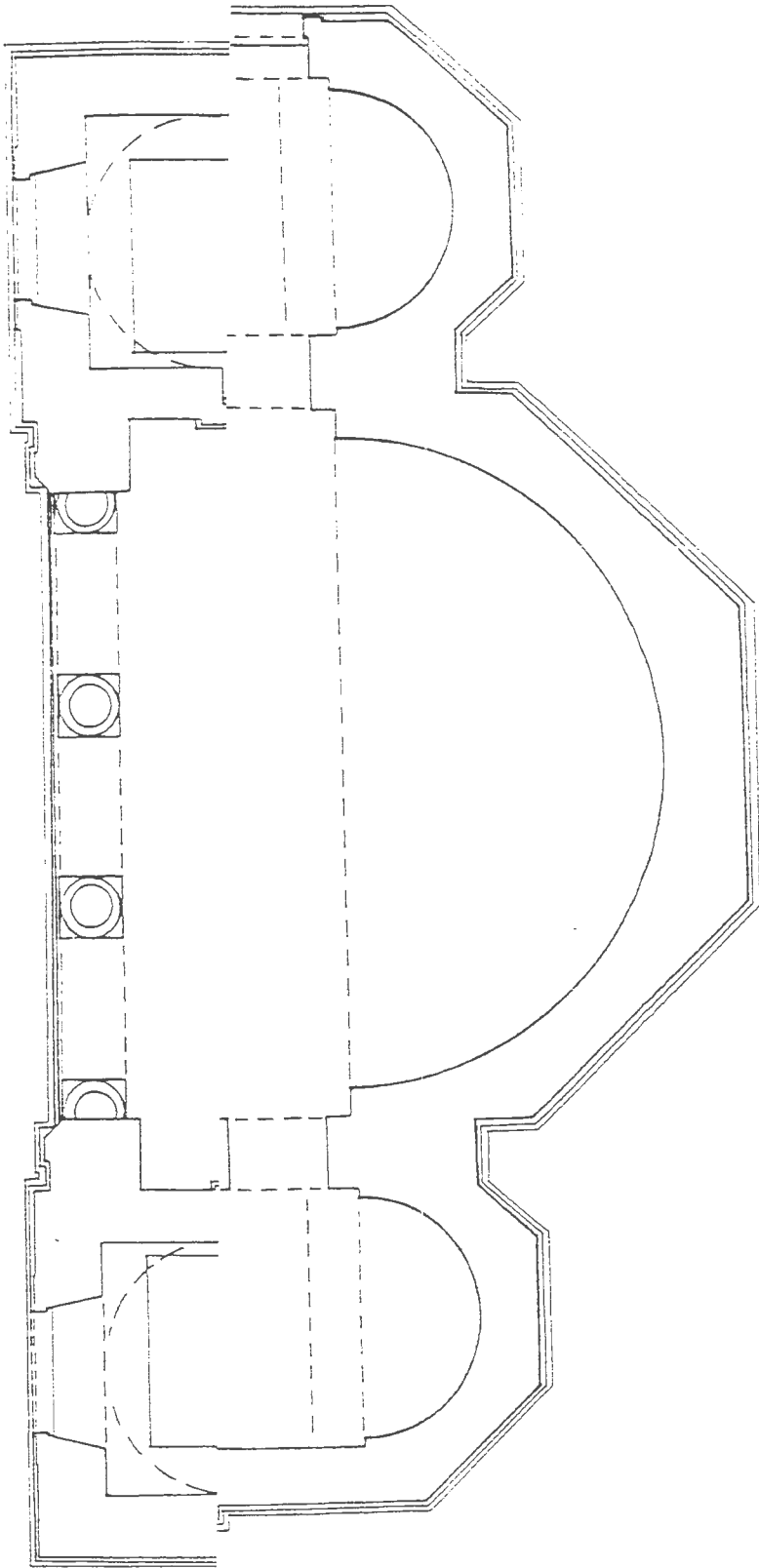
- _____. “Rum Ortodoks Kiliseleri”, **Görüş Dergisi**, Eylül – Ekim 2002, S. 52.
- Kuban, Zeynep. “Considerations on the Definition of Ottoman Architecture in the 19th Century”, **EJOS**, IV (2001) (M. Kiel, N. Landman and H. Theunissen (eds.), Proceedings of the 11th. International Congress of Turkish Art-The Netherlands, August 23 – 28 1999), no. 28, 1- 20
- Küçük, Cevdet. “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Pancenko, B. A., “Reize in Kleinasien 1903” **Bericht Über die Tätigkeit des Russichen Archähaologischen Institutes im Jahre 1903** (Izvestiye R. A. I), IX, 1904.
- Parman, Ebru. “Niğde Çevresi Araştırmaları”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5 S. 2, Aralık 1988.
- Pekak, M. Sacit, “18.-19. Yüzyıllarda Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetleri ve Foça’daki Post-Bizans Kiliseleri”, **Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 23-24-25 Ağustos 1996**, Ankara, Yayımevi A.Ş.,1997. s 75-90.
- _____. “Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri”, **I. Uluslararası Selçuk Sempozyumu 4 Eylül 1997**, Selçuk.

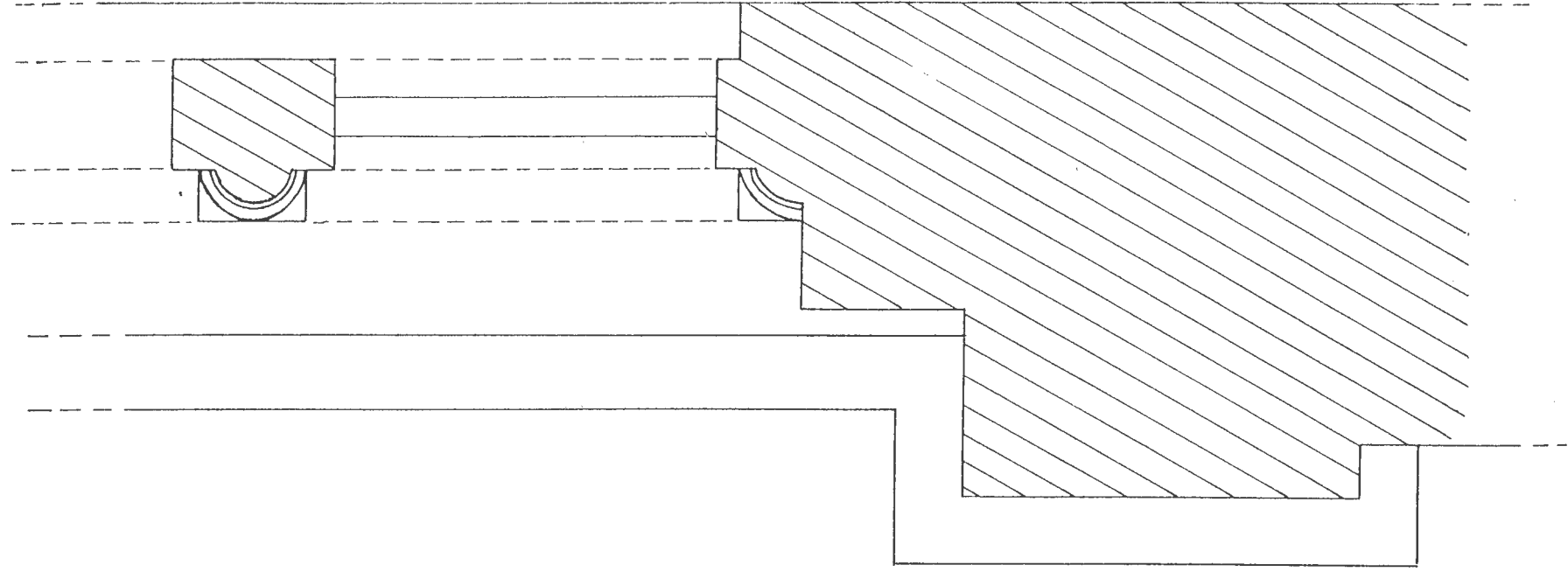
- _____. “Kappadokya’da Post-Bizans Dönemi Mimarisi I: Nevşehir ve Çevresi”, **XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt (Ayrı Basım)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1998.
- _____. “18.-19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dini Mimarisi”, **XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt, (Ayrı Basım)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1999.
- _____. “Aksaray Çevresi Osmanlı Dönemi Hıristiyan Kiliseleri”, **XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, 22-26 Mayıs 2000 İzmir**, Ankara, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2001.
- Siyavuşgil, S.E. “Tanzimat’ın Fransız Efkaı-ı Umimiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat I**, İstanbul, 1940.
- Şakiroğlu, Mahmut. “Fatih Sultan Mehmet’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, Ankara Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25, Ankara, 1983.
- “Trias (Ayia) Kilisesi” ?, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. V., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995.
- Yavuz, Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 1, Ankara, 1990.

TEZLER

Çavuşoğlu, Maria, “İstanbul Rum Kiliselerinde Örtü Süslemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, (İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 1997).

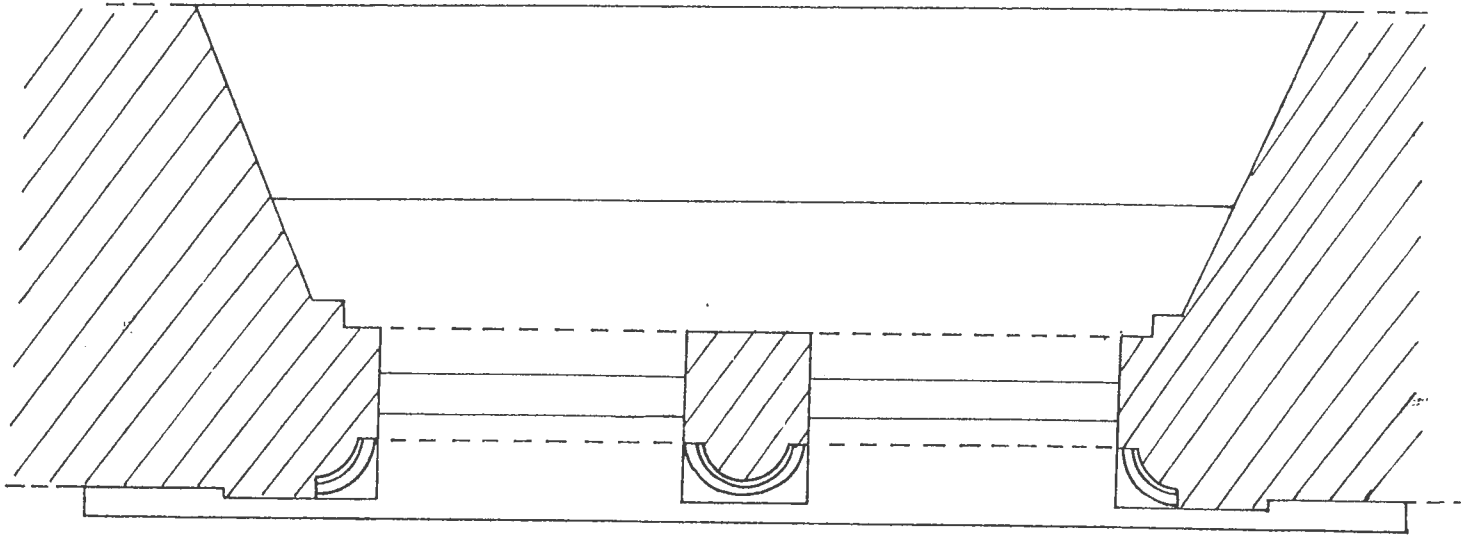
Şarлак, Evangelia, “Aleksandru Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvardan Bağımsız İkonalar”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, 2001).

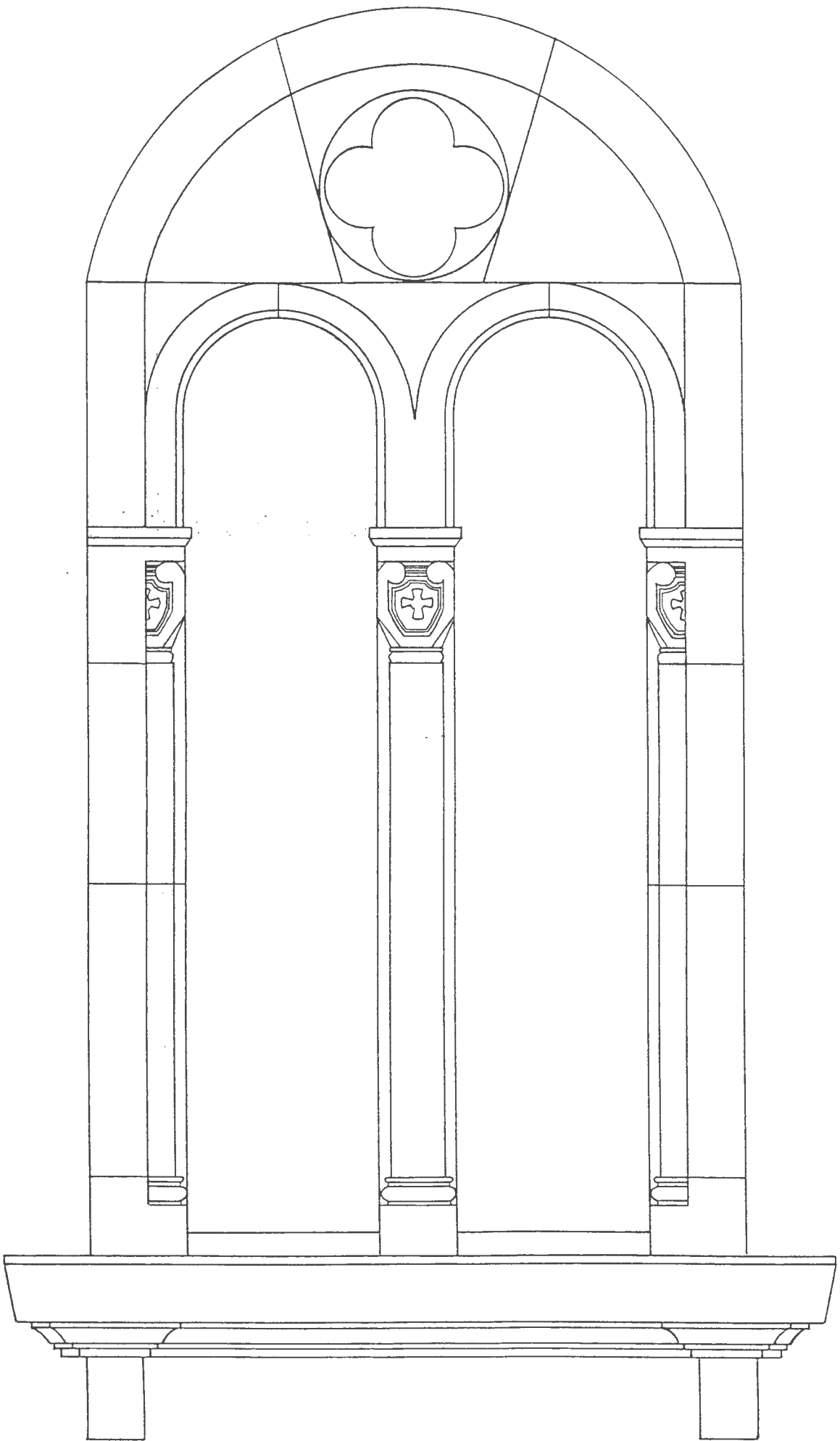
Rölöve: Y.Mergen, S.Evcim, G.Öztaşkın
Çizim: S.Evcim

Şekil 6
Beşli Pencere Kesiti

Şekil 7
İkiz Pencere Kesiti

0 10 20 30 40 50 cm

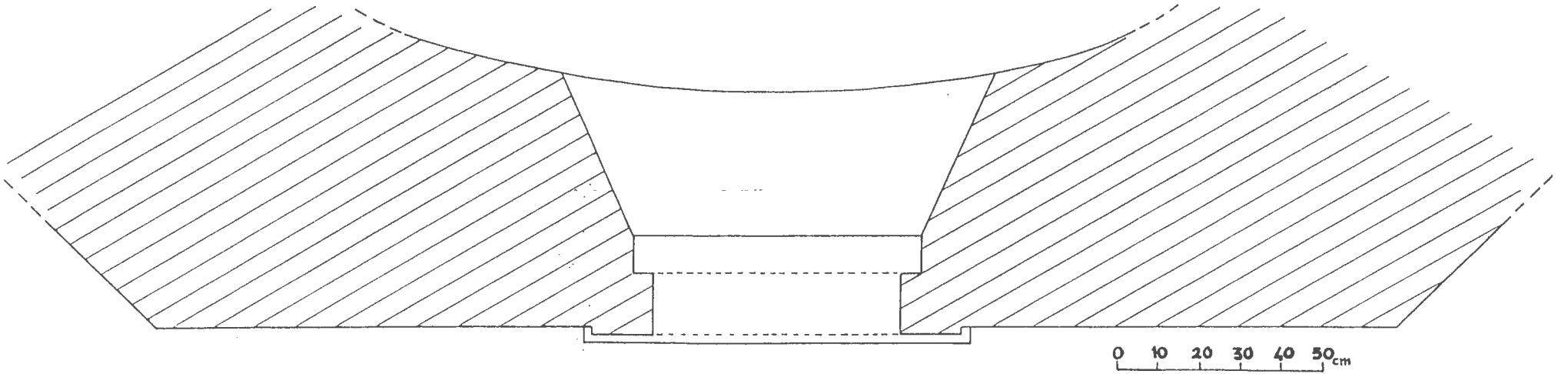
Şekil 8

İkiz Pencere

Rölöve: Y.Mergen, S.Evcim, G.Öztaşkın

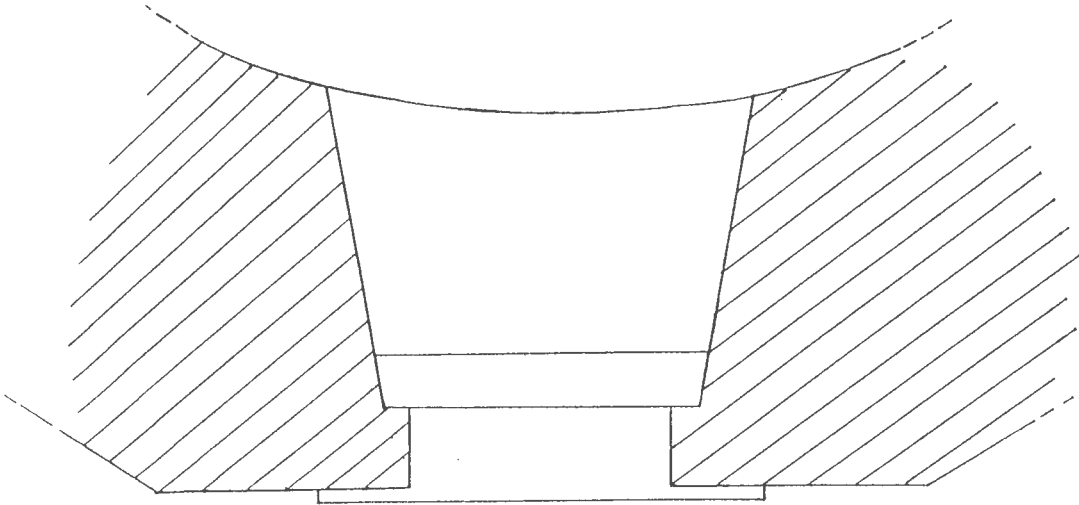
Cizim: G.Öztaşkın

0 10 20 30 40 50

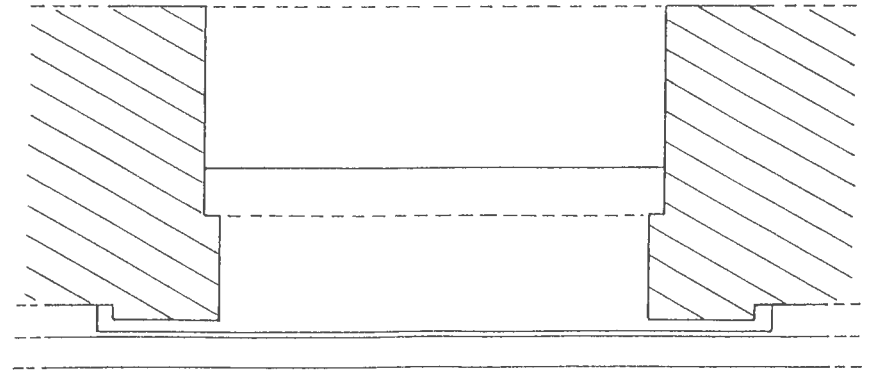
Şekil 9
Apsis Penceresi Kesiti

Rölöve: Y.Mergen, S.Evcim, G.Öztaşkın
Çizim: G.Öztaşkın

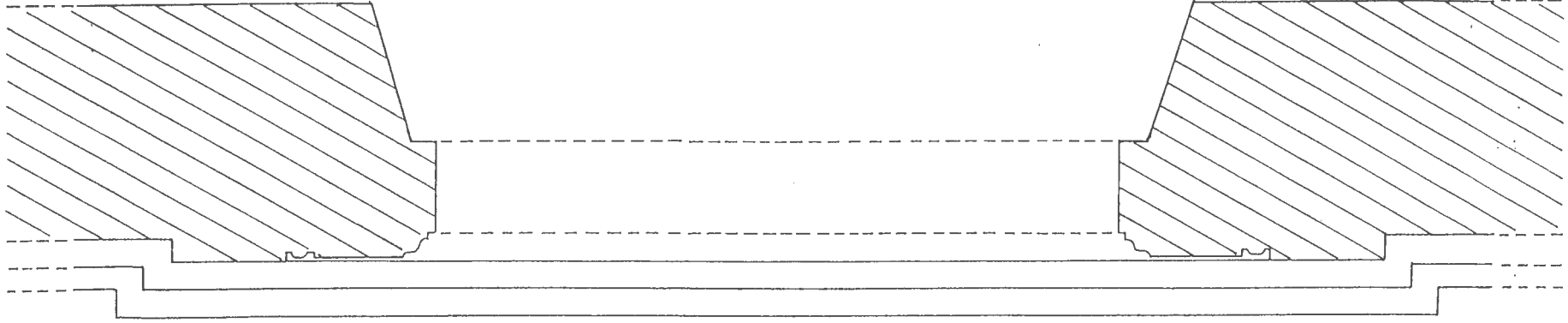
Şekil 10
Protesis - Apsis Penceresi Kesiti

0 10 20 30 40 50 cm

Şekil 11
Kuzey Cephe - Protesis Penceresi Kesiti

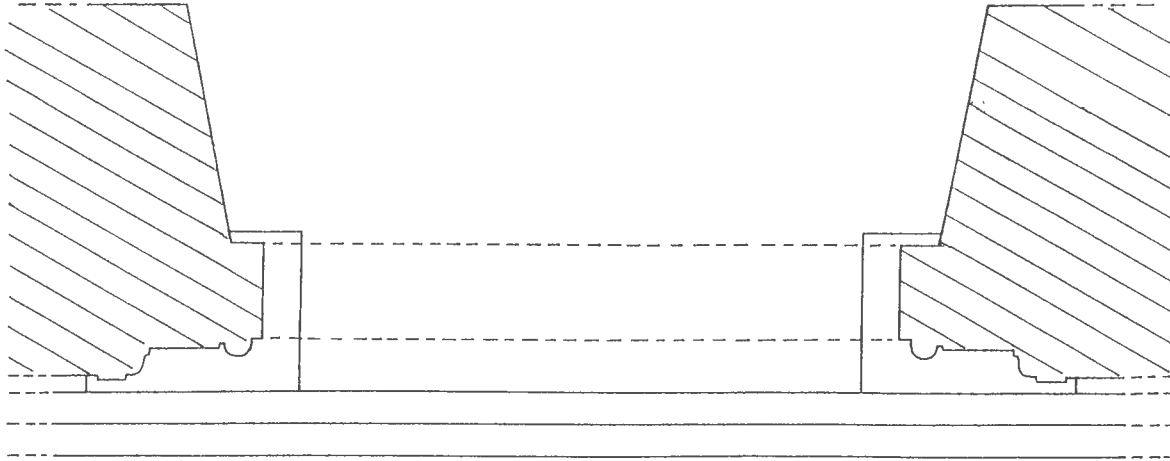
0 10 20 30 40 50 cm

Şekil 12:
Kuzey Girişi Kesiti

0 10 20 30 40 50cm

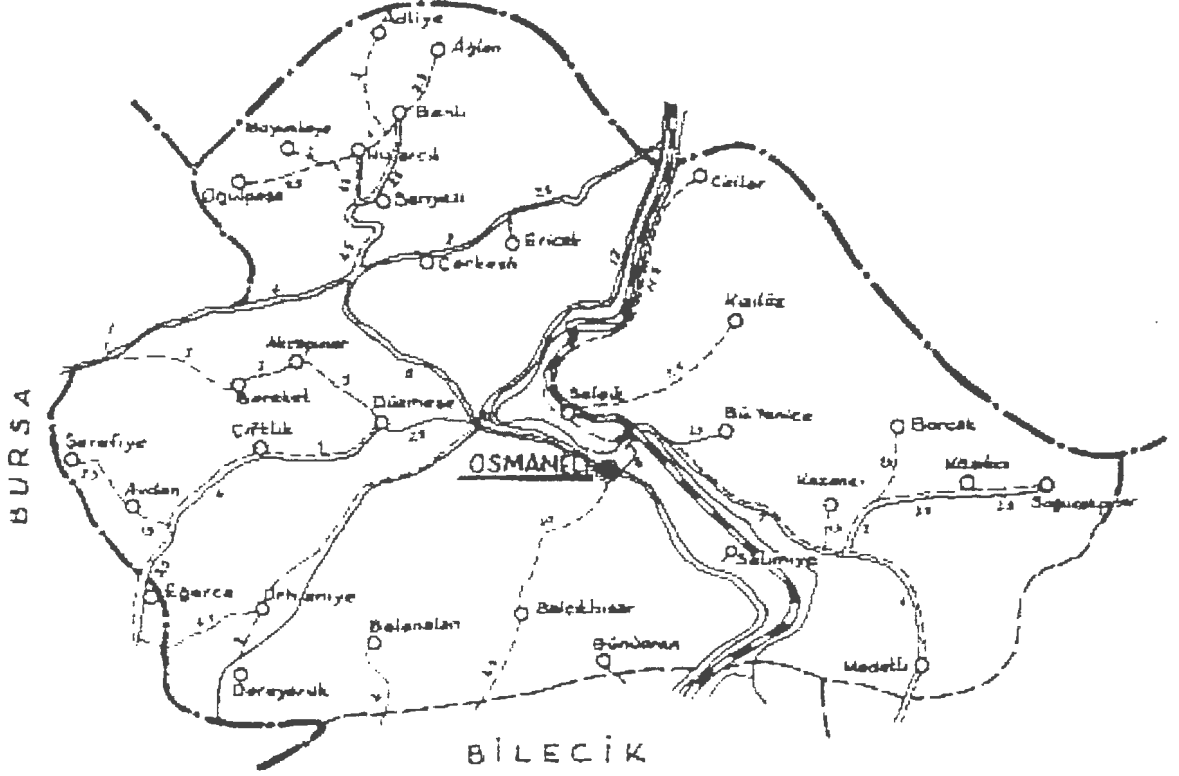
Rölöve: Y.Mergen, S.Evcim, G.Öztaşkın
Çizim: S.Evcim

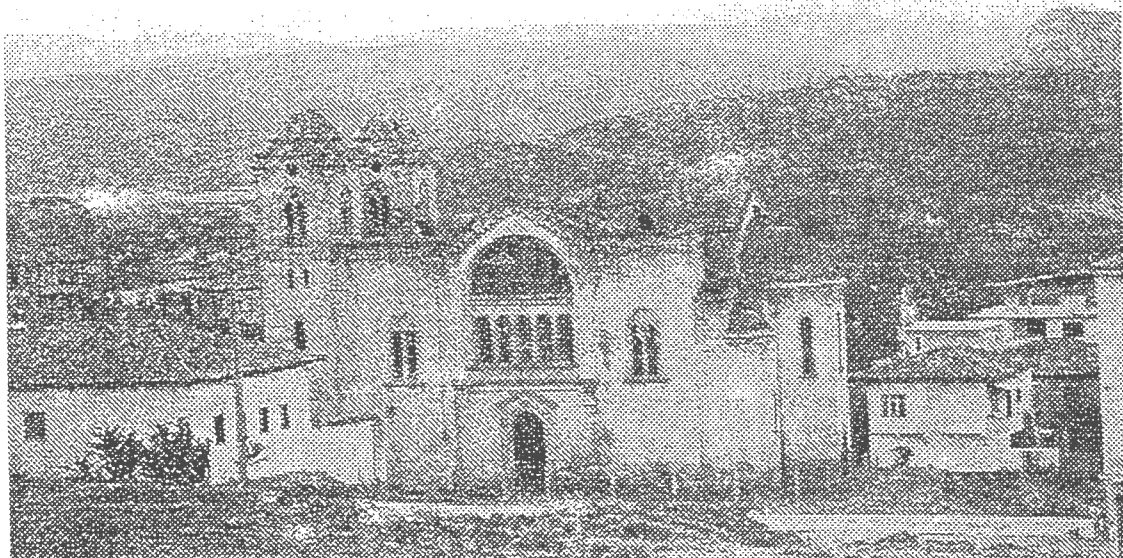

Şekil 13
Batı Cephe - Kule Kapısı Kesiti

0 10 20 30 40 50cm

OSMANELİ İLÇESİ
SAKARYA

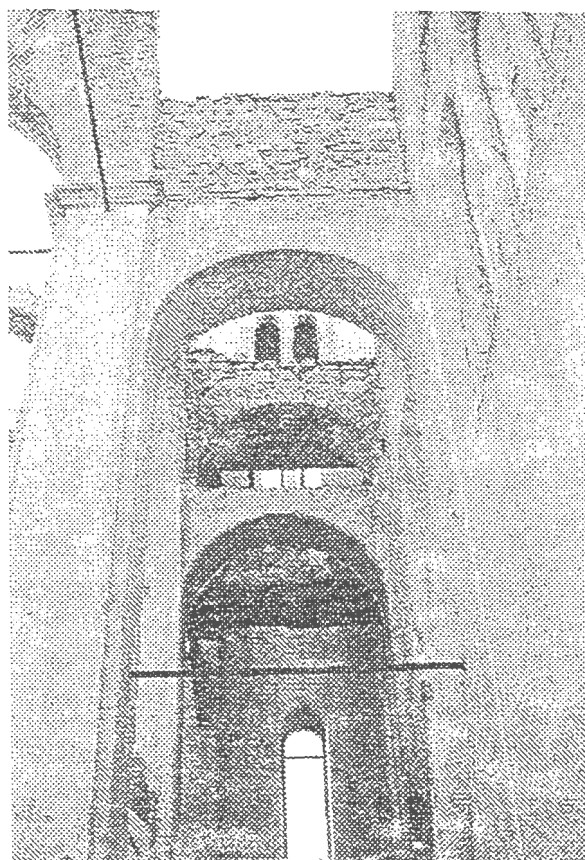
a

b

a

b

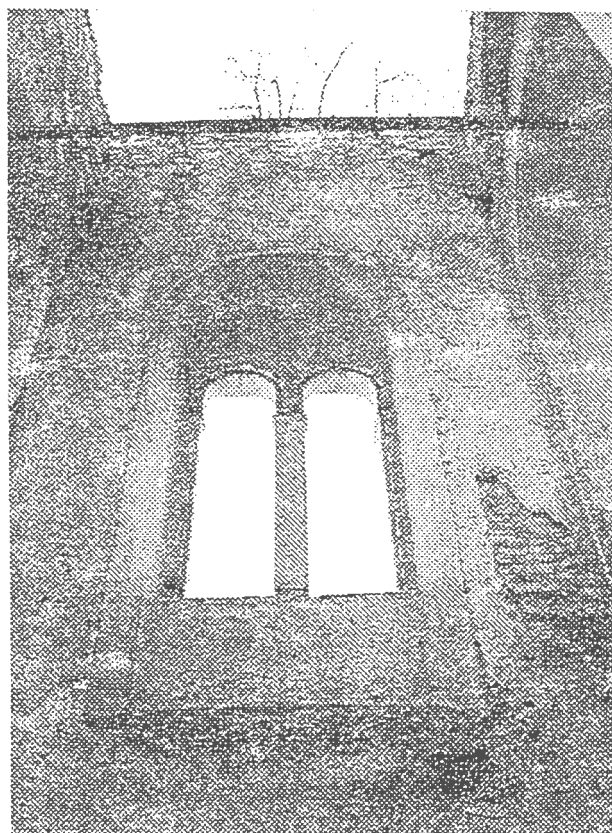
a

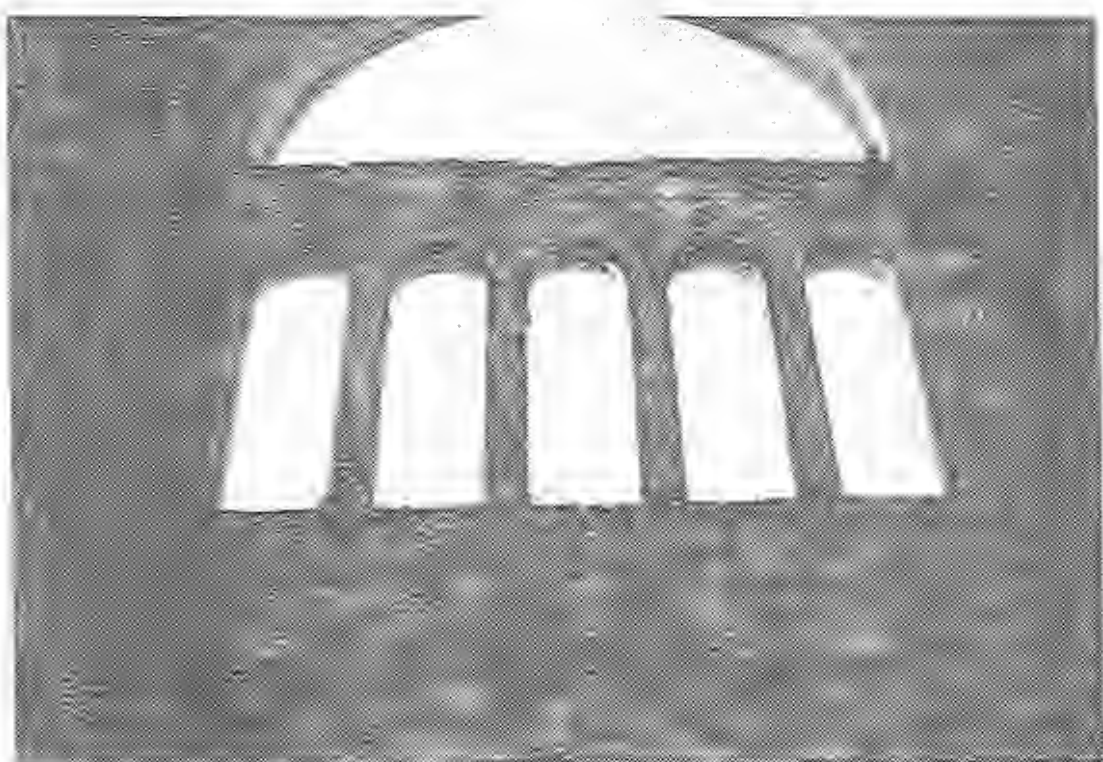
b

a

b

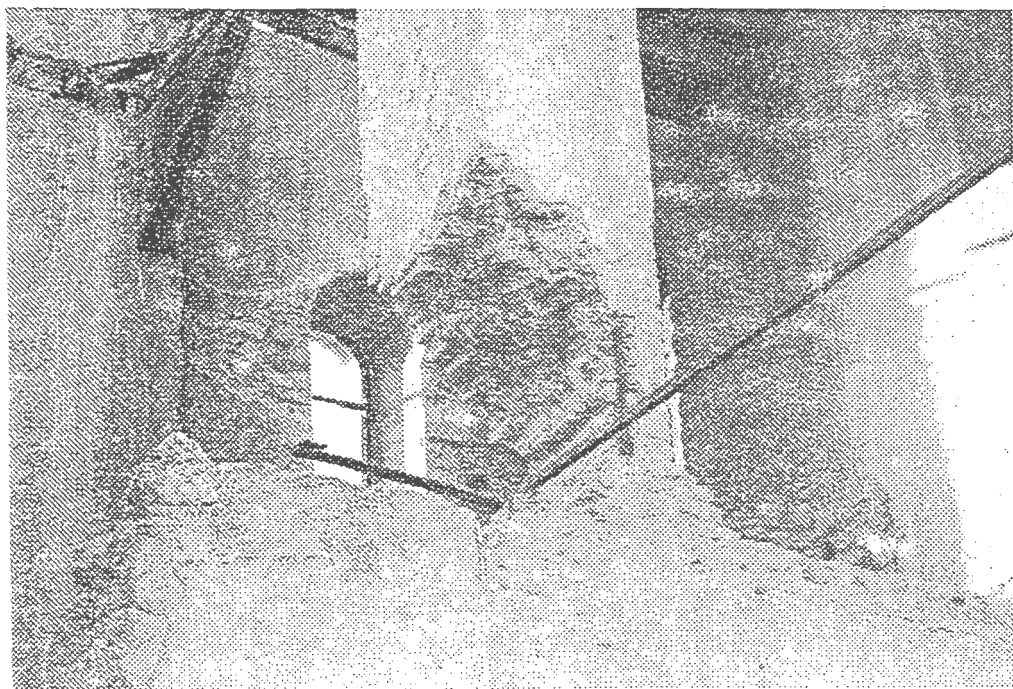
a

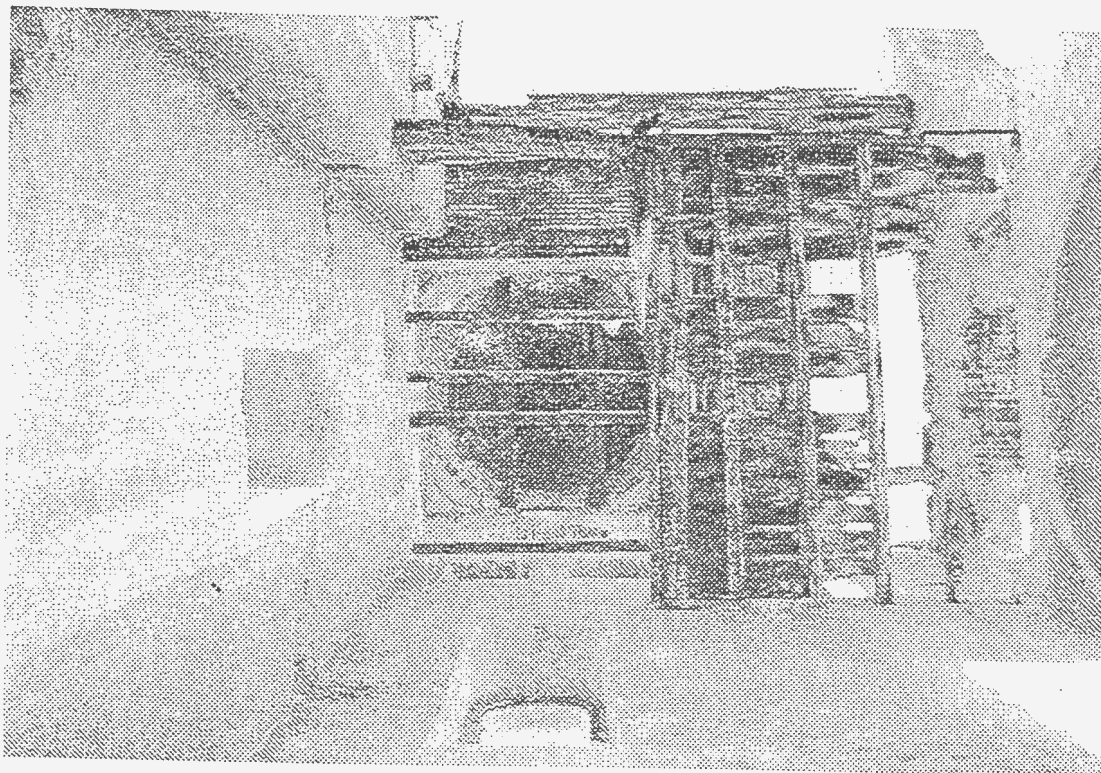
b

a

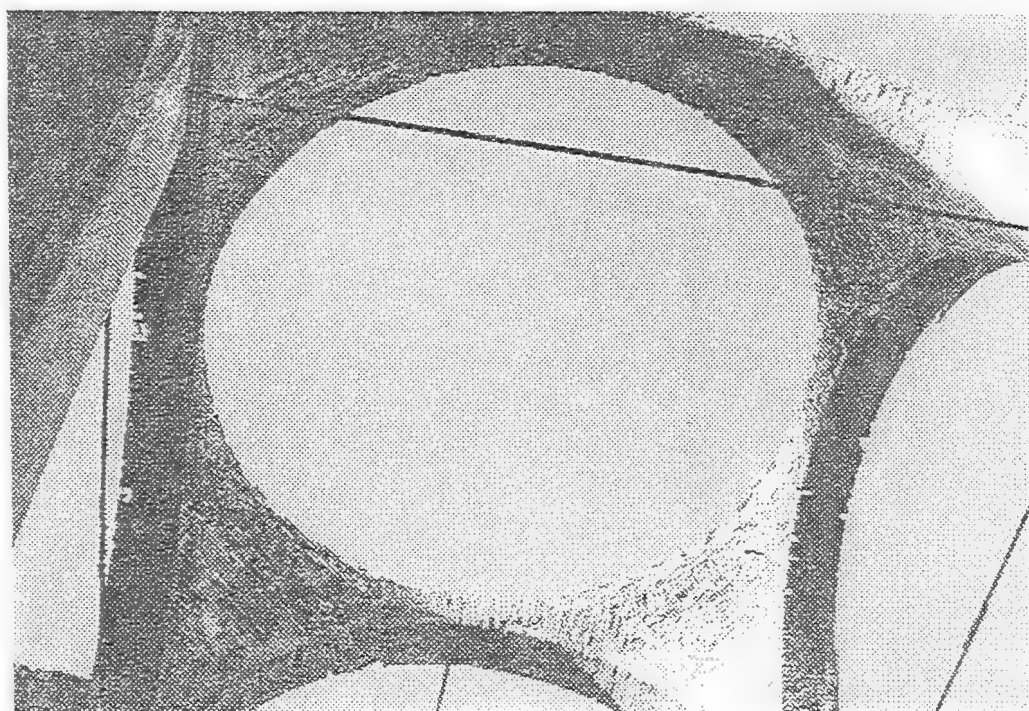
b

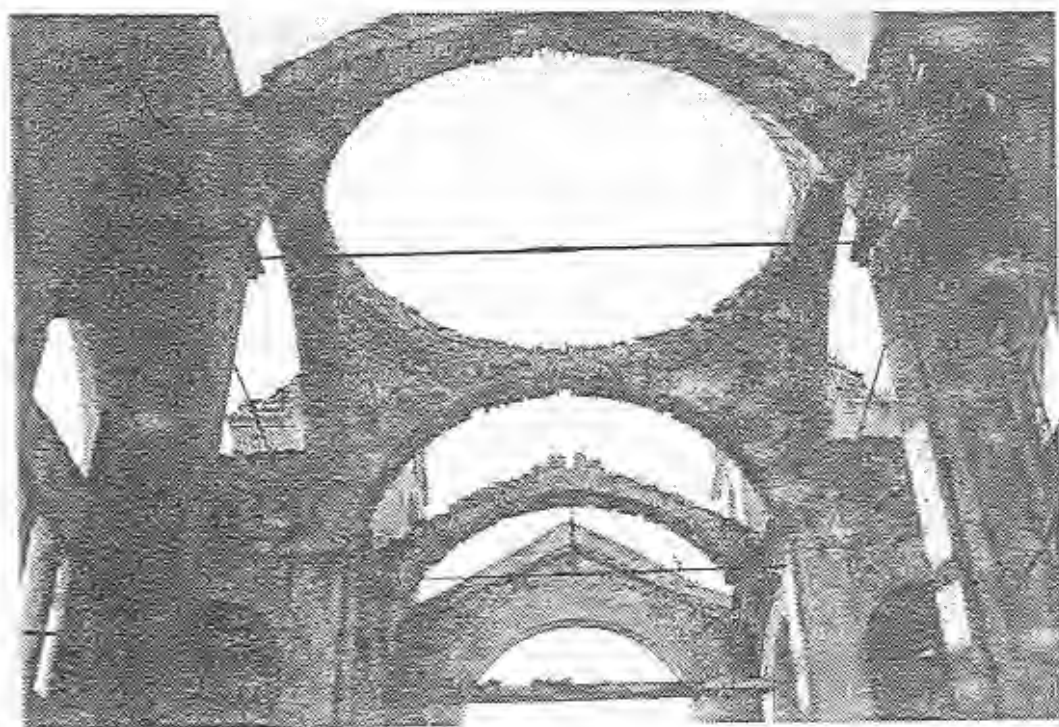
a

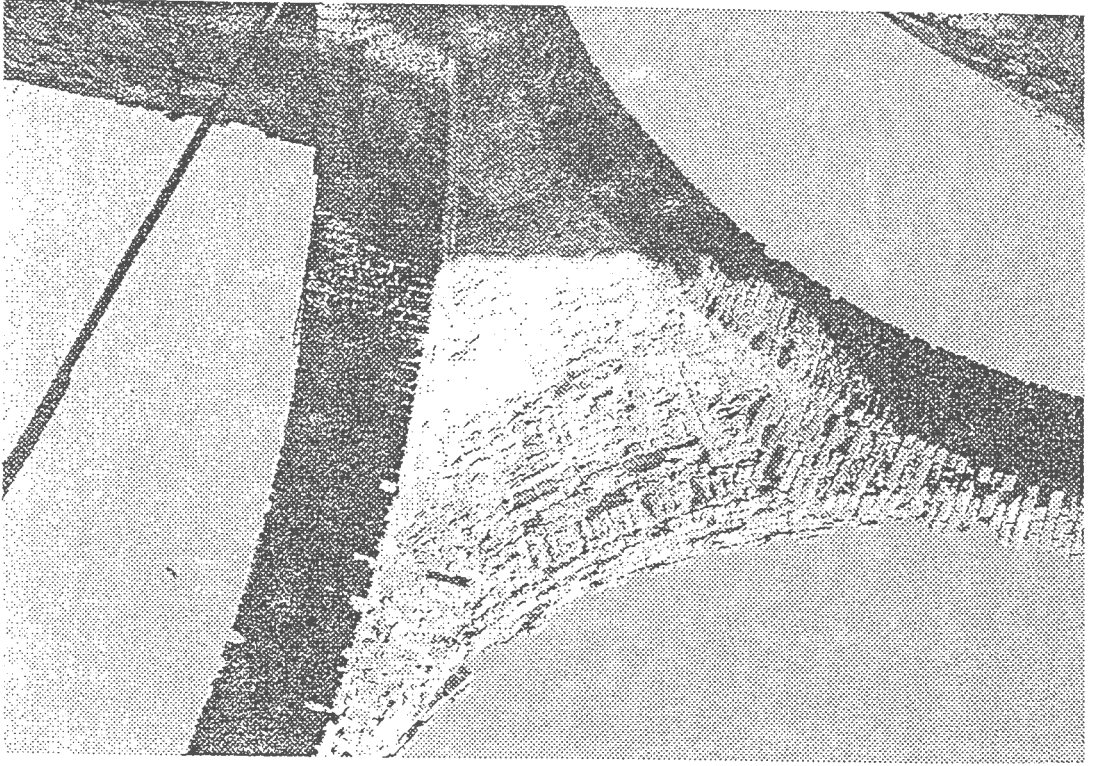
b

a

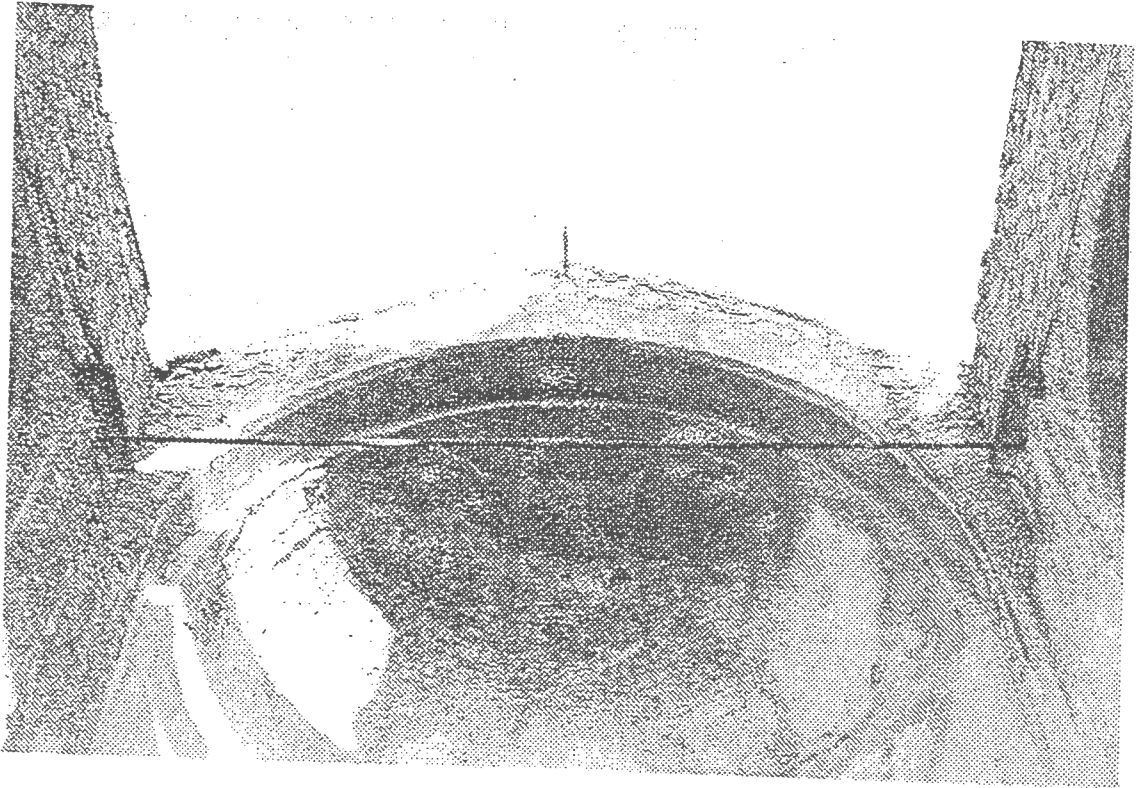
b

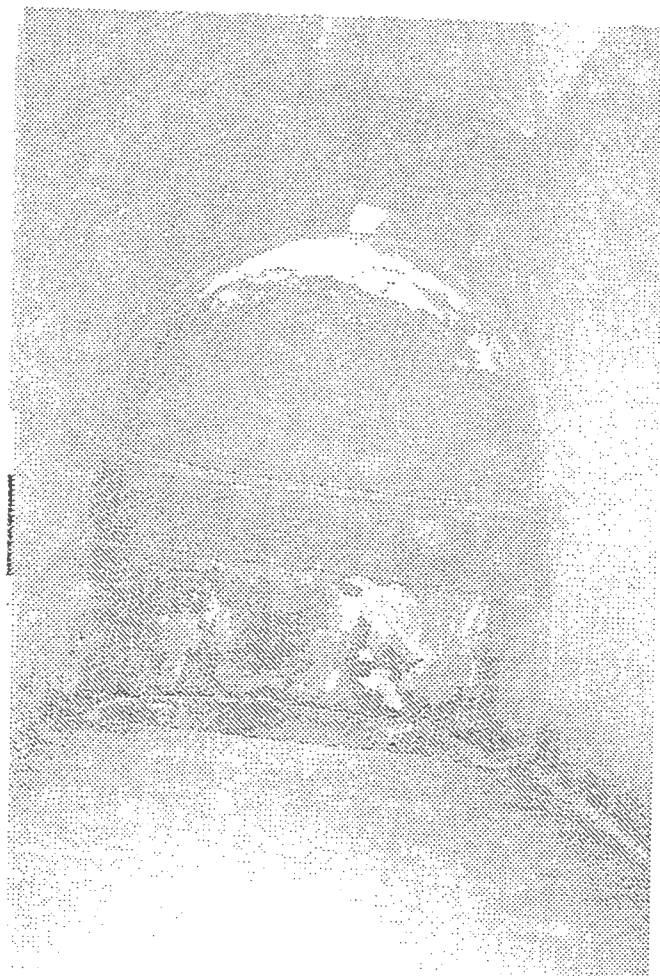
a

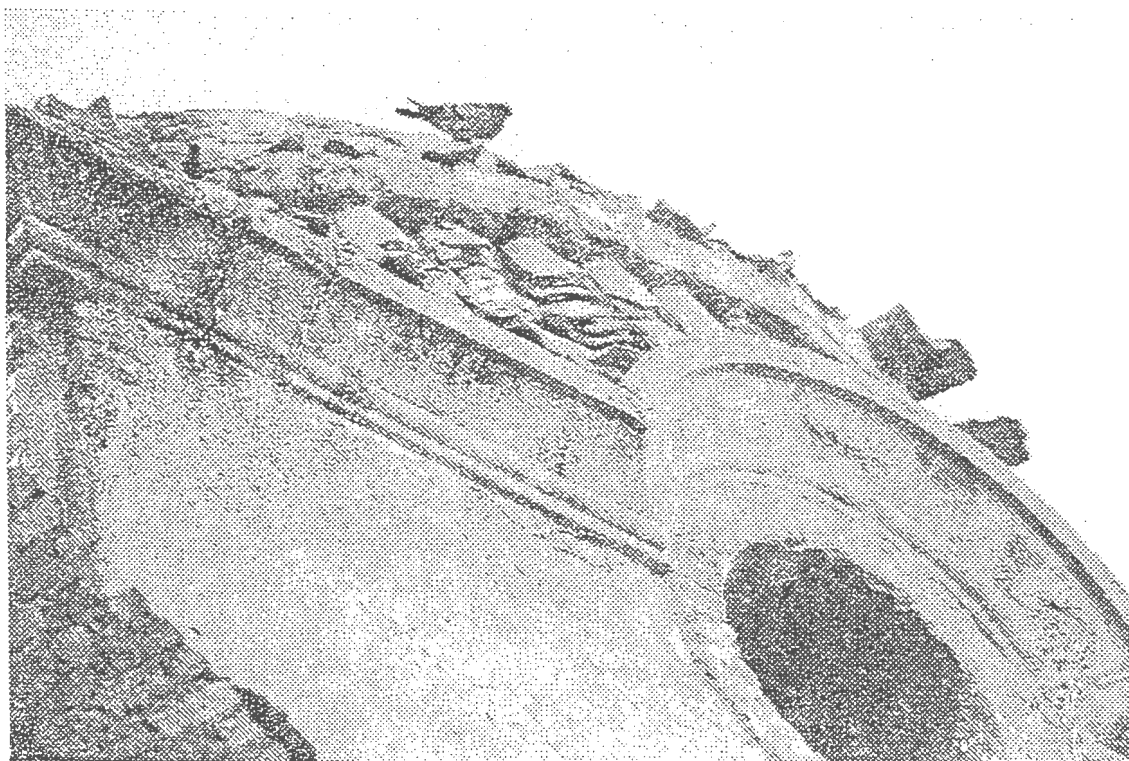
b

a

b

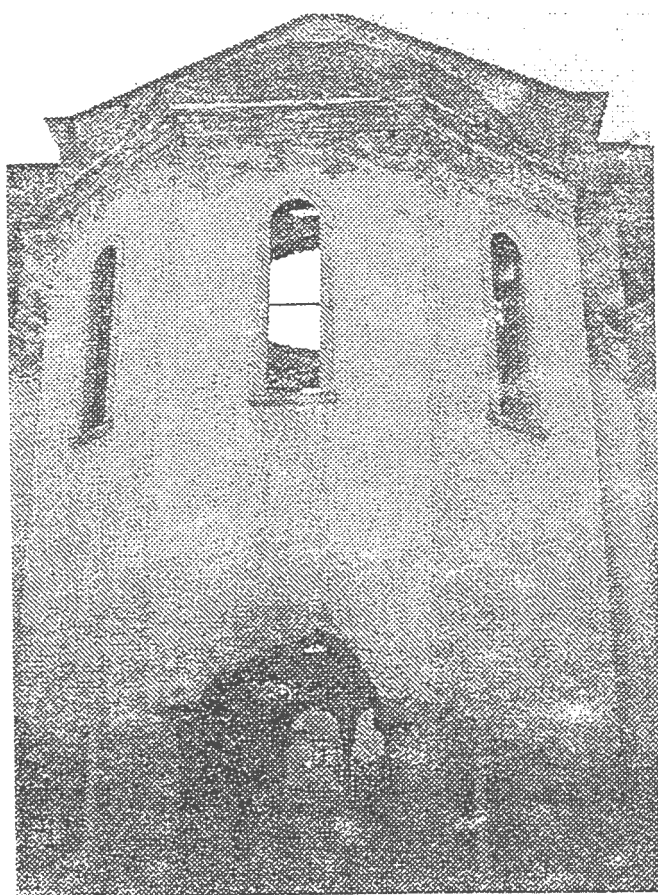
a

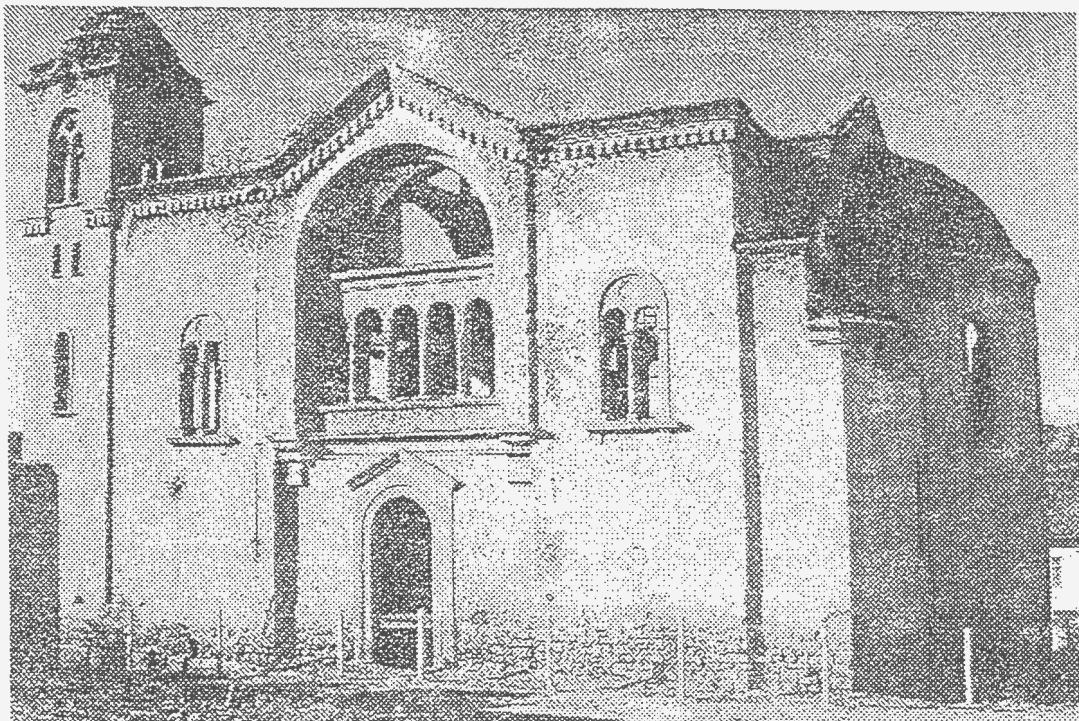
b

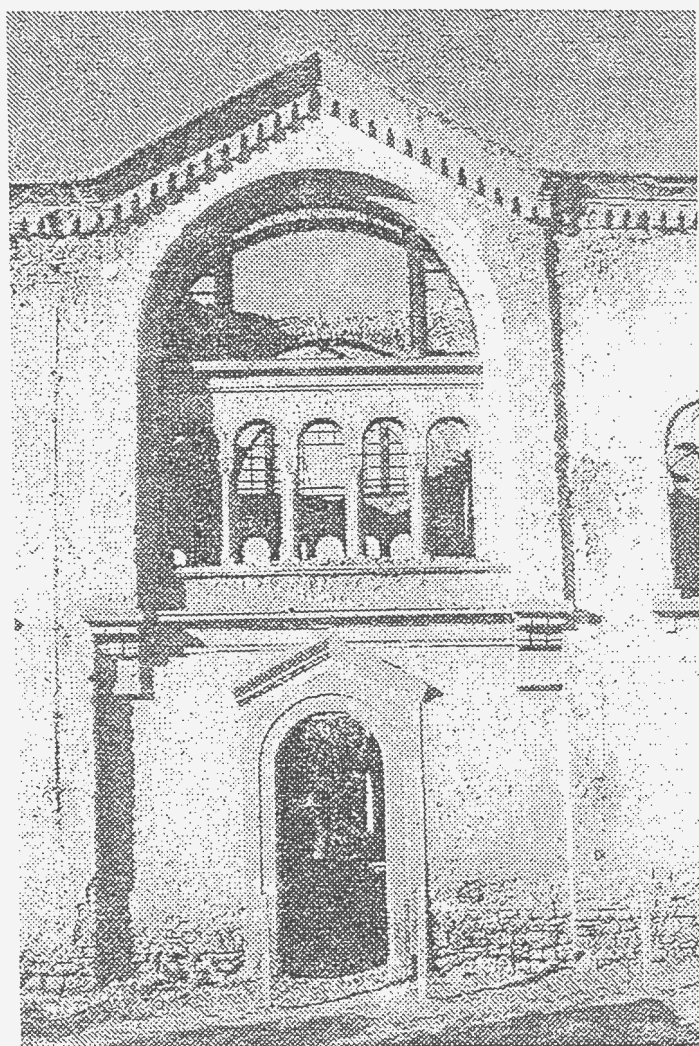
a

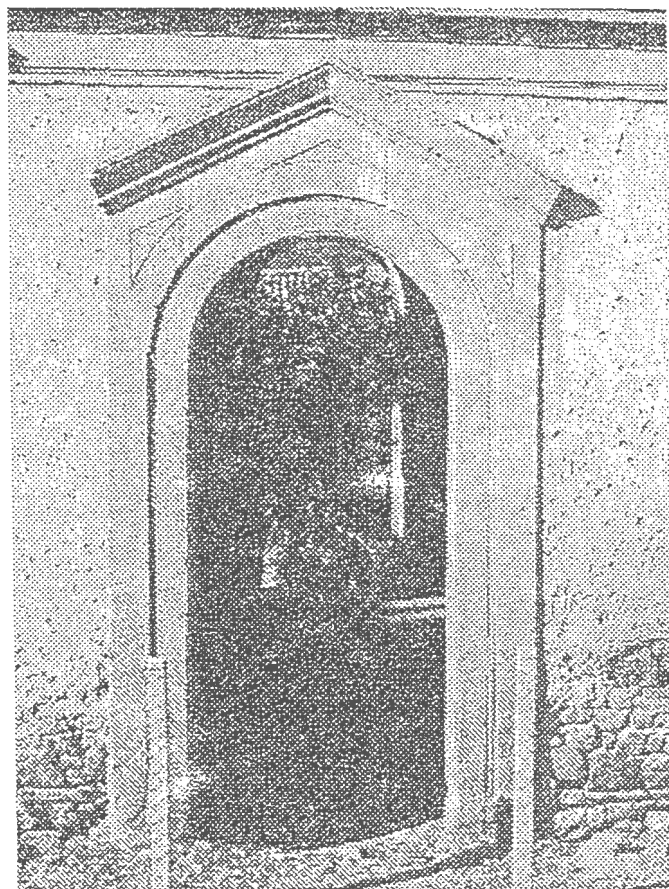
b

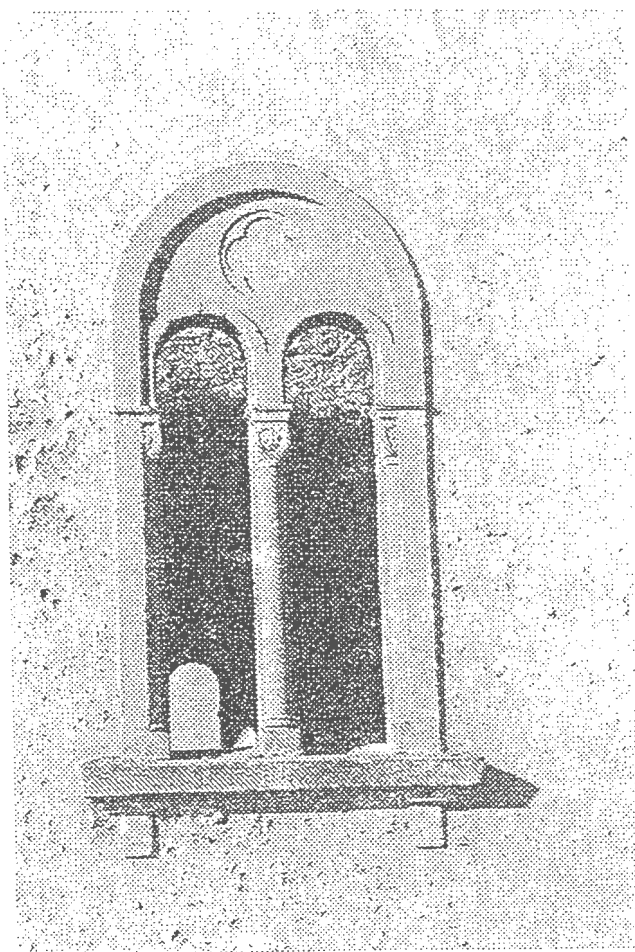
a

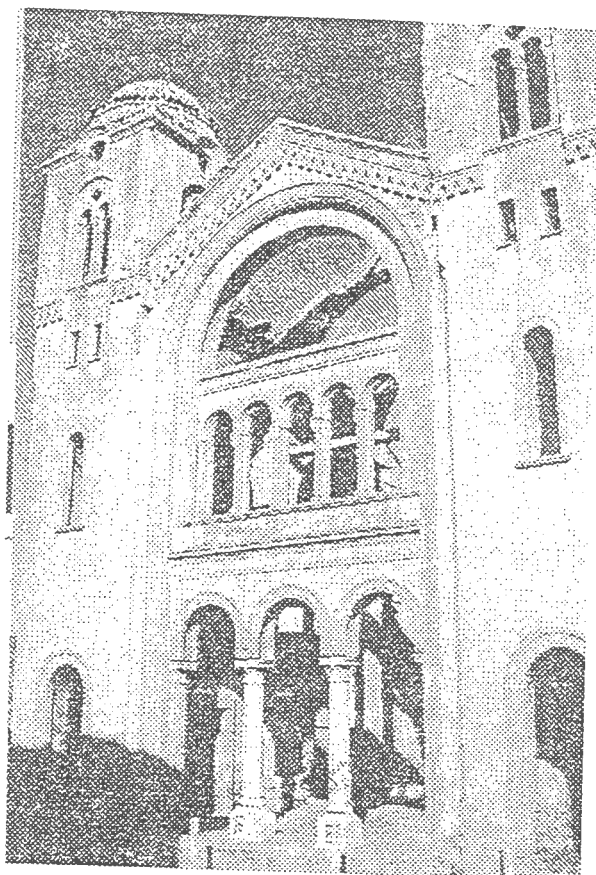
b

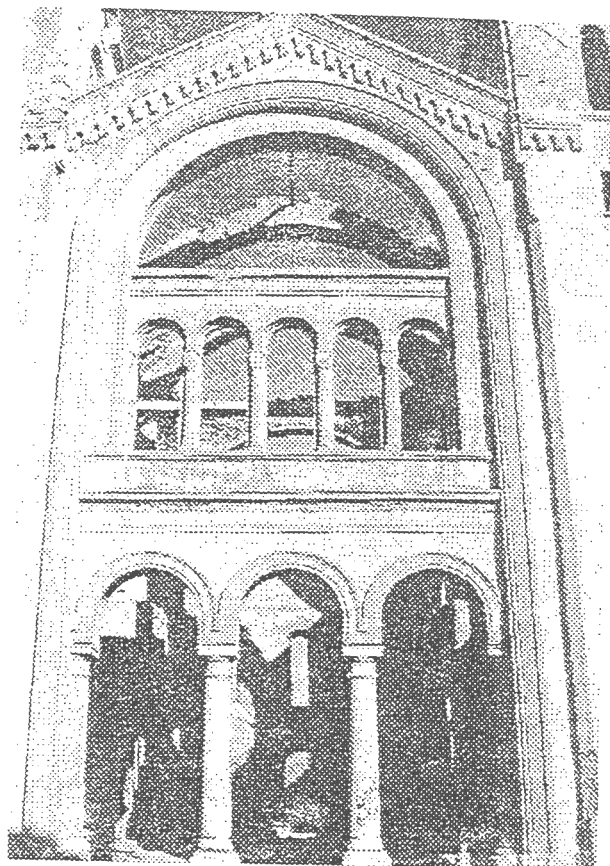
a

b

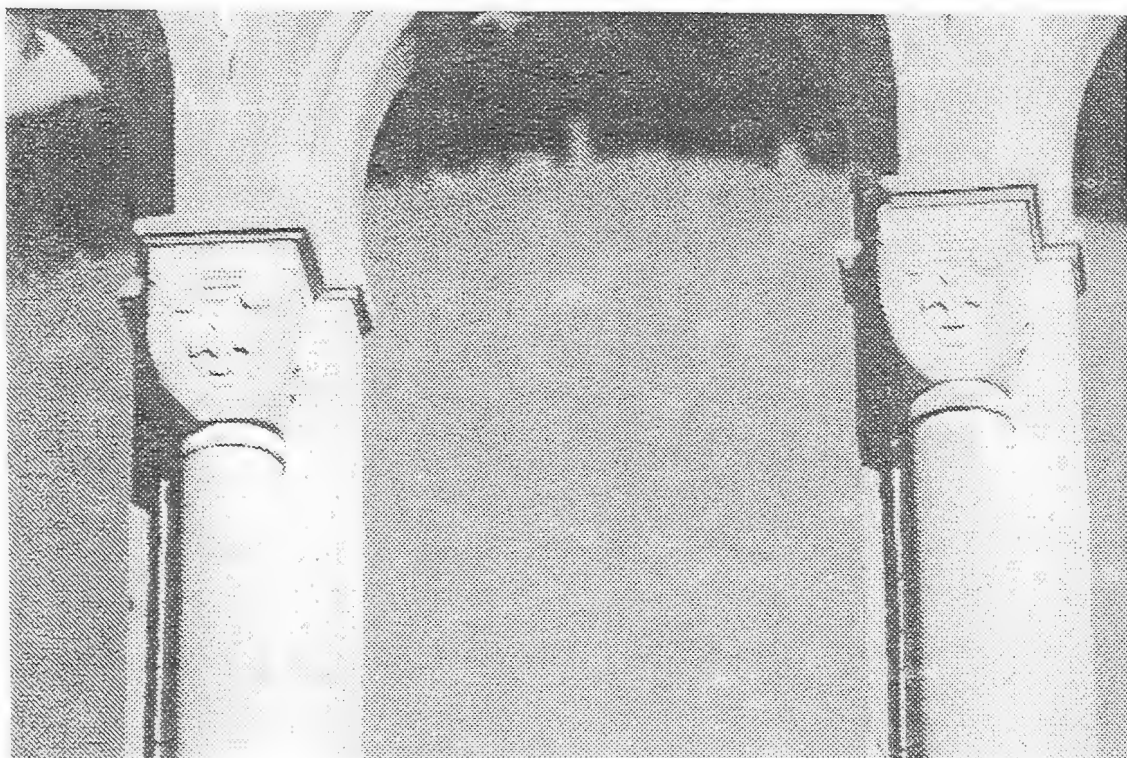
a

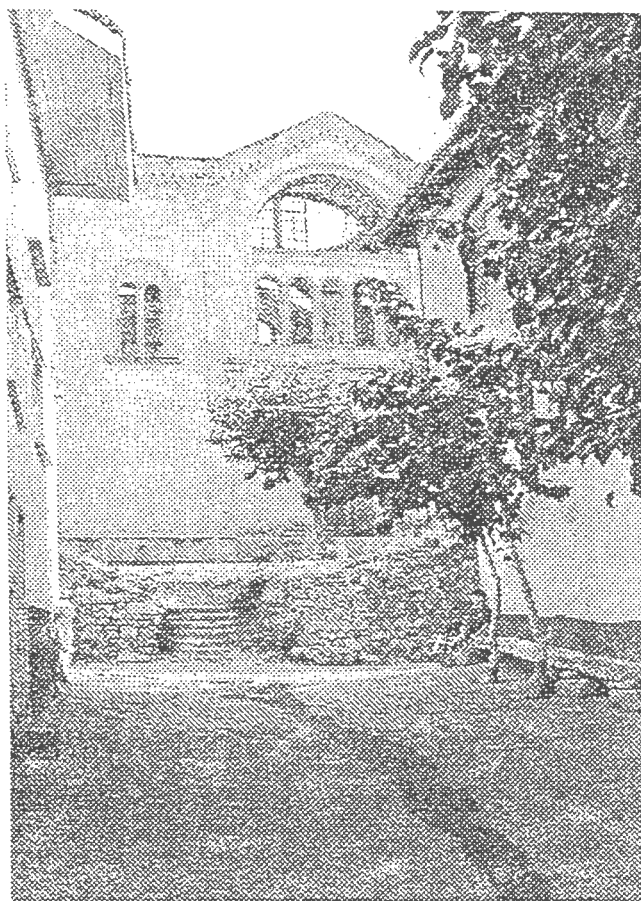
b

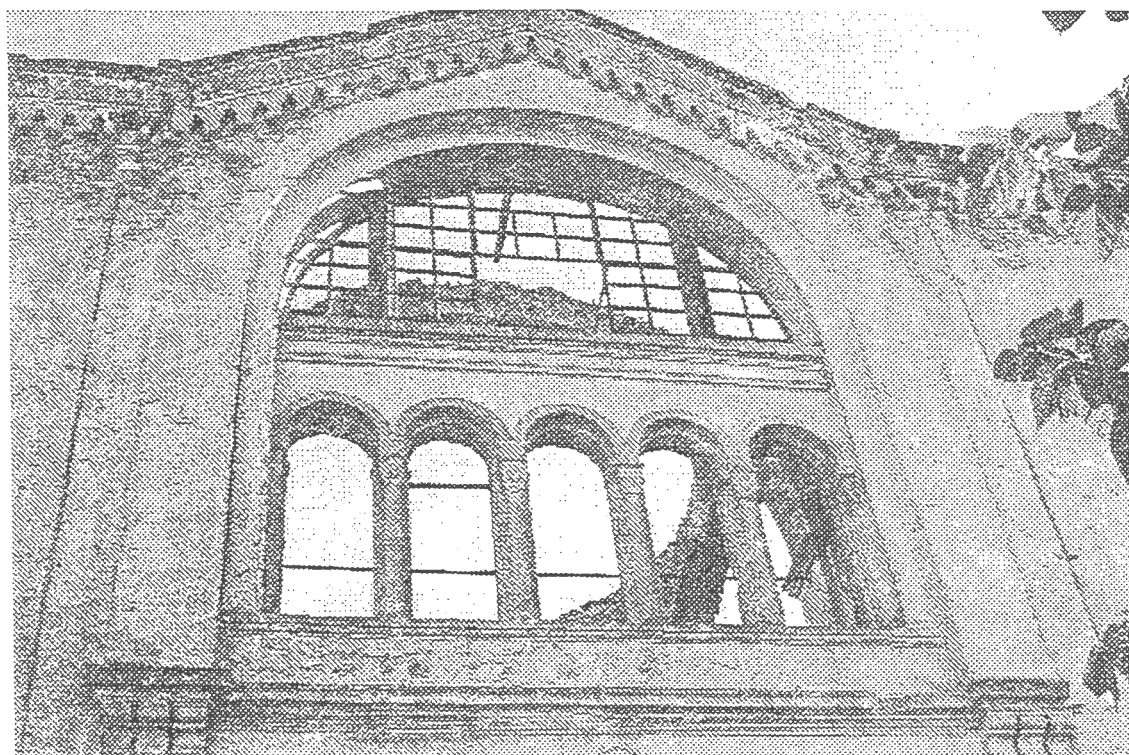
a

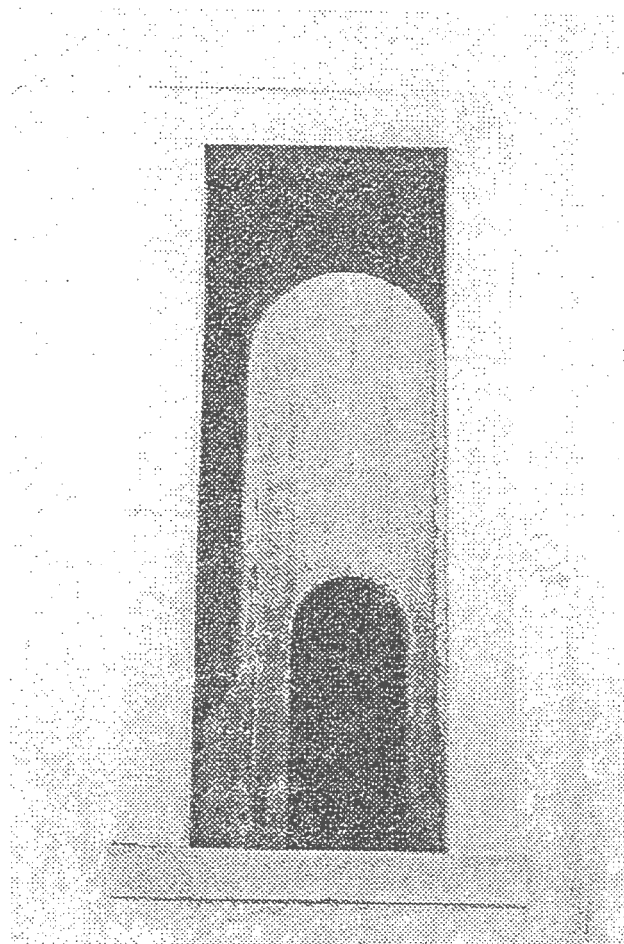
b

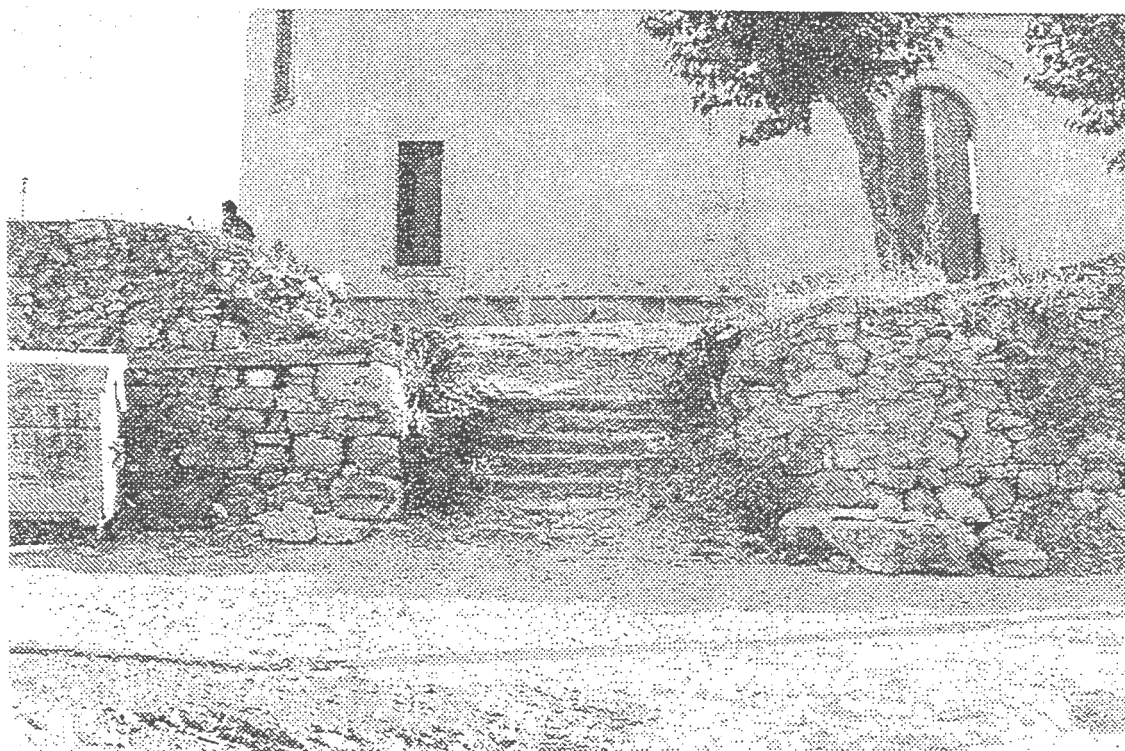
a

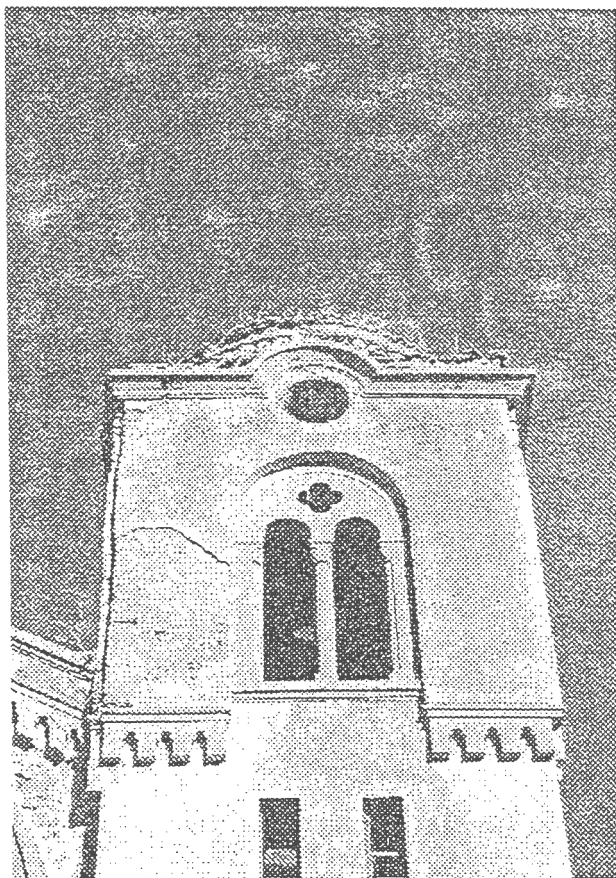
b

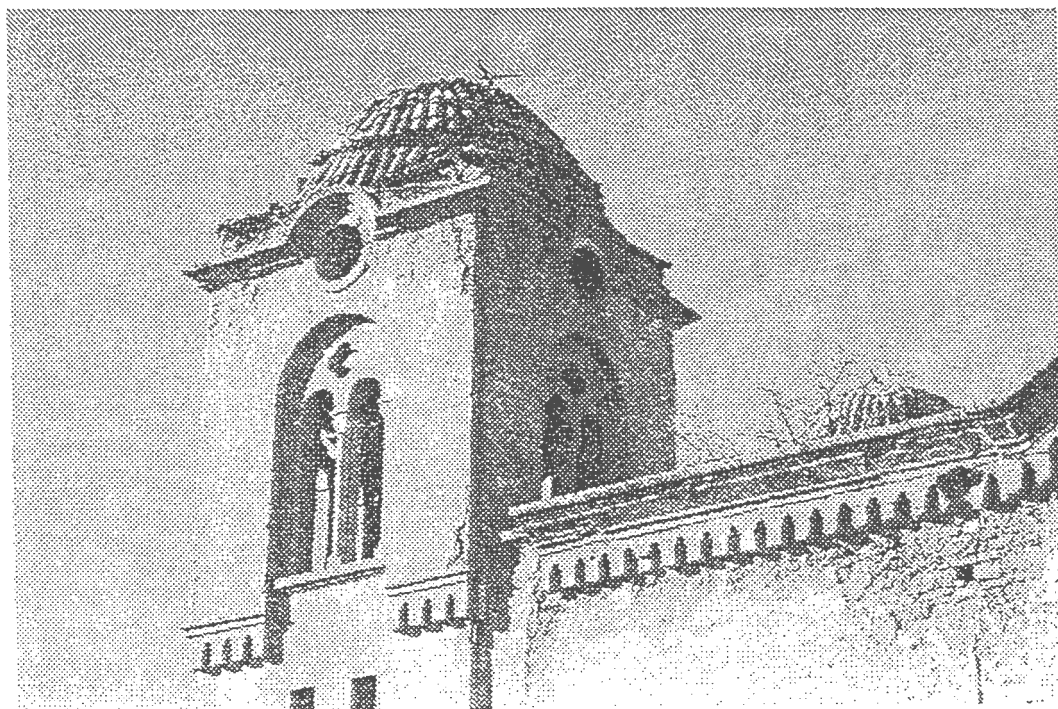
a

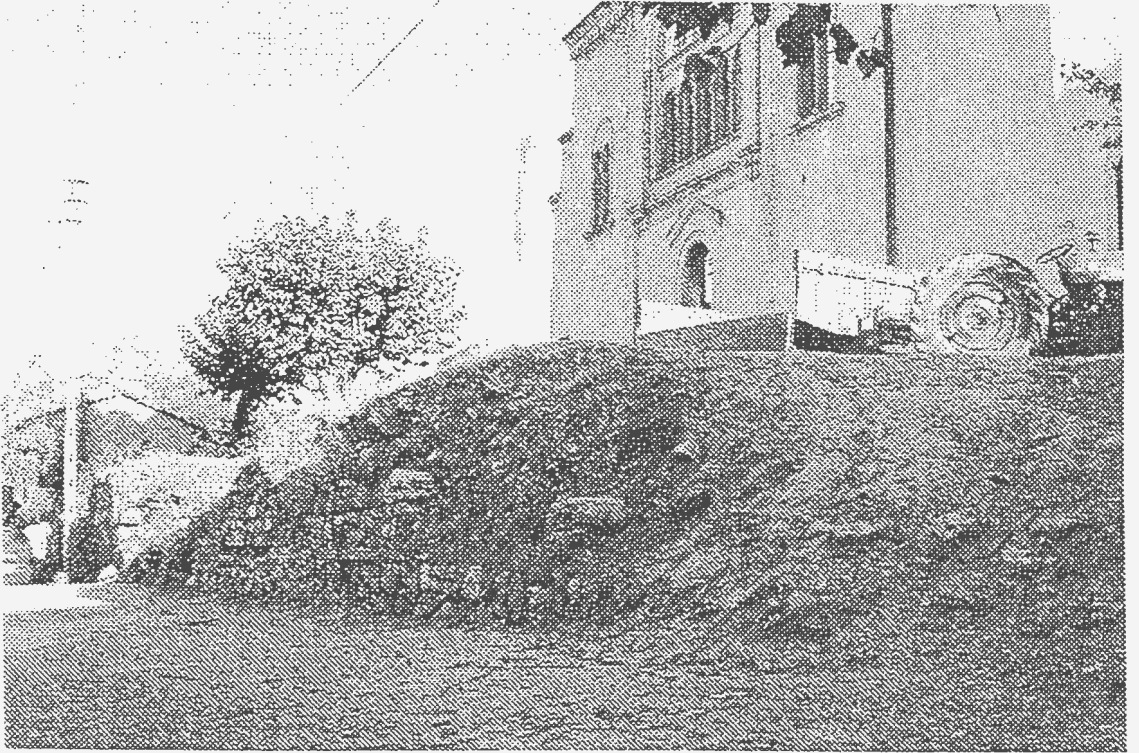
b

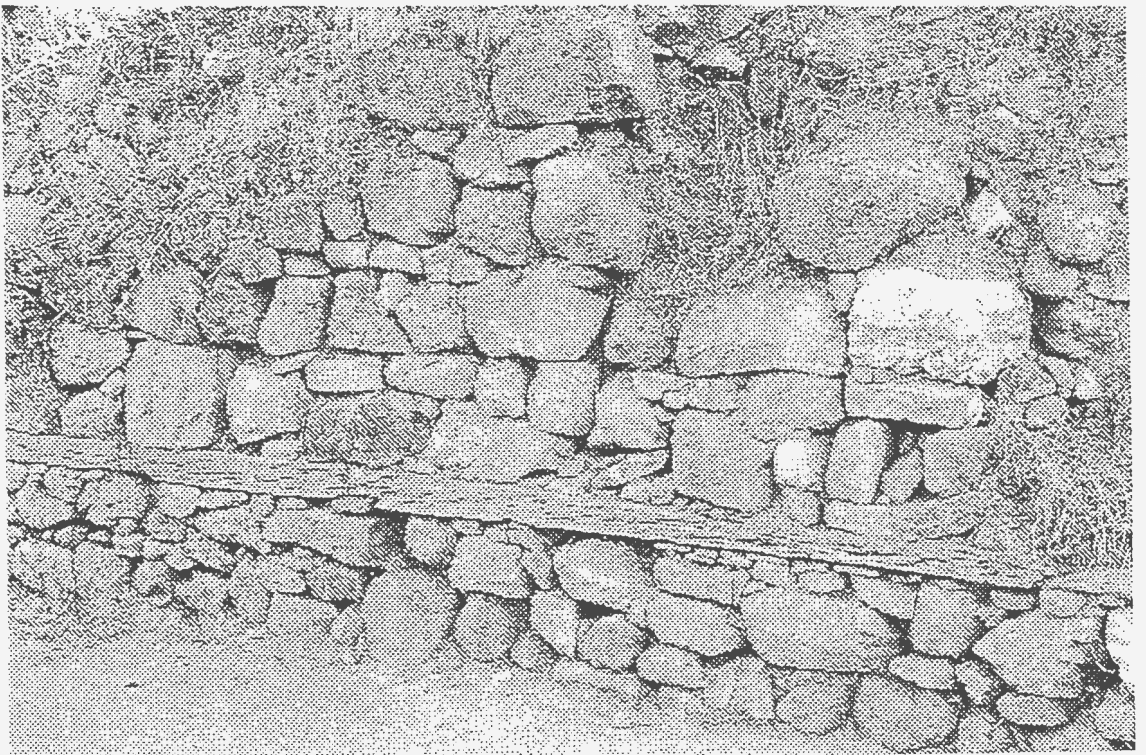
a

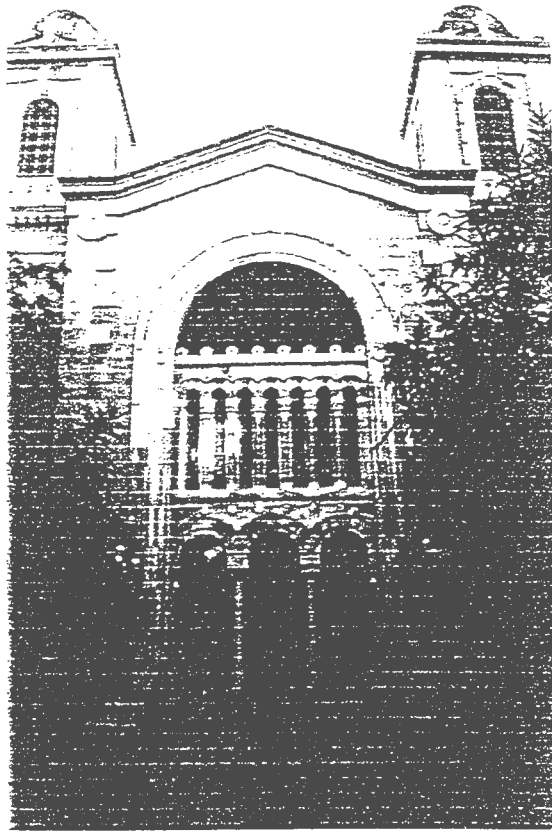
b

a

b

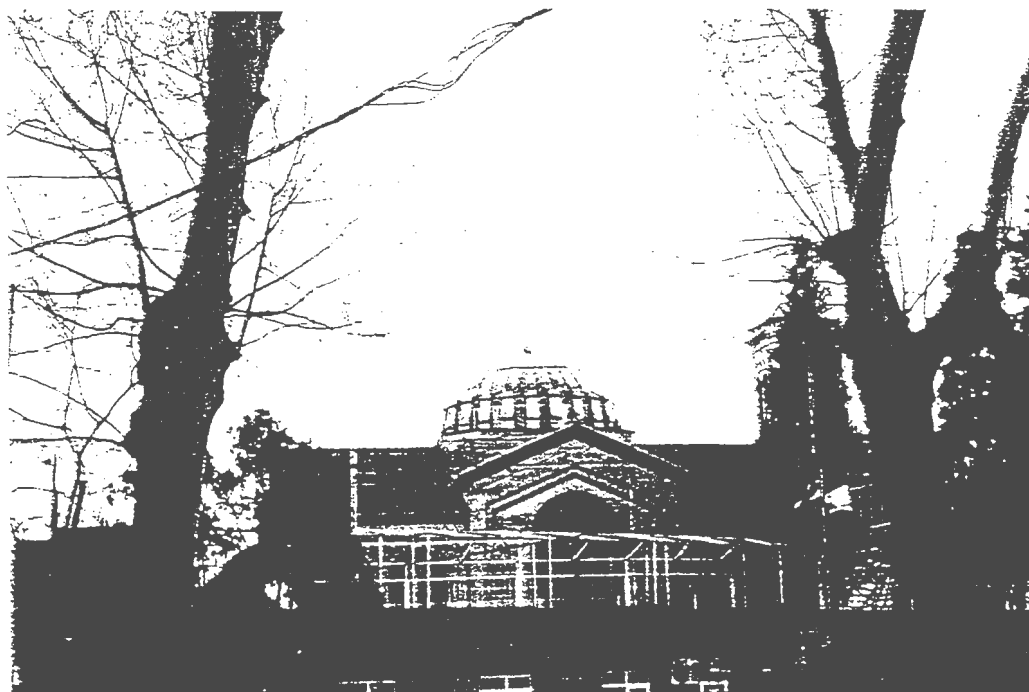
a

b

a

b